

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE'DE 1980 SONRASINDA DIŞ BORÇLARIN GELİŞİMİ VE
EKONOMİK ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:

Yrd. Doç. Dr. İsmail AYDOĞUŞ

HAZIRLAYAN:

Kenan TOPRAKÇI

960615003

Afyon-1999

ÖZET

Günümüzde, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere borçlanması, esas olarak kalkınmış ülkeler seviyesine ulaşabilmek için gerekli yatırımlarını finanse edecek yabancı sermayeye muhtaç olmalarından ileri gelmektedir.

Dış borçlanmanın temelinde genellikle, yurtiçi tasarrufların yeterli düzeyde olmamasıdır. Bu durum az gelişmiş ülkelerde süreklilik gösteren bir problemdir. Ödemeler dengesi açıklarını kapatma veya büyüme ve istihdam gibi amaçlara ulaşmak için alınan dış krediler amacına uygun kullanıldığı takdirde olumlu etki yaratmaktadır.

Bu bağlamda, ülkemizde 1980'lerden sonra gerek tasarruf açığı gerekse dış ticaret açığı nedeniyle dış kaynaklara başvurulmak zorunda kalınmıştır.

Bu çalışma üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm : Bir bütün olarak Dış borcun tanımı kavramları üzerinde durulmuştur. İkinci bölüm: Türkiye'de dış borçların nedenleri ve tarihsel gelişimi üzerinde durulmuştur. Genel çerçevede olmak kaydıyla ekonominin genel dengesi ve ödemeler dengesi üzerine etkileri makro açıdan radyolarla analiz edilmiştir. Üçüncü bölüm; Dış borçların Türkiye ekonomisine etkileri makro açıdan analiz edilmiştir.

SUMMARY

In general, borrowing of less developed countries from the developed ones comes from their need of foreign capital to finance the necessary investment in order to reach the level of the developed countries.

The main reason for the external indebtedness is the lack of adequate level of internal savings. This is a permanent problem of less developed countries. Foreign credits enacted to cover the balance of payments deficits or to ensure full employment and economic growth if used properly, will have positive effects.

In this context foreign debt has an impact on general equilibrium of economy and balance of payments. In our country, the need has arisen for foreign borrowing post 1980's to finance both the saving gap and trade deficit.

The study consists of three parts. In the first section; as a whole after the description of external debts and its related concepts are given, in the second part, Turkish reasons and historical development of external debts were studied in a general framework, analyzed the impact of external debt with various ratios on general equilibrium of economy. The third part analyzed the impact of external debt with various ratios on general economy in Turkey.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BORÇ VE DIŞ BORÇLAR

1.1. Dış Borç Kavramı ve Tanımı.....	3
1.2. Dış Borç Sağlama Süreci.....	4
1.3. Dış Borcun Kaynakları.....	6
1.3.1.Garantisiz Ticari Borçlarla İlgili Ayarlama.....	7
1.3.2.Dış Borç Stoklarında 1984 Yılında Yapılan Ayarlamalar.....	7
1.3.3.Dünya Bankası Pool Farkları.....	8
1.3.4.FMS'IN Refinansmanı.....	9
1.4.Dış Borçlanma Koşulu Ve Borçlanmanın Verimliliği.....	13
1.5.Dış Borçların Amaçları ve Sonuçları.....	15
1.6.Gelişmekte olan Ülkelerde Dış Borçlanma.....	16
1.6.1.Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Borçlanma Nedenleri.....	16
1.6.2.Gelişmekte Olan Ülkelerde Uluslar arası Sermaye Hareketleri.....	21
1.7.Dış Borç-Faktör gelirleri İlişkisi.....	24
1.8.Dış Borç Masetme Kapasitesi (Emme).....	27
1.9.Dış Borç Yükü.....	29
1.9.1.Dış Borç Yükü.....	29
1.9.2.Dış Borç Yükü ve Gelecek Kuşaklar.....	31
1.9.3.Dış Borç Yükünün Çeşitli Açılardan Görünümü.....	34
1.10.Dış Borcun Yapısı ve Yönetimi.....	39
1.10.1.Dış Borcun Yapısı.....	39
1.10.2.Dış Borç Yönetimi.....	45
1.10.2.1.Geleneksel Dış Borç Yönetimi.....	48
1.10.2.1.2.Modern Dış Borç Yönetimi.....	49

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE’DE DIŞ FİNANSMANA DUYULAN İHTİYACIN NEDENLERİ VE
TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1.Türkiye’de Dış Finansmana Duyulan İhtiyacın Nedenleri.....	52
2.1.1.Sanayileşme Yapısı.....	52
2.1.2.Dış Ticaret Yapısı.....	55
2.1.3.ödemeler Bilançosu Yapısı.....	68
2.2.Türkiye’de Dış Borçların Tarihsel Gelişimi ve 1980 sonrası.....	72
2.3.Türkiye’de Yabancı Sermaye Hareketleri.....	102
2.4.Kamu Kesimi Genel Dengesi-Borçlanma Gereği Ve Konsolide Bütçe.....	119
2.5.Dış Borç Servis Kapasitesi.....	131
2.5.1. Toplam Dış Borç / Toplam Döviz Gelirleri Büyüme İlişkisi.....	133
2.5.2. Toplam Dış Borç / İhracat.....	134
2.5.3. Toplam Dış Borç / Yatırım-Tasarruf-Tüketim.....	135
2.5.4. Dış Borç-İhracat-İthalat İlişkisi.....	136
2.5.5. Dış Borç-İşçi Gelirleri-Toplam Döviz Gelirleri.....	137
2.5.6. Dış Borç Servis Oranı.....	138
2.5.6.1.Dış Borç Servisi / GSMH.....	139
2.5.6.2. Dış Borç Servisi /Toplam Döviz Gelirleri.....	139
2.5.6.3. Dış Borç Servisi / İhracat.....	141
2.5.7. Uluslar Arası Rezervler / Dış Borç Stoku.....	142
2.5.8. Dış Kaynak İhtiyaç Oranı (CİB / İhracat).....	143
2.5.9. Dış Borç Maliyet Oranı (Dış Borç Faiz Ödemeleri / İhracat).....	144
2.5.10. Dış Borç Birikim Oranı (Dış Borç Ana Para Ödemeleri / Kul).....	145
2.6.Dış Borç Servis Problemleri.....	146
2.6.1.Mal ve Hizmet İhracatının Artırılması ve Geliştirilmesi.....	148
2.6.2.İthalatta Tasarruf ve İthalat İkamesinin Uygulanması.....	149

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DIŞ BORÇLARIN TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ

3.1.Dış Borçların Ekonomisi üzerindeki Genel Etkileri.....	152
3.1.1.İktisadi Faktörler Dengesine ve Fiyatlarına Etkileri.....	154
3.1.2. Çoğaltan Etkisi	155
3.1.3.Yabancı Para Poritelerinin Dış Ticaret Hadleri Üzerindeki Etkileri.....	158
3.1.4.Dış Borçların Ticaret Hadlerine Yaptığı Etki Dolayısıyla Dış Ticaretten Elde Edilen Kazançlar.....	159
3.2. Dış Borçların Diğer Etkileri.....	160
3.2.1. İktisadi Büyümeye Etkileri.....	160
3.2.2. Dış Borçların Yatırımlar Üzerine Etkileri.....	164
3.2.3. Dış Borçların GSMH ve Gelir ilişkisi.....	165
3.2.4. Dış Borçların Enflasyonist ve Deflasyonist Etkileri.....	175
3.2.5. Dış Borçların Para ve Kredi Politikası Üzerindeki Etkileri.....	176
3.2.6. Dış Borçların Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri.....	176
3.3. Dış Borç Stratejisi	179
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	182
KAYNAKÇA	188

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Ar-Ge	: Araştırma-Geliştirme
AT	: Avrupa Topluluğu
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTB	: Deniz Ticareti Odaları Birliği
DTM	: Dış Ticaret Müsteşarlığı
EDF	: Avrupa Kalkınma Fonu
EIB	: Avrupa Yatırım Bankası
EMA	: Avrupa Para Anlaşması
FAO	: Gıda ve Tarım Örgütü
FSM	: Foreign Military Sales
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
HDTM:	Hazine Dış Ticaret Müsteşarlığı
IBRD	: Uluslar arası İmar Kalkınma Bankası
IDA	: Uluslar arası Kalkınma Birliği
IDB	: Enteramerikan Kalkınma Bankası
IMF	: Uluslar arası Para Fonu
ILO	: Uluslar arası Çalışma Örgütü
IFC	: Uluslar arası Finansman Kurumu
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KKBG	: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği
SDR	: Özel Çekme Hakkı
TL	: Türk Lirası
WNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
WHO	: Dünya Sağlık Örgütü
v.b.	: ve benzeri

ÖNSÖZ

Bilindiği gibi gelişmekte olan ülkelerin temel hedefi az gelişmişlikten kurtularak kalkınmaktır. Normal koşullarda gelişmekte olan ülkenin, bu temel hedefe ulaşabilmek için öncelikle iç kaynaklara başvurması, bunu etkin bir şekilde değerlendirmesi için, sözü edilen iç kaynaklar ise tüketimin bir alternatif olarak ülke içinde gerçekleştirilen bireysel ve kurumsal sermaye birikimlerinden oluşur. Ancak çalışmalarımızda da görüleceği üzere çeşitli nedenlerle kalkınma için gerekli olan sermaye birikimi yetersiz kalmaktadır.

Diğer taraftan ekonomik kalkınma için yapılması gereken yatırımlar büyük ölçüde, sermaye ve teknolojik bilgiye bağlıdır. Sözü edilen ülkelerin ve Türkiye'nin ekonomik yapıları buna imkan vermemektedir. Dolayısıyla sermaye mallarının gelişmiş ülkelerden ithali bir zorunluluk haline gelmektedir.

O nedenle ki, bu çalışmamız Türkiye'nin ekonomik kalkınmasında dış borçlanması ve dış ticareti (geniş anlamda cari işlemler bilançosu) gibi birbiriyle iç içe olan olayların ekonomik sürecini incelemeyi konu edinmiştir.

Şu da bir gerçektir ki, mikro düzeyde yapılacak çalışmanın konunun daha iyi açıklanabilmesinde önemli etkileri olabileceği açık olmakla beraber çalışma sahamız dışında kalması nedeniyle ele alınmamıştır.

Bu çalışmamızda özellikle 1980 sonrası dönem ele alınmaya çalışılmış bu bağlamda 1587 sonrası önemli gelişmeler dolayısıyla daha güçlü vurgulanmaya çalışılmıştır, kaynaklar el verdiği ölçüde 1980 öncesi dönemle karşılaştırmalar yapılarak dış borçlanmanın mutlak manasından başka, nisbi manasında işaret edilmek istenmiştir. Mikro açıdan rasyolarla analiz edilmiştir.

Bu çalışmamızın, gerçekleşmesinde yol gösterici fikirleriyle her zaman katkıda bulunan vade desteğini esirgemeyen hocam ve saygın bilim adamı Doç. Dr. İsmail AYDOĞUŞ'a teşekkürlerimi belirtmek istedim.

Bu çalışmamın bilimsel çevreye ve de kaynaklara oldukça uzak bir mesafede görevde bulunmam nedeniyle ve kıt imkanlar ölçüsünde ancak bu kadar gerçekleştiğini ifade ediyorum.

Bu çalışmam da tüm emeği geçen kişilere teşekkürlerimi sunuyorum.

AFYON Şubat 1999

Kenan TOPRAKÇI

GİRİŞ

Gelişmekte olan ülkelerin geri kalmışlığın nedenleri üzerinde birçok fikir öne süren gelişmiş ülkeler sonunda bu ülkelerin geri kalmışlığını, sermaye ve teknoloji eksikliğine bağlamışlar ve kendilerinde olan bu iki faktörün gelişmekte olan ülkelere belli ölçülerde aktarılması ile onların kalkınmalarına yardım edebileceklerini düşünmüşlerdir. İşte 1960'lı yıllarda daha çok dış yardım olarak başlanılmış günümüzde ise yardım özelliğini yitiren daha ziyade bir dış borç (kredi verme – kredi alma) şekline dönüşen bir olayın arkasında yatan nedenler kısaca bunlardır.

Dış borçlar 1960'lı yıllarda alınan kararlara ivme kazanan 1990'lı yıllara gelindiğinde (hatta) daha önce 1980'lerde yalnız gelişmekte olan ülkeler açısından da önemli bir ekonomik ve siyasi sorun haline gelmiş ve ülkelerin gündeminde çözüm bekleyen önemli bir problem olarak durmaktadır.

Sorunun giderek büyümesi ve ciddi boyutlara ulaşması, araştırmacıları giderek daha büyük oranda kanun araştırılmasına ve incelenmesine yönlendirmiştir.

Özellikle 1980 sonrası yıllardaki dış borç krizinin artması bu araştırmaları arttırmıştır. Araştırmacı her ne kadar bunların büyük bir çoğunluğu uluslar arası finans örgütleri, bankalar vb. gibi kuruluşlarca görevlendiriliyorsa da, bu konu üzerinde çalışmış, araştırma ve inceleme yapma gereğini hissetmiştir.

Ekonomik kalkınma çabası içerisinde ki gelişmekte olan ülkelerin, en büyük sorunlarının başında dış ticaret ve/veya cari işlemlerinde meydana gelen açıkların bir türlü kapatılmaması gelmektedir. Şüphesiz bu açıkların birden çok nedeni vardır. Ancak ne olursa olsun söz konusu açıklar ekonomik, sosyal, siyasi bir çok sorunun da kaynağı niteliğinde olmaktadır.

Bu çalışmamda, konunun sosyal ve siyasal boyutu, toplum bilinci ve siyasal ekonomi uzmanlarına bakılarak ekonomik boyutu incelenecektir.

Bu çerçeve içerisinde bu araştırmamızın amacı, Dış borç kavramının tanımı ve 1980 sonrasında günümüze gelişimi ile ülkemizde ki dış borçlanma olgusunun yapısal

olarak ele aldıktan sonra, Türkiye'yi dış borçlanmaya iten sebepler ve dış borçlanmanın ekonomik etkilerini incelemektir. Dış borçlanmanın ekonomik etkileri, kurulan model doğrultusunda adimsal çoklu regresyon yöntemi ile incelenecektir. Araştırmada kullanılan istatistiki veriler, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığının yanı sıra Dünya bankası ve OECD yayınlarından derlenmiştir.

Bu çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölümden Dış Borç kavramı üzerinde durulmuş. Ayrıca dış borcun kaynakları ile gelişmekte olan ülkelerde Dış Borç gelişimi incelenmiş, İkinci Bölümde; Türkiye'de Dış Finansmana Duyulan İhtiyacın Nedenleri ve Tarihsel gelişimi yapısal açıdan ele alınmıştır.

Üçüncü Bölümde ise Dış Borçların Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri makro açıdan incelemeye çalışılmıştır.

Bu tez çalışmamız Dış Borçların Türkiye Ekonomisindeki yeri ve etkileri konusunda ilgili kişilere gerekli ön bilgisi sağlayabileceği gibi ayrıca bu konuda yapılacak çalışmalara ışık tutacağı kadar amacına da ulaşmış olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BORÇ VE DIŞ BORÇLAR

1.1. Dış Borç Kavramı ve Tanımı

Devletin, bir taraftan klasik görevlerini yerine getirmesi, diğer taraftan refah devleti anlayışı içinde refah programlarına ağırlık vermesi zaman içinde kamu harcamalarının devamlı artması, ancak kamu gelirlerinin bu harcamaları karşılayamaması, ek bir finansman ihtiyacının doğmasına neden olmaktadır. Bu finansmana BORÇLANMA denmektedir. Kısaca devletin bir takım kamu hizmetlerini görebilmesi amacıyla ihtiyaç duyduğu paranın bir kısmını borçlanmak suretiyle sağlamasıdır. Şeklinde tanımlayabiliriz.¹

Borç herşeyden önce bir gelir kaynağıdır. Borcu, ülkenin diğer gelirlerinden ayıran en önemli özelliğinin faiziyle birlikte anaparasının günün birinde mutlaka ödenmesi gerektiğidir. Bu nedenle geçici bir gelir olmaktadır.

Son yıllarda gelişmekte olan ülkelerin dış borçlanmaya olan eğilimlerinde önemli artışlar sonucunda, söz konusu ülkelerin bu borçlarının ayrı bazda izlenebilmesi ve uluslar arası ekonomik büyüklüklere sağlıklı bir şekilde ilişkilendirilebilmesi gereği ortaya atılmıştır. Bu nedenle çeşitli kuruluşlarca tanımlar geliştirilmiştir. (BIS, IMF, OECD, IBRD gibi) ülkemizde de Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından izlenen dış borçlarımız uluslar arası kabul görmüş tanımlara uygun olarak hesaplanmakta ve üçer aylık dönemler itibariyle kamuoyuna açıklanmaktadır.

1984 yılında kurulan Uluslararası Çalışma Grubu dış borcu “---- ülkede yerleşiklerin yerleşik olmayan kişilere, kontrata bağlı olarak, kullanılmış ve geri dönmemiş tutarlar üzerinden yapmak zorunda oldukları anapara ve/veya faiz ödemeleri toplamı” olarak tanımlanmıştır.²

---

1 Memduh YAŞA **Devlet Borçları** A.Ü. Hukuk Fak. Yay. No: 42 Ankara1978

2 Mark 1. Ellyne and Hans Flinch, **issues in the Measurement of External**, Finance and Development, march 1990 s. 15.

Türkiye'nin Dış Borçları ile İlgili bir Tahlil Denemesi adlı yapıtta konu borcu tanımından dış borcun tanımı³ “—Yabancı fertlerin şirketlerin ve devletlerin ellerinde devlet borç senetleri, tahviller ve mukaveleye dayanan bir muhteva ile ortaya çıkan borçlar olarak tanımlanabilir.”

Bu tüm bu tanımlara göre “Bir ülkenin gayri safi dış borçları, o ülkede yerleşik olmayan kişilerden bir sözleşmeye dayanarak sağlamış olan kısa, orta ve uzun vadeli krediler toplamıdır.” Bu sözleşmeyi oluşturan kelimelerin (kalem) ana para ve/veya faiz ödeme şartlarını içerip içermemesinin bir önemi yoktur, şeklinde özetlemiş olabiliriz.

Tanımda yer alan gayri safi dış borçtan kasıt o ülkenin söz konusu dönemde son itibariyle stok borçlarından dış alacaklılarının mahsup edilmeden kayıtlara alınmasıdır. Belli bir sözleşmeye dayanılarak yapılmış ve kreditorlerle taahhüt edilmiş olmasına rağmen henüz kullanılmamış borçlar borçlu ülkenin borç stokuna dahil edilemez. Bu durumda her ne kadar taahhüt edilmiş bir tutar söz konusu ise de ilerde kredinin bir bölümünün kullanılmaması veya kreditorce ödenmemesi söz konusu olabilir.

Dış borç stoku anapara üzerinden hesaplanır. İlerde ödenmesi sözkonusu olan faizler, dış borç stokuna dahil edilemez. Ancak ileriye yönelik döviz yükümlülüğünün bilinmesi açısından dış borç faiz ödemelerinin projeksiyonu önemli bir unsurdur.

Bu tanımlara değişik bakış açısından yenilerini eklemek mümkündür. Dış borca ilişkin tüm bu tanımlarda üzerinde tam anlamıyla mutabakata varıldığını sanmak yanlış olur. Yani her durumda geçerli olabilecek tek bir tanım yoktur. Ancak, tanımlar özü itibariyle birbirine benzemektedir.

1.2. Dış Borç Sağlama Süreci

Dış borçlanma sürecini proje finansmanı, sendikasyon kredisi ve uluslar arası sermaye piyasalarından borçlanma olarak üç ayrı grupta incelemek yerinde olacaktır.

---

³ Abdul Baki PRİMOĞLU, **Türkiye'nin Dış Borçları ile ilgili Bir Tahlil Denemesi**, Atatürk Üniversitesi, Basım Evi Erzurum 1980 s. 4.

Proje finansmanı için dış borçlanmaya gidilmesinin birinci aşaması proje uygulayıcı kuruluşun, projesini Devlet Planlama Teşkilatı'na baş vurarak yatırım programı kapsamına dahil edilmesini sağlaması ile gerçekleşir. Devlet Planlama Teşkilatı uzmanları ile uygulayıcı o kuruluş arasında yapılan görüşmeler neticesinde söz konusu projenin yatırım önceliği, gerekliliği, iç ve dış finansman ihtiyacı belirlenerek yatırım programı kapsamına alınır. İkinci aşamada ise uygulayıcı kuruluş projenin dış finansman ihtiyacının karşılanması amacıyla Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı söz konusu kaynağın sağlanmasına yönelik olarak öncelikle projenin bir fayda/maliyet analizini yapar ve hangi dış finansman kaynağının sağlanmasının uygun olacağını belirler.

Uygun dış finansman kaynağı belirlendikten sonra finansmanı sağlayacak kuruluş ile yapılan müzakereler sonucu barış anlaşması imzalanması aşamasına gelinir. Barış anlaşması imzalanmadan önce Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığının bağlı bulunduğu bankanın onayı alınır ve anlaşma imzalanır. Söz konusu dış borç anlaşmasının yürürlüğe girebilmesi için ise Bankalar kurulu kararı çıkarılması yönünde Dışişleri Bakanlığı'na bilgi verir.

Sendikasyon kendisi için dış borçlanmaya gidilmesinde, öncelikle ülkenin dış finansman ihtiyacı belirlenir ve bu ihtiyacın karşılanmasına yönelik olarak dış finansman imkanları oluşturulur. Finansman sağlanabileceği anlaşılan uluslar arası kurum ve kuruluşlar ile mutabakata varılmak üzere gerekli araştırmalar yapılır. Bu tür finansman sağlanmasında, kredi veren kuruluş ile hükümet arasında genel ekonomik durumu, temel göstergeler ve bunlara ilişkin sorunlar tartışılır. Ve mutabık kalınması halinde kredi anlaşması Bakanlar Kurulunca yetkilendirilen yöneticiler tarafından imzalandıktan sonra yine bakanlar kurulu kararı ile onaylayıp Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girer.⁴

Uluslararası sermaye piyasalarından borçlanmaya gidilmesinde ise yine ülkede genel ekonominin duyduğu dış finansman ihtiyacına göre uluslar arası sermaye piyasalarında devlet tahvili çıkartılarak, yabancı yatırımcıların tasarruflarının ülkeye kanalize edilmesi söz konusudur.

---

4 Salih YILMAZ, **Dış Borçlar Ve Ekonomik Etkileri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara ,1992

1.3. Dış Borun Kaynakları

Gelişmekte olan ülkelerde dış borcun ve bunu idare etmenin zorluklarının en önemli nedeni, ödemeler dengesinin cari işlemler açısından idare edilebilir. Büyüklükten çıkması olduğu akademik tartışmalarda çokça taraftan bulunan bir görüştür. Bu anlamda dar olarak nitelendirilen bu görüş sorunun ödemeler dengesinden kaynaklandığı ve döviz sorunu olarak karşımıza çıktığının altını özenle çizmektedir. Dolayısıyla sorunun çözümü ödemeler dengesini destekleyici iç ekonomi politikaları ve giderek gerçekleşen kur politikasının uygulanmasıdır. Örneğin ihracat, ithalat görünmeyen kalemler gibi dış faktörleri etkileyici politikalar dış borcun artışını önleyebileceği gibi idaresini de kolaylaştıracaktır.

Bu görüşe karşı toplam iç talep kontrolüne ve giderek ülkedeki yatırım – tasarruf eşitliğine dayanarak ödemeler dengesine olan etkileri ön plana çıkaran görüşler Latin Amerika borç krizinden sonra önem kazanmaya başladı. Dış borç yüksek ve gelişme yolundaki ülkelerde iç tasarruf azlığı ve yüksek kamu harcamaları yolu ile milli gelirin üzerinde bir harcama yapısı ile karşılanması halinde dış borcun süratle arttığı gereği üzerinde duruldu. Bu yaklaşıma göre dış borcun kaynağı ödemeler dengesinden mali dengeye kaymıştır. Sorun dövizden çok kamu harcama dengesi üzerinde yoğunlaştı. Ödemeler dengesinde parasal yaklaşımın (ilki 1957'deki 1.1. Polak'ın ortaya attığı görüşlerden şekillendi) bir ölçüde yerini mali yaklaşıma bırakıyordu.

Ödemeler dengesine mali yaklaşım diye adlandırılan bu görüşlere göre;

$$C A = (G + R + T) + (IÖ - SÖ)$$

Burada C A ödemeler dengesinin cari işlemler açığı veya fazlasını G kamu harcamalarını; R kamudan yapılan transfer harcamalarını; T kamu gelirlerini; IÖ özel sektör yatırımlarını, SÖ ise özel sektör tasarruflarını simgelemektedir.

Özetle kamu harcamaları ile gelirleri arasında denkliği sağlayan ve/veya özel sektör tasarruflarını yatırımların üzerinde gerçekleştiren ülkelerin dış ve borç sorunları minimuma iniyordu.

Acaba Türkiye de durum ne idi ? Akademik tartışmalara daha sonra dönmek üzere, önce Türkiye'nin dış borç verilerine ve değişimlerine eğilmek konunun ilk bölümünü oluşturmaktadır.

Türkiye'nin dış borç verilerinde bazı değişiklikler yapmak gereği ortaya çıkmıştır. Bunlar özetle şöyledir.⁵

1.3.1. Garantisiz Ticari Borçlarla İlgili Ayarlama

Türkiye'nin 1970'li yıllarında ki zor dönemlerinde normal yollardan yapılan ithalattaki tıkanıklar sonucu, bazı dış alımlar mal mukabili şeklinde gerçekleştirilmiş ve fakat bedelleri ödenememişti. O.E.C.D.'ye üye ülkelerin ihracat sigorta kurumlarınca garanti edilmiş mal mukabili ithalat bedelleri Paris Kulübü çerçevesinde bir ödeme planına bağlanırken garanti edilmemiş olanların çözümü Türk yetkililerine bırakıldı. Tutarı 1979 yıl sonuna kadar 1.41 milyar dolar olarak tahmin edilen bu bedeller 24. Ocak 1980 kararları içinde yayınlanan bir kararname çerçevesinde ödendiler. Geçtiğimiz yıllarda öncelikle Latin Amerika Ülkelerinde uygulama alanı bulunan borç/hisse senedi değişimi (dept/eguiswap) işlemlerinin iki niteliğinde olan bu erteleme sonunda 1.4 milyar dolar olarak on yılla alacaklılara geri ödendi. Dış borç rakamlarında 1979 yıl sonunda 1.4 milyar dolar olarak yer alan bu borçlar Türk lirası ile ödemeyi seçenlerin çokluğu nedeniyle 1980 yılında 600, 1981 yılında 200 ve 1982 yılında 250 milyon dolar olarak Türk lirası ödemelerle azaltıldı. Dolayısıyla dış borç stok miktarının da bu miktarlar kadar azaltma yaparak düzenlenmesi gerekti.

1.3.2. Dış Borç Stoklarında 1984 Yılında Yapılan Ayarlamalar

Hazinenin borç verilerini bilgisayar yardımı ile takip projesi 1984 yılında tamamlanmıştır. Dış borçla ilgili tüm kayıtlar incelendi. Uluslar arası kuruluşlarla yıllardır süren mutabakatsızlık sorununu çözmek için ilgili ülke ve kurumlarla yazışıldı,

mutabakat sağlandı. Ortaya çıkan 1-325 milyon dolarlık uyumsuzluk, 1984 yılı hesaplarına diğer yıllara da dağıtılarak geçildi. Konya Maliye Bakanlığınca hazırlanan 1984 yılı bütçe gerekçesinde ve Ekonomik raporunda da değinildi.

1.3.3. Dünya Bankası Pool Farkları

Dünya Bankası ye ülkelere barı verirken genelde uluslararası para piyasalarını kullanmaktadır. Kredi kaynağı yetersiz olan Banka daha çok ABD piyasasından dolar olarak borçlanması çeşitli nedenlerle kısıtlı olması sonucu borçlanmalar diğer ülkelerden İsviçre Frangı, Japon Yeni, Alman Markı, ve sterling gibi paralarla olmaktadır.

Bunların sonucunda 1981-90 yılları arasındaki dönemde dış borçlardaki 33.2 milyar dolar artışın

% 27.4' Cari işlemler açığından

% 26,0'ı Altın harç rezerv birikiminden

% 26.1'i Dünya Bankası, Pool farkları dahil çapraz kur farklarından

% 10.5'i FMS Finansman ve DECD faiz ertelemelerinden ve borç ayarla

%6.4' Verilen Kredilerden

% 3.5'i demeler dengesindeki net hata ve noksandan

olduğu ortaya çıkmaktaydı.

İkinci yaklaşım ise, kısa, orta ve uzun vadeli dış borç kullanımları ile ödemeleri arasındaki farkın dış borç artışına eşit olması gereğinden hareket etmektedir. (Tablo 1) Rezerv artış çıkarıldığında arta kalan net borç artışı 1981-90 dönemi arasında 24.6 milyar dolardır. Yaklaşımda kur farkları , Dünya Bankası Pool farkları OECD faiz ertelemeleri, FMS finansmanı ve diğer ayarlamalar ile demeler dengesindeki net hata noksan kalemi yine kullanılmıştır.

Sonuçta bu dönemde ki net dış borç artışının

% 43.1'i Net artış kredi kullanımında

% 35.2'si Kur farklarından

% 14,2'si Borç ertelemeleri ve ayarlamalarından

% 7,5'i ise diğer nedenlerden ortaya çıkmaktadır.

Bu notları dikkate alarak Dünya bankasınca 1980-86 yıllarını içerecek şekilde yapılan bir çalışmada, Türkiye'nin bu dönemde artan dış borç/GSMH oranının % 50'sinden fazla kısmının kur veya politikası ile ilgili olduğu vurgulanmıştır. 1980 yılında % 20 olan dış borç / GSMH oranının aynı yıldaki çapraz ve reel efektif her dikkate3 alındığında 1996 yılı sonunda % 34 olarak gerçekleşmesini gerektiren bu oranın % 51 düzeyine erişmesi kur faktörünün ne derecede etkili olduğunu gösterir. ¹¹

Bankanın kendi anlaşmaları ise ABD Doları bazında yapılmakta anlaşmada yer alan hükümlere göre Banka ödeme günü elinde mevcut dolar dışı dövizleri anlaşmada öngörülen ABD dolarına çevirip ülkelere vermektedir. Ancak geri ödemelerde, ödemenin yapıldığı para cinsleri ülkelere talep edilmektedir. Bir anlamda Dünya bankası kendisini çapraz kur değişmelerinden korurken, riski borç alan ülkelere bırakmaktadır.

Türkiye 1997 yılında dolar olarak aldığını varsaydığı borçlarının tutarını 4.4 milyar lira olarak tablolarında gösterirken, Dünya Bankası bilgisayarları tutarın 6.5 milyar dolar olduğuna işaret ediyorlardı. Türkiye'nin 4.5 milyar dolar zannettiği borç içindeki ABD dolar payı % 9 olunca 2 milyar dolarlık bir yük ortaya çıkmıştı. Yalnız Türkiye değil bu durum ile karşı karşıya kalan diğer borçlu ülkelere girişimde bulunarak Dünya Bankasının bu uygulamasını eleştirdiler. Banka yönetimi borçlanma yönetimi borçlanma tekniklerini değiştirdi. Yükün azaltılmasına çalıştı. Ancak eskiden beri uygulaması sürdürülen bu sistem, sonucu Türkiye'nin borç bakiyelerini de yeniden ayarlaması gerekti. Bu bir anlamda kur farkı idi. Aşağıda ki Tablo 1 ve 2'de yıllar itibariyle farkları görülmektedir.

1.3.4. FMS'in Refinansmanı

Askeri borçların dış borç verileri arasına alınıp alınmaması zaman zaman tartışılan bir konudur. Genelde alınması için ileri sürülen nedenler daha ağır basar. Geçmişte Türkiye askeri harcamalarının bir bölümünü alınan krediler ile finanse etmiştir. "Foreign Military Sales" diye adlandırılan kredileme yönteminde, ABD hükümeti askeri amaçlarla ve bazı kurumları aracılığıyla uluslar arası piyasalardan borçlandığı fonları bir fark ilavesi

ile ilgili ülkelere aktarmakta idi. Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu yaklaşık 20 ülke bu imkandan yararlandı. Özellikle uluslar arası faizlerin en yüksek noktalara eriştiği 1980 yılları başlarında bu kredilerin maliyetleri çok yüksekti. Bazı kredilerde faiz maliyetleri % 18'lere çıkıyordu. Daha sonraki yıllarda ABD hükümeti askeri faizlerini(Kredi) çok düşürdü veya hibeye dönüştürdü. Ancak bu döneme kadar alınmış yüksek faizli askeri borçların bir bölümün uluslararası piyasalardan yeniden başlanarak ödenmesi yöntemi ile maliyetinin düşürülmesi konusu gündeme getirildi. Bu program çerçevesinde Türkiye İsrail'den sonra FMS kredilerinin maliyetini azaltmak için piyasaya çıkan ikinci ülke oldu. 1988 yılında 1502 milyon dolar 1989 yılında ise 403 milyon dolar % 90'ı ABD hükümetinin garantisi ile piyasalardan sağlandı. Türkiye'nin dış borç yükünü değiştirmeyen ve fakat ticari borcu niteliğini alan bu tutarların dış borç tablolarında gösterilmesi gerekti.

Bunun dışında hazinenin Türkiye'nin dış borçlarında sağlıklı bir dizi elde edildi. (Tablo 1) 1990 yılında gerek veri tabanında yaptığı değişiklikler gerekse Merkez Bankası'nın DTH hesaplarında girdiği yeni düzenlemeler ile dış borç tutarında önemli sayılmayacak ayarlama yapıldı.

Bütün bunlar neticesinde 1980 yıl sonunda 16.2 milyar dolar olan dış borç 1990 yılında 49.0 milyar dolar, 1997 yılında ise 92.264 milyona ulaştı. Bu son on yılda 33.3 milyar dolarlık artış işaret ederken en son 8 yıllık artış ise 43.239 milyondur.

Yukarıda belirtilen düzenlemeler yanında artışın kaynakları araştırılırken konuya iki yönden yaklaşmak gerekir.

Birincisi (Tablo 2), akademik yaklaşıma bazı gerçeklerin eklenmesi idi. Teorik olarak, dış borcu doğuran nedenlerin başında ödemeler dengesinin cari işlemler açığı ile altın dışı rezerv artışı gelmektedir. Buna dışarıya açılan döviz kredileri ile çapraz kur farklarını ekleyince normal olarak toplam dış borç artışına erişmek gerekir. Ancak bunların dışında dört kaleminde artışı, eksisi ile tabloya ilavesi zorunlu olmaktadır. FMS refinansmanı ve diğer borç ayarlamaları yanında Dünya Bankası Pool farkları (ki eski ve yeni dünya bankası borç rakamları arasındaki farklardan oluşmaktadır) tabloya konulmuştur. OECD faiz ertelemeleri kalemi ise 1980-81 yıllarında Türkiye'nin bazı

borçlarını erteleyen Paris Kulübünün faiz borçlarını ertelemesinde uyguladığı yöntem nedeniyle eklenen tutarlardır.1980-83 yılları arasında yıllık olarak verilen meblağlar borç rakamlarına da eklendiği için açıklama kalemi olarak tablolarda yer almaktadır.

Bu tüm işlemlerin dışında ödemeler dengesinde ki net hata ve noksan bölümünün de ödemeler dengesinde ki açıklanamayan bazı işlemleri içermesi nedeniyle, dikkate alınması gerekir.

TABLO 1

MİLYON \$	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
DIŞ BORÇ STOK	20823	25660	32206	40722	40722	41751	49035	50489	55592	67356	65601	73278
ORTA – UZUN VADE	17643	20901	25857	34305	34305	36006	39535	41372	42932	48823	54291	57577
KISA VADE	3180	4759	6349	6417	6417	5745	9500	9117	12660	18533	11310	15701
DIŞ BORÇ STOK U	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
ORTA – UZUN VADE	85	81	80	81	84	86	81	82	77	72	83	79
KISA VADE	15	19	20	19	16	14	19	18	23	28	17	21
DIŞ BORÇ STOK U	8	23	26	25			17		10	21	-3	12
ORTA –	4	18	24	26			10			14	11	

UZUN VADE												
KISA VADE	39	50	33	20	-16	-10	65	-4	39	46	-40	39

TABLO 2

MİLYON \$	1996	1997				1998	
		Q1	Q2	Q3	Q4	Q1*	Q2
DIŞ BORÇ STOKU	84,703	82,805	86,622	89,787	92,264	94,432	97,201
KISA VADELİ DIŞ BORÇLAR	20,517	19,391	21,062	22,037	22,634	23,445	25,439
ORTA-UZUN VADELİ DIŞ BORÇLAR	64,186	63,414	65,560	67,749	69,630	70,987	71,762
KISA VADELİ DIŞ BORÇLAR	20,517	19,391	21,062	22,037	22,634	23,445	25,439
TCMB	984	917	896	903	889	882	894
TCMB KREDİLERİ	42	36	35	37	30	35	44
KREDİ MEKTUPLU DTH	942	881	961	866	859	847	850
TİCARİ BANKALAR	8419	7,444	8,285	8,574	8,503	9,173	10,193
DİĞER SEKTÖRLER	11,114	11,030	11,281	12,560	13,242	13,290	14,352
ORTA UZUN VADELİ DIŞ BORÇLAR	64,186	64,414	65,560	67,749	69,630	70,987	71,762
A-KAMU	51,086	49,015	49,468	49,509	49,275	49,776	49,344

1-GENEL HÜKÜMET	35,544	34,103	34,759	34,267	34,172	35,037	34,543
a-MERKEZİ HÜKÜMET	31,490	30,194	30,826	30,490	30,754	31,800	31,223
HAZİNE	16,959	16,334	16,857	16,733	17,007	18,252	17,723
DEVİRLİ VE TAHSİSLİ	11,574	11,007	11,038	10,709	10,490	10,235	10,168
KATMA	2,957	2,854	2,932	3,047	3,258	3,312	3,332
b-YEREL YÖNETİMLER	2,708	2,624	2,698	2,564	2,249	2,079	2,243
c-FONLAR	1,332	1,271	1,224	1,204	1,162	1,152	1,070
d-ÜNİVERSİTELER	15	14	10	10	7	7	6
2-KİTLER	4,814	4,684	4,623	5,015	4,830	4,443	4,292
3-TCMB	10,728	10,229	10,086	10,224	10,273	10,296	10,509
B-ÖZEL	13,100	14,399	16,092	18,241	20,354	21,212	22,418
1-FİNANSAL	3,018	3,777	4,126	5,199	6,188	6,331	6,434
a-BANKALAR	2,836	2,982	3,507	4,309	4,982	5,003	5,043
b-BANKACILIK DIŞI	182	394	618	889	1,205	1,328	1,391
2-FİNANSAL OLMAYAN	10,063	10,968	11,901	12,926	14,049	14,761	15,865
3-GERÇEK KİŞİLER	19	54	65	117	118	119	119

Kaynak :Hazine, TCMB

Geçici

Dünya Bankası Verileri Banka Dökümanlarından türetilerek ilave edilmiştir.

(*) Kısa Vadeli Dış Borç Stokları TCMB tarafından revize edilmiştir.

1.4. Dış Borçlanma Koşulu Ve Borçlanmanın Verimliliği

Gelişmekte olan ülkeler, hedeflerin yatırım programlarını gerçekleştirmesi amacı ile gerekli finansman ihtiyacının iç tasarruflarla karşılaşmayan tarafı için dış borçlanma yoluna giderler. Dış borçlanma ile kaynak sağlayarak yatırıma dönüştüren gelişmekte olan ülke açısından dış borçlanmanın verimliliği, gelir etkisiyle ölçülecektir. Gelir etkisi dış dış borçlanmadan doğan toplam borç servisinin (anapara ve faiz ödemesi) yıllar itibariyle bu güne indirgenmiş değeri ile dış borçlanma ile sağlanan yatırımın teknik ve ekonomik ömrü içerisinde yaratacağı katma değer toplamının bu güne indirgenmiş değeri

ile borçlanma arasındaki fark olarak tanımlanır. Bu değerin pozitif olması halinde dış borçlanmaya bu değerin sıfır olduğu noktaya kadar gidilecektir.

Bu değerin negatif olması, dış borç servisi ödeme zamanı ile uyum sağlayamaması veya dönem boyunca dış borç servisi ödeme zamanı ile miktarı kadar döviz yaratamaması durumlarda, gelişmekte olan ülkeleri dış borçlanmaya iten ödemeler dengesi açığı giderek daha da büyüyecektir. Açığın büyümenin getireceği baskı, kısa dönem içerisindeki yeniden borçlanarak giderilebilir ise de, yeniden borçlanarak geçici bir rahatlık sağlanması soruna çözüm olmaktan oldukça uzakta olup sadece sorunu daha sonraki dönemlere taşıyabilme özelliğine sahiptir.

Dış borçlanmanın gelir etkisi matematiksel olarak aşağıdaki gibi izah edilebilir.⁶

Ülkelerin dış borçlanmaya gitmeden GSMH'sının t yılındaki değeri;

$$Y_t = Y_0 (1 + sk) \text{ dır.}$$

Formülde, t zamanı, Y GSMH'yı, S yurt içi tasarruf oranını, k ise yurt içi sermayenin marjinal verimliliğini göstermektedir.

Eğer ülke yatırımlarının gerçekleşmesi için iç tasarrufun yanı sıra dış borçlanmaya da gidiyorsa bu durumda GSMH'nın t yılın dahi değeri;

$$Y_t = Y_0 (1 + sk + s'k') \text{ olacaktır.}$$

Formülde s' dış borçlanmaya gidilen tutarı, k' ise dış borçlanma yoluyla gerçekleşen yatırımın marjinal verimliliğini göstermektedir. O halde, dış borçlanmanın, yalnız başına . GSMH üzerine etkisi;

$$Y_t = Y_0 (1 + s'k') \text{ olarak gösterilebilir.}$$

---

⁶ Salih YILMAZ, **Dış Borçlar ve Ekonomik Etkileri**, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1992

Dış borçlanma tutarı GSMH'nın oranı olarak ifade edilmek istendiğinde ;

$B_t = S^Y_t = S^Y_o (1 + s_k + s^k)$ olarak gösterilebilir.

Buradan, dış borçlanma ile yapılan yatırımlardan elde edilen gelir hesap edilmek istendiğinde;

$G_t = B_t * k^$,

Borçlanmanın maliyeti hesap edilmek istendiğinde ise,

$M_t = B_t * i$ elde edilir.

Formüllerde B borçlanılan tutar, G dış borçlanma ile gerçekleştirilen yatırım getirisi, M dış borçlanmanın maliyetini İ ise dış borca uygulanan faiz ve diğer masrafların oranını göstermektedir.

O halde gelir etkisi kritesine göre dış borçlanmaya gitmenin koşulu, $G_t = m_t$ dir.

1.5. Dış Borçların Amaçları ve Sonuçları

Dış borçlanma, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere sağladığı dış kaynak olarak görülmektedir. Diğer bir ifade ile dış borçlanma, bir devletin ya da devlet kuruluşunun dış kaynaklardan mali ya da reel gelir sağlanmasıdır. Bir başka tanım ise, ülke içinde yerleşik kuruluş ve kişilerin, ülke dışında yerleşik kuruluş ve kişilerden dış kredi sağlanmasıdır.

Bilindiği üzere, gelişmekte olan ülkelerin dış kaynak ihtiyacının başlıca nedenleri;

Kaynak tasarruf açığı,

Dış ticaret veya ödemeler dengesi açığı olarak gösterilebilir.

Klasikler devlet borçlanmasının nedeni olarak savaş ve olağan üstü bayındırlık harcamalarını savunmuşlardır. Ancak, modern maliyenin savunucularından olan İon

Timbergen'in borçlanmanın nedenleri olarak dış borçlara atfen yaptığı sıralamada ise ekonomik nedenlerin ağırlıkta olduğu görülür.

- Milli geliri artırmak
- İstihdamı genişletmek
- Ödemeler dengesindeki dengeyi sürdürmek
- Fiyat istikrarını devam ettirmek
- Gelir dağılımını yeniden düzenlemek
- Dengeli bölgesel gelişmeyi sağlamak

Görüldüğü üzere, borçlanmanın nedenlerinin çoğunun temelinde ekonomik nedenler yatıyor olmasının sonucunda borçlanmanın yatıyor olmasının sonucunda borçlanmanın önemli ekonomik etkilerini de getirmektedir. Gerçektende başlı başına ekonomik bir olayla ilgili olarak “ekonomik kalkınmanın” uzantısında ortaya çıkan sosyal sorunları görmezden gelinecek değildir. Aynı mantık “borcun borçla finansmanı” ve farklı dozlarda olmak üzere diğer borçlanma nedenleri içinde geçerlidir.

En genel anlamda dışardan borçlanmanın gerekliliği ya da geçerliliği bu borçlanmanın toplumsal maliyetinin karşılaştırılması sonucu ortaya çıkacaktır.

Paydasını maximize etmeye çalışan bir tüketici gibi devlette kaynaklardan borç almayı, ancak borçlanmanın marjinal sosyal faydasının marjinal sosyal maliyetine eşit olduğu noktaya kadar kabullenebilecektir. Maliyetlerin faydaları geçtiği yerde borçlanma devletin yüklenebileceği bir durum olmaktan çıkmaktadır. Ancak bunlar teorik olarak böyle olmakla birlikte objektif olarak ölçülememektedir.

Bu fayda ve maliyetler borçlanan ülkenin bu borcu olmakla toplumsal refahı nasıl ilerletebileceğine dayanmaktadır. Burada maliyet kavramını da nominal ve finansman faizleri anlamından ayırt edilmeli ve parasal olmayan elementleri de içerdiği unutulmamalıdır. Gerçekte bu maliyetler ülkeden ülkeye değişmektedir.⁸

---

7 Salih YILMAZ, **Dış Borçlar ve Ekonomik Etkileri**, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1992

1.6. Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Borçlanma

1.6.1. Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Borçlanmanın Nedenleri

Gelişmekte olan ülkeler hedefledikleri büyüme oranına ulaşabilmeleri için gerekli olan finansal kaynakların bir bölümünü kendi iç tasarruflarından orta kalan kısmını ise dış kredi olarak sağlar. Gelişmekte olan ülkelerde fert başına düşen milli gelirin düşük olması ve bu gelirle nüfusun büyük çoğunluğunun temel ihtiyaç maddelerini dahi karşılamada zorluk çekmesinin doğal bir sonucu olarak marjinal tasarruf eğiliminin düşük olduğu bilinmektedir. Düşük seviyedeki tasarruf hacminin büyük bir bölümünün bu ülkelerde hızla artan nüfus tarafından tüketilmekte geriye elle tutulur bir meblağ kalmamaktadır. İç Tasarruf düzeyi bu kadar düşük olan gelişmekte olan ülkelerde ayrıca boyutlara varan dış ticaret açığının da olduğu bahsedilir. Gelişmekte olan ülkeler genellikle ihracatı, ithalattan küçük yani döviz gelirleri döviz giderlerinden az olan ülkelerde bu tür husus bu ülkelerde sanayileşme yapısı yakinen ilgilidir. Bu ülkeler genellikle tarımsal ürünler ve hammaddeler gibi nisbi fiyatlar aleyhinde ve talep esnekliği düşük mallara karşın, ister yatırım isterse tüketim amacıyla olsun dünya piyasasında nihai mamül mal talepçisi olarak çıkarlar. Bu cins malların nisbi fiyatlar ve talep esnekliği açısından tartışılmaz bir üstünlüğü vardır.

Böylece gelişmekte olan ülkelerin, dış finansman ihtiyacı ve talepleri giderek artmaktadır. Ancak, dünya üzerindeki başka ülkelerin olduğu gibi gelişmekte olan ülkelerin borçlara bilecekleri bir üst sınır vardır. O halde gelişmekte olan ülkeler ne yapılmalıdır ki bu gidişe bir son verebilsinler veya en azından sorunu makul bir seviyede ve kontrol altına alabilsinler? Esasen sorunun cevabı problemin içindedir. Gelişmekte olan ülkeler daha az dış finansman talebinde bulunmak ve planlanan gelişme düzeyine ulaşabilmek için daha fazla iç tasarruf düzeyine ulaşılmalıdır. Daha iyi bir tasarruf düzeyine ulaşmak ise daha yüksek bir G.S.M.H. ya dolayısıyla daha yüksek kişi başına düşen milli gelir elde etmekle olur. Daha fazla G.S.M.H elde etmenin yolu daha fazla ve daha verimli alanlara yatırım yapmayı gerektirir. Yapılan yatırımların iyi seçilmesi ve iç karlılık oranının gerek dış borca gerekse öz kaynaklara ilişkin maliyetten yüksek olması bir taraftan dış borca olan ihtiyacı azaltırken diğer yandan da yatırım için gerekli olan sermayenin maliyetinden daha fazla getiriye sahip olarak artık bir değer yaratabilecektir.

Gelişmekte olan ülkeler ve bu ülkelerin kalkınma sorunları üzerine bir çok araştırma yapılmış, bu araştırmalar kapsamında bu ülkelerin kendi kendine, bir dış yardım olmadan kalkınamayacakları tezi ortaya atılmıştır.”Az Gelişmiş Ülkelerde Sermaye Teşekkülü” adlı yapıtında R. Nurkse gelişmekte olan ülke ekonomilerini tanımlarken bu ülkelerin fasit bir daire içinde olduklarına işaret ederek kalkınma için bu fasit daireden kurtulma yolunun yabancı sermaye temin etmekle kolaylaşacağını belirtmiştir.⁷

Gelişmekte olan ülkelerde tasarruf hacmi az olduğu için yatırımlar azdır. Yatırımlar az olduğu için milli gelir azdır. Kişi başına düşen milli gelir az olduğundan tasarruf hacmi de azdır. Tezini savunarak gelişmekte olan ülkelerin içinde bulunduğu kısır döngüyü tanımlamaya çalışmışlardır.

Kalkınma, kamu sektörü ve özel sektör yatırımlarının uyum içinde gerçekleşmesine de bağlıdır. Bunun için kuşkusuz en iyi yol kamu sektörü yatırımlarının artırılması ve özel birikim ve yatırımların desteklenmesi ölçüsünde kalkınma hızının yüksek olması sağlanır. Bu nedenle dış Yardımlar daha çok kamu sektörü açısından olmamakla birlikte özel sektör açısından da gelişme gösterdiği söylenebilir. Özel sektörde yapacağı yatırımlarda dış kredi gereksinimi duyacak ve yabancı ortaklarla işbirliği yapacaktır.

Kalkınma için öncelikle büyük sermaye ve teknik bilgiye ihtiyaç duyulmasına göre az gelişmiş ülkeler bundan büyük ölçüde yoksun olduğuna göre kaynakları kıt olan bu ülkelerin kendi olanakları ile kalkınmayı gerçekleştirmeleri çok güç hatta kamu gelirleri ve özel sektör yatırımlarının finansmanı için özel birikimler ve özellikle dağıtılmamış kazançlar hiçbir zaman yeterli olamaz. Bu nedenle bu ülkelerin sözü geçen olanaklarının sağlayabilecekleri daha yüksek düzeyde bir gelişme hızı sağlayabilecekleri için dış yardım aramaları zorunluluğu doğmaktadır.

Dış yardımların gelişmekte olan bir ülke ekonomisine iki şekilde katkıları olur. Birinci olarak, iç tasarruflara eklenen net bir değer niteliği taşırlar ve yatırım miktarında artış sağlar. İkinci olarak da, ülkenin ithal gücüne ek bir katkı sağlar.

---

⁷ Ranger Nurkse. **Az gelişmiş Ülkelerde Sermaye Teşekkülü** (Çeviren Salih Adak) Mentş Kitap Evi, İstanbul, 1964, s. 9-30.

Dış kaynak talebi, dış finansman araçlarıyla karşılanır. Bu araçların belli başlıları, özel yabancı sermaye ile uzun ve kısa vadeli dış borçlardan oluşur. Dış borçlanma sonucu elde edilen kaynak ülke iç tasarruflarına ilave bir kaynak niteliğindedir. Bu bağlamda, sermaye birikimi dolayısıyla kalkınma hızı artar. Ülkenin uluslar arası rezerv düzeyi iyileşir. Dış satın alma gücü yükselir.

Gelişmekte olan ülkeler bu ihtiyacı iç tasarruflarla karşılama olanağı yoktur. Bu kısır döngüden kurtularak ülke ekonomisinin gelişmesi veya kalkınması için neler yapılabileceği sorusu araştırmacıları ister istemez, kalkınmanın gerçekleşmesi için gerekli yatırımların yapılabilmesini temin etmek için yetersiz iç tasarrufların dış finansmanla desteklenmesi sorununun irdelenmesine götürmektedir.

Borçlanmanın nedenleri bireyden bireye, toplumdaki topluma, ülkeden ülkeye, kültürden kültüre, dönemden döneme değişebilir. Yine gelişmiş ülkelerde, az gelişmiş ülkelerin borçlanma nedenleri arasında vardır.⁸

Gelişmiş ülkelerin borçlanma nedenleri, az gelişmiş ülkelere göre oldukça farklıdır. Gelişmiş ülkelerin borçlanması genelde yapısal sorunlardan çok dönemsel, geçici sorunlara dayanır. Olağan üstü gider finansmanı, dönemsel bütçe açıkları gelişen finansal piyasalardaki düşük faiz oranlarından yararlanmak gibi.

Bilindiği üzere gelişmekte olan ülkelerin dış kaynak ihtiyacının başlıca nedenleri

Kaynak ve tasarruf açığı

Dış Ticaret veya ödemeler dengesi açığı olarak gösterilebilir.

Klasikler, devlet borçlanmasının nedeni olarak, savaş ve olan üstü bayınlık harcamalarını savunmuşlardır. Ancak modern maliyecilerin sorumluluklarından olan “İon

---

⁸ Macit İnce, **Devlet Borçları**, Ankara, Üni. Siy. Bil. Fak. Mezun olup halen Haz. Müş. Ekonomik Araştırmalar Gn. Md. Şb. Md.

Timbergen'in borçlanmanın nedenleri olarak dış borçlara atfen yaptığı sıralamada ise ekonomik nedenlerin ağırlıkta olduğu görülür.

Kısaca söylenecek olursa, gelişmekte olan ülkelerin dışarıya karşı karşıya borçlanmasının esas itibariyle ekonomik kalkınmalarını sağlamak veya hızlandırmak borçlanmasının esas itibariyle ekonomik kalkınmalarını sağlamak veya hızlandırmak için dış finansmana duydukları ihtiyaçtan ileri gelmektedir. Bunun yanı sıra gerekli teknoloji ve teşebbüs açığını kapatmak için de dış sermaye kaynaklarına müracaat etmek zorundadırlar.

Sermaye birikimi (dolayısıyla yatırımlardaki) kalkınmanın ön koşulu olarak ortaya çıktığında, tasarrufların önemi de ön plana çıkmaktadır. Başka bir ifade ile diğer kalkınma, belli büyüklükte bir yatırım hamlesinin gerçekleşmesine dolayısıyla bağlıysa bu yatırım hamlesini finanse edecek kaynakların finanse edecek kaynakların mobilize edilmesi hayati önem taşımaktadır.⁹

Ülke kendi gelirleriyle kalkınmasını sağlamıyor veya hedeflerini tutturamıyorsa bunu iç veya dış kaynaklardan temin etmeye çalışacaktır. İç borçlanma, ulusal sınırlar içindeki kişilerden, bankalardan ya da ekonomik kuruluşlardan yapılabilir. Ancak kuruluşlardan yapılabilir. Ancak az gelişmiş ülkelerdeki genel durum gelir düzeyinin ve buna bağlı olarak tasarrufların düşük olmasıdır. Bu nedenle sermaye birikimi de çok az gerçekleşir. Ülke ekonomisinde , iç tasarruf yetersizliğinin kolaylıkla kapatılmaması ve ithalat giderlerinin ihracat gelirlerinden devamlı olarak fazla vermesi dış borçlanmaya gidilmesine neden olur.

Günümüzde devletin bir taraftan üstlendiği klasik görevlerini yerine getirirken diğer taraftan da gelişme programlarını yerine getirme çabaları daha fazla kamu harcamalarını getirmektedir. Bu harcamalarını getirmektedir. Bu harcamaların kamu gelirleri ile yeterince sağlanamaması ise ek bir finans kaynağına yönelmeyi gerektirmektedir. Bu kaynaklar, diğer bir deyişle açık giderici fonlar üç gruptan oluşur.

-Dış borçlanma

-İç borçlanma

-Merkez Bankası Kaynakları (Em.Iyon)

Az gelişmiş ülkelerin Dış borçlanma nedenlerini aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz.¹²

1-Yıldan Yıla değişen ve süreklilik gösteren bütçe açıklarının finansmanı için dış borca ihtiyaç duyulan kalkınma için öncelikle alt yapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi gerekir. Elektrik, yol, liman baraj vb. tesislerin yatırımına çok büyük sermaye gerektiğinde dış finansmana başvurulur.

2- Yeni yatırımlar dolayısıyla, araç-gereç ya da parça ve hammadde ithal talebini uyandırır. Ve bunu zorunlu kılar. Dış finansman kanalıyla bu yatırımların gerçekleşmesi daha çabuk sağlamaktadır.

3-İthalat milli gelirin bir fonksiyonudur. Üretim faktörlerine yapılan ödemeler ve dolayısıyla, milli gelir Arttıkça ithalat artar. Yani talep fazlası dış borçlanmanın bir başka nedeni olur.

---

⁹ Memduh YASA, s. 219

¹² Abdülbaki Primoğlu s.42.

4-İhracat gelirinin, ithalat giderine göre sürekli düşüş seyretmesi başka bir anlatımla dış ticaret açığı da az gelişmiş ülkeleri dış borçlanmaya iter.¹¹

Sanayileşme ve kalkınma çabaları ile girişimlerin büyük finansman gerektirmesi sanayi yapısı giderlerinin dışa bağımlı olması yanında gelişmiş ülkelerin tekelinde olması yine yapısal dış ticaret açıkları ve döviz giderlerinin yeterli düzeyde olmasını engellemesi, ayrıca askeri harcamaların büyük boyutlarda olması ödemeler dengesindeki yapısal bozukluklar, demokratik yapının tam olarak işlememesi ve belli periyotlarda baskısı politikalar nedeniyle borç yönetiminin zayıflaması ülkeyi dış borç kullanmaya iter.

1.6.2.Gelişmekte Olan Ülkelerde Uluslar arası Sermaye Hareketleri

Gelişmekte olan pek çok ülke, bugün, ödemeler dengesi açıkları, yüksek ve sürekli bir enflasyon ve üretim yetersizliği ile karşı karşıyadır. Bu ülkelerin çoğu kalkınma hızlarını artırmak ve sürdürmek için önemli ölçüde dış mali desteğe gereksinim duyarlar. Ekonomilerde kısa önemli dengesizlikleri gidererek ve uzun dönemde dengeli bir büyüme hızını tutturmak isteyen bu gibi ülkeler, süresi birkaç yıldan daha uzun olmayan geniş ve dar kapsamlı bir dizi önlemler alırlar.

Rekabetçi kapitalizmden, tekelci kapitalizme geçişle birlikte gelişmiş ülkelerde , kar hadlerinin düşmesi nedeni ile sermaye sahipleri kendi ülkeleri dışında daha verimli yatırım alanları aramaya başladılar.¹²

Klasik teori, klasik gelişme anlayışı içerisinde , ekonomik gelişmenin özelliği sermaye birikimi ile göstereceği , ulusal piyasanın , uluslar arası piyasanın genişlemesi ve gelişmenin sonucu olan iç bölümü ile daha da gelişeceğini ileri sürmüştür. Adam smith; sermaye hareketliliğini “Bir ülkede sermaye stoku, özellikle bu ülke aktif nüfusunun kullanımına ve tüketiminin tatminine tamamen tahsis edilemeyecek bir boyuta

---

¹¹ Abdalbaki PRİMOĞLU, s.42.

¹² Freyissinent JACQUES, **Az Gelişmiş İktisad**, (çevirenler Tezer Öcal. Mehmet Ali Kılıçbay, Gazi Üniversitesi Yayın no:73, Ankara Üniversitesi Basım evi Ankara. 1985, S.222

ulaşırsa , bu sermayenin fazla olan bölümü , tüccarların ticareti aracılığı ile ülkeden çıkar ve fazla sermayeden diğer ülkelerde faydalanır.” Şeklinde ifade etmektedir.¹³

Neolasik sermaye hareketleri teorisi, sermayenin hareketliliğini, farklı büyüme düzeyine ulaşmış ülkeler arasındaki ilişki olarak görmektedir. Neoklasik teoriye göre, nisbi olarak gelişmiş ülkelerde , ekonomik gelişmişlik giderek daha bol miktarda tasarruf yaratır. Bu tasarruflar, sermayenin marjinal verimliliği , ülkenin içinde dışındakinden daha büyük kaldığı sürece iç yatırımlar tarafından emilir. Sermayenin, marjinal verimliliğinin daha yüksek olduğu ülkelerde olmasının, dünya üretim seviyesinin artmasını sağlayacağı, bunun yanı sıra Pazar ekonomisinde sermayenin uluslar arası hareketinin gelişmekte olan bir ülkede , üretimin maximum oranda artma olanağı sağlayacağı , bunun ilerleyen yıllarda tasarrufa dönüşmesi sonucu bu ülkelerde dış finansmana olan ihtiyacın da azalacağı neoklasiklerce ileri sürülmektedir. D.Avramoviç de “Ekonomik Büyüme ve Dış Borç “adlı eserinde, aynı konuya değinerek gelişmekte olan ülkelerin ithal ettikleri dış klasmanın verimli alanlarda kullanılması neticesinde , bu ülkelerde ekonomik büyümenin sağlayacağı ekonomik büyüme sonuçları da elde edilen gelirlerden daha büyük bir tasarruf edebilmesinin olanaklı olduğuna değinerek zaman içerisinde dış finansmana duyulan ihtiyacın azalacağı, hatta sermaye ihraç edebilir durumda olabileceğini söylemektedir.”

Borç alan ve veren ülkelere göre farklı şekillerde adlandırılır.

İki yanlı (bilateral) yardımlar Fransa ve İngiltere tarafından özellikle Afrikadaki kolonilere uygulanması yaygınlaşmıştır.

İster yabancı sermaye yatırımı , ister borç verme işlemi isterse de hibe şeklinde gerçekleşir; uluslar arası sermaye hareketlerinin taşıdığı anlam ve önem konuya hangi taraftan bakıldığında bağlı olarak farklılık göstermektedir.

Gelişmiş ülkelerde mevcut sermayenin marjinal verimliliği ülke içinde, ülke dışındakilerden daha fazla olduğu sürece ülke içi yatırımları tarafından emilir. Bu

---

13 Freyssinet Jacques , s. 50.52

durumda giderek daha fazla kullanılan sermayenin marjinal verimliliği bir düşme eğilimi gösterecek ancak sermayenin marjinal verimliliğinin diğer ülkelerde eşit olduğu noktaya kadar, ülke içi yatırımlar devam edecektir. Sermayenin marjinal verimliliğinin diğer ülkelerdeki düzeyinden daha düşük seviyelerde seyretmesi durumunda ise gelişmiş ülkelere sermayenin marjinal verimliliğini nisbi olarak daha yüksek olduğu gelişmekte olan ülkelere doğru bir sermaye hareketi başlayacaktır.

Konuya gelişmekte olan ülkeler açısından yaklaşıldığında ise karşılaşılan durum; sermaye gelişmekte olan ülkelere kıt bir üretim faktörüdür. Gelişmekte olan ülkeler kendisinde kıt olan bu üretim faktörünü, nisbi olarak bol olan sermaye dışı üretim faktörleri ile birleşerek daha verimli bir üretim elde etmek arzusundaır.

Kendisinde daha önce istihdam edilmeyen ya da en azından verimli olarak istihdam edilmeyen sermaye dışı üretim faktörlerini sermaye sağlamasıyla eskisine nazaran daha verimli bir şekilde istihdam edilen ve daha verimli bir üretim olanağına kavuşan gelişmekte olan ülkede, doğaldır ki bu birleşimi yapabileceği bir üst limite kadar sermayenin marjinal verimliliği eskisine nazaran daha yüksek bir seviyede oluşacaktır.

Yukarıdaki açıklamaların ışığında, borç verme ve /veya yabancı sermaye yatırımı şeklinde gerçekleşen sermaye alımına etki eden diğer faktörleri bilinçli olarak gözardı edersek, sermayenin gelişmekte olan ülkelere kıt bir üretim faktörü olması nedeniyle marjinal getirisinin nisbi olarak daha fazla olması Clive'nin de bahsettiği gibi sermaye akımını gelişmiş ülkelere az gelişmiş ülkelere yönelten önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

Burada önemli bir husus uluslar arası sermaye akımının büyük bir bölümünün esasen gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere değil aksine gelişmiş ülkeler arasında gerçekleştiğidir. ABD'nin ölçekli cari açıkla karşılaştığı yıllarda, Japonya ile yaptıkları zirve toplantılarında verdiği demeçlerinde zamanın Başkanı R. Regan¹³ politik istikrar, ekonomik kararlılık, siyasi süreklilik, teknoloji gibi kavramlarla açıklamayarak, bunun

---

¹³ C. Michael, Aha and Youothan David Aranson, Trade Talks, the Council on Foreign Relations inc, 1985, s,36-53

kendi ülkesinde fazlasıyla bulunduğunu belirtmiş ve yabancı sermayeyi özellikle Japon sermayesini, ABD'ye davet mesajı vermiştir.

Bu araştırmamızda vurgulanmak istenen, gelişmiş ülkelerden, gelişmekte olan ülkelere yönelen kısmıyla ilgili sermaye hareketlerini etkileyen faktörleri belirlemektir. Şunu söyleyelim ki, gelişmekte olan ülkeler de başlangıçta kıt sermayenin marjinal verimliliği yüksek olmakla birlikte daha sonrada değinileceği üzere bu ülkelerinde belli bir seviyeye kadar sermayeyi masetme kapasiteleri vardır. Ve bu kapasiteleri gelişmekte olan ülkelerin içinde buldukları durum nedeni ile uluslar arası sermaye alımlarında belirleyici rol oynayacak kadar etkin bir yapıya sahip değildir.

1.7. Dış Borç-Faktör Gelirleri İlişkisi

Dış borçlanma yolu ile kıt olan sermaye faktörünün artırılarak, diğer üretim faktörleri ile daha uygun koşullarda birleşiminin sağlanması olasılığından hareketle belirlenecek varsayımlar altında, bu türden bir dış borçlanmanın makro ekonomik açıdan ne gibi sonuçlar meydana getirilebileceği incelenmiştir.

Dış borcun maliyetinin faiz ve diğer komisyon ödemeleri diğer maliyetlerinin ise teknolojik bağımlılık, sağlanan kredinin bağlı kredi olması sebebiyle uygun olmayan fiyat ve kalite koşullarından mal ve hizmet satın alması olduğuna göre bilinen bir gerçek gelişmekte olan ülkelerde sermayenin kıt bir üretim faktörü olduğu bunun yanısıra işçilik

ve doğal kaynaklar gibi diğer üretim faktörlerinin eksiksiz veya verimli olmayan bir biçimde istihdam edildiğidir.

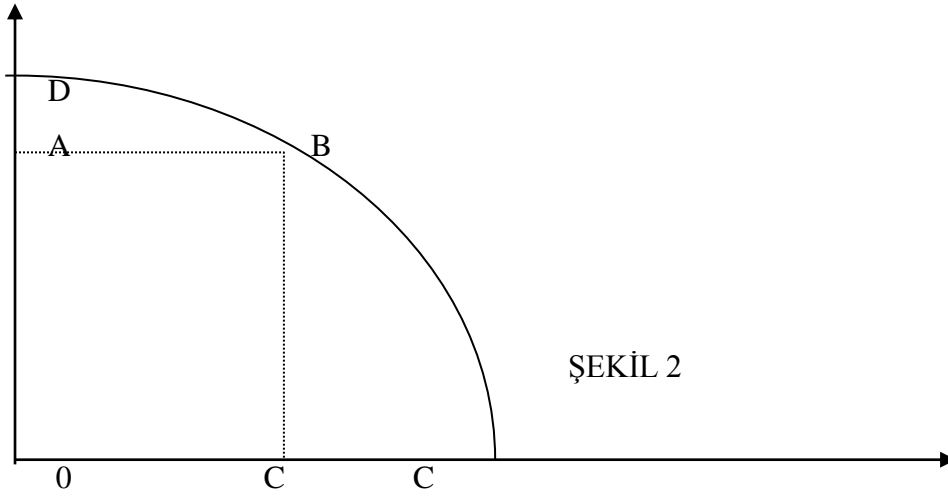
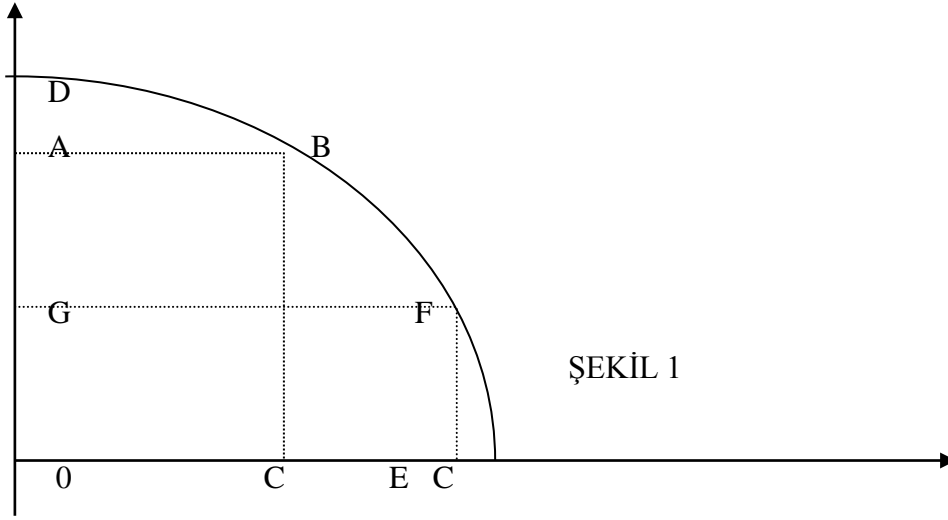
Dış borç edinilerek artan sermaye, esasen gelişmekte olan ülkelerin, borçlanma politikalarında belirleyici unsur olması gereken yatırımlara gitmekte ve bu doğrultuda yeni makine-tehizat, teknoloji gibi şeyler ithal edilecek, mevcut üretim olanaklarına dahil edilmektedir. Bunun sonucu olarak gerek iş gücünün gerekse toprak ve doğal kaynaklarının verimliliklerini artırmaktadır. Bunun sonucu olarak gerek iş gücünün gerekse toprak ve doğal kaynakların verimliliklerini artırmaktadır. Şekil 1 de dış borçlanmanın , daha önce üretimde kullanılan üretim faktörleri üzerine etkisini görebilmek açısından borçlanmadan önce bu faktörlerin tam istihdam durumunda olduğunu varsayalım. Ülkenin kendi olanakları ile sağladığı sermaye miktarı OC olsun, bu durumda ülkede elde edilen toplam hasıla OBC'nin kapladığı alan kadar olacaktır. Bu alanın OABC kadarı sermayenin payı ABD kadar, ise diğer üretim faktörlerinin payı olup

sermayenin marjinal verimliliği BC kadardır.

Diğer üretim faktörlerine miktar olarak hiçbir değişiklikle yapılmadan eğer CE kadar bir dış borçlanmaya gidilirse bu durum da ülkede elde edilen toplam hasıla ODFE'nin işgal ettiği alan kadar olacak, bu alan içersinde sermayenin payı OGFE diğer üretim faktörlerinin payı ise GDF kadar olacaktır. ($EF < BC$) Dış borçlanmadan önceki toplam hasıladan ($OD:BC$) büyüktür. ($ODFE > ODBC$)

İki hasıla arasındaki fark ($BCFE$) dış borçlanma sonucu yaratılan ek hasılayı ifade eder. Sermaye dışı üretim faktörlerinin toplam hasıladan elde ettikleri pay dış borçlanma öncesi ABD iken dış borçlanma sonrası GDF'ye yükselmiştir. İki büyük arasındaki fark $GABF$ nin $GABH$ 'lik bölümü üretim faktörleri arası nisbi marjinal verimlilik farklarının değişikliğinden, SBF 'lik bölümü ise dış borçlanma sonucu üretim artışından kaynaklanmaktadır.

Gelişmekte olan ülkenin dış borçlanmaya ilişkin katlanacağı maliyetin dış borçlanma ile birlikte oluşan sermayenin marjinal verimliliği olan EF 'yi geçmeyeceği (EF kadar olacağı) düşünüldüğünde, dış borçlanma nedeni işle katlanacağı yük (HFE kadar olacak sonuçta ülke SBF kadar bir net kazanç sağlayacaktır.

Şekil 1 de Dış borçlanmanın üretim üzerindeki verimliliğine katkısının dışında bu, üretim faktörlerinin sermaye yokluğu nedeni ile daha önce istihdam edilemiyor olması varsayımına bağlı olarak da toplam hasılayı artırma etkisi vardır. Bu husus bir şekil yardımıyla Şekil 2'e ifade edilecektir. Dış borçlanma tutarı OC ile ifade edilmekte, sermayenin marjinal verimliliği ise OC ile ifade olmaktadır. Sermaye dışı üretim faktörleri dış borçlanmadan sonra elde edilen hasıla $OBDC$ kadar olup bunun $OADC$ kadarı sermayenin ABD kadarı ise sermaye dışı üretim faktörlerinin payını oluşturmaktadır.

Dış borçlanma için katlanılacak maximum maliyetin daha önceki örnekte varsayıldığı gibi CD kadar olduğu düşünülürken OADC alanı kadar bir tutar dış borçlanmaya ilişkin olarak faiz ve diğer masraflar şeklinde dışarıya ödenecek, ABD'nin alanı kadar bir tutar ise, daha önce sermaye noksanlığı nedeniyle istihdam edilmeyen, diğer üretim faktörlerinin payını oluşturacak ve ekonomiye net bir katkı sağlanacaktır.

Aslında gelişmekte olan ülkelerin içinde bulunduğu durum her iki örnekte ele alınan durumdan farklı olup, bunların, bileşkesi niteliindedir. Yani gerçek hayatta bakıldığında gelişmekte olan ülkelerde hem bir miktar sermaye dışı istihdam edilemeyen üretim faktörleri vardır, hem de bunlar istenilen verimlilik düzeyinde istihdam edilememektedir.¹⁴

1.8.Dış Borç Masetme (Emme) Kapasitesi

Bir ülkenin dış borç kapasitesi ne ölçüdedir diğer bir ifade ile ne kadar dış borcu massedilebilir? Bu soruya cevap verilirken alınmış dış borcun prodüktif olup olmamasını dikkate alarak olumlu cevap verebiliriz. Tabii ki bir ülke sınırsız ölçüde borç alabilir. Fakat alınan bir borcun bütünü ülke ekonomisi için verimli olmaz. Borçta gaye verim sağlamaktır. O halde alınan borç miktarını tayin eden husus verimdir. Verim nasıl ölçülmektedir? Sağlanan marjinal fayda ile marjinal maliyetin mukayesesi bize borçlanmada sınırı tespit etmekte bir ölçü olmaktadır. Marjinal fayda ve marjinal maliyet, ülkede borç alınan sermayenin verimli kullanılışı yani iyi hazırlanmış proje ve projelerin iyi tazmin edilmiş bir plan birbiriyle irtibatlandırılmasına bağlıdır. Ülke ekonomisinde, teknolojisine yetişkin idareci kadrosuna göre az verimli veya daha verimli projeler hazırlanacağı tabidir. Marjinal faydası marjinal maliyetinden yüksek olan projelerin çokluğu ve büyüklüğü borçlanma kapasitesini tayin eder. M.M.Milliken ve W.W. Rastow'a göre borçlanma kapasitesini tayin eden husus iyi projelerden ziyade ithal edilen sermaye teçizatı ile bütün kaynakların ve bilhassa organizasyon ve idareci kapasitelerini tamamlayıcı ölçüde olmasını gerektirdiğidir.¹⁴

---

¹⁴ M.Coşkun CANGÖZ, **Dış Borçların Makro Ekonomik Dengelerle Etkileşimi**, Hazine Dergisi, Ekim, 1996

¹⁵ Salih YILMAZ, **Dış Borçlar ve Ekonomik Etkileri**, Doktora Tezi s.27

Her iki görüşte de borçtan sağlanacak verim borç miktarını tayinde temel alınmaktadır. Zira, borç masetme kapasitesi sınırsız olabilir. Fertler gibi ülkelerde sağladıkları borcu sorunsuz verim sağlamaksızın kullandıklarında borç kapasitesinden söz etmek yersiz olur. O halde masetme kapasitesi verimli tayin edilecektir. Borçta kullanılan sermayenin marjinal verimliliği sermaye arttıkça düşecek ve azalma göstermesine rağmen değişen şartlara göre en son noktaya varıp, marjinal verimlilik sıfır olacaktır. Dış borç masetme kapasitesi ülkenin uyguladığı iktisadi politika şartlarına göre değiştiği zaman içinde de değişme göstermektedir. Borç masetme kapasitesinin genişlemesini sağlayacak politikanın yürütülmesinde de borç kapasitesi genişletilir. Mesela bir ülkenin idari kapasitesinin ve kabiliyetinin yeterli olmaması dış borcun sonucu gereken ithalat ve organizasyonlar yapılmıyorsa borçlarla birlikte bu hizmetleri verecek idareci ve teknik eleman dışarıdan temin edilir. Veya yapılan ithalatı kaldıracak liman, tesis ve teçhizatının kuruluş çalışması yoluna gidilecek, daha fazla sermaye ithali sağlanabilir. Tabii bu şartların gerçekleştirilmesi için de zamana ihtiyaç vardır.

O halde bütün yukarıda işaret ettiğimiz şartlar (marjinal) verimliliği yüksek projeler, yüksek kabiliyetli idareci olup olmaması, ithal edilen sermaye ile birlikte ithalatı kolaylaştıran yabancı emek gücü istihdamı, zaman unsurları gibi borç masetme kapasitesinin büyüklüğüne tesir etmektedir.

Bir ülkenin sermaye ihtiyacı ölçümü sermaye masetme kapasitesi ile birlikte yapılmaktadır. Ülkenin sermaye ihtiyacının belirlenmesi iki usule göre yapılmaktadır.

a) Dış ticaret projeksiyonlarına

b) Arzu edilen ve planlanmış olan büyüme hızı ve sermaye hasıla katsayıları bağlantısını hesaplamaları yollarına göre olmaktadır.

Birincide ithalatına karşılık aynı ölçüde ihracat artışı görülmediğinde ortaya ticaret açığını kapatmak için duyulan dış sermaye ihtiyacı belirlenir. Dış sermaye ihtiyacı bilindiği gibi bu açıyla ölçülür. Dış sermaye ihtiyacı miktarının belirlenmesi ikinci usulle şöyle olmaktadır; Arzu edilen ekonomik büyüme hızı veya gelişme hızı tespit edildikten sonra ülkenin sermaye hasıla oranına göre tasarruf açığının olup olmadığının tespiti ile

iktisadi büyüme kalkınma hızında ülkenin mevcut sermaye hasıla yatırım için yeterli tasarruf açığı dış borçla karşılanır.

Mesela; Tespit edilen büyüme hızı % 3 ve sermaye hasıla oranı⁴ olduğunda yatırımlar MG'in % 12 si kadar olmasını gerektirir. İç tasarruf oranı % 8 ise, MG'nin tespit edilmiş büyüme hızına kavuşabilmesi için dış sermaye ihtiyacı milli gelirin % 4 ü kadardır.

Bu iki metotla aynı sonuca varılır. Birincisinde ithalat farkı dış borç ihtiyacını belirler. İkincisin de yatırım tasarruf farkı dış sermayeye duyulan ihtiyacı belirlemektedir.

$1=1-S$ ve yine $1=m-x$ gibidir.

Ticaride dış borçlanma ihtiyaç miktarının tespitinde dış ticaret projeksiyonu ile iç tasarruf ve yatırım projeksiyonları neticesinde elde edilen veriler birbirinden farksızdır. Fakat realitede daima tasarruf eğilimi sermaye hasıla oranı ihracat ithalat tahminlerindeki yatırımlar neticesi farklı çıkarılmaktadır.

1.9. Dış Borç Yükü

1.9.1. Dış Borç Yükü

Borç olarak alınan paraların topluma getirdiği yük, yükün miktarı ve dağılımı konusunda değişik görüşler ileriye sürülmektedir. Borç yükü kavramı çok açık bir kavram değildir. Barı yükünü değişik kıstasları temel alarak tanımlamak mümkündür. Ancak borcun yükü, kaba bir ifadeyle borcun geri ödenmesi sırasında söz konusu olur. Buna göre borcu ödeyenler borç yüküne katlananlardır diyebiliriz. Öte yandan unutmayalım ki borçlanma gelirin özelliikle dış borçların ekonomiye girişi ve ekonomik kullanışı sırasında toplumun bir yararı vardır. Bu yarar toplum bireyleri arasında paylaşılmaktadır.

Bu konuda, örneğin alacaklarını (borcu) affetmelerini düşünürsek, bundan her mükellef grubunun refah düzeyinin yükselmesi sonucu ortaya çıkar. Öte yandan borcun süresi sonunda ödenmesi ya da süresinin uzatılması durumunda borç yükü, ileri yıllara

kaydırılmış olmaktadır. Ancak gelecek yılların nesilleri, alınan borç paranın kullanılmasından doğan yarar ve nimetlere hazır konmuş olmaktadır.

Buna karşılık alınan borç tüketim yoluyla verimli olmayan şekilde kullanılmışsa, bu kuşak için bir refah düzeyi eksilmesi söz konusudur. Bir başka deyişle, bu kuşak borç yükünü taşıyan kuşaktır. Özellikle dış borçlar için düşünüldüğünde kuşaklar arası açık bir kaynak transferi görülmektedir.

1975 yılına kadar her yıl bütçe tasarısı ile TBMM'e sunulan ve maliye Bakanlığınca hazırlanan bütçe gerekçelerinde "borç yükü" kavramına yer olarak belli bir yılda ödenmesi gerekli ana para ile faizler toplamı anlaşılmaktaydı. Bunun "yük" olarak ifade edilmesi önemli bir yanlışlıktı. Burada yük yerine "ödenecek miktarlar" demek yeterli ve daha doğru olurdu. Nitekim 1975 ve daha sonraki yıllar bütçe gerekçelerinde bu durumun gözetildiğini görüyoruz.

Ancak bütçe gerekçelerinde borç yüküne ilişkin açıklama ve analizleri artış göremiyoruz.

Borç yükü negatif bir kavramdır. Bu anlamda, borçlanma nedeniyle toplum refahında oluşan negatif sonuç ve azalma borç yükü olarak kabul edilebilir.

Dış borçlanmada gelecek nesillere yük kaydırmalar söz konusudur.

Kamu borçları ile ilgili tartışmalarda daha çok "borç yükünün ağırlığı" ve "bu yükün dağılışı" sorunları önem taşımaktadır.

Borç yükü ile tartışmalarda daha çok psikolojik faktörler önem taşımaktadır. Ağır borçların tehlikeleri, ya da bununla ilgili korkular ön planda gelir. Çok zaman iç borçların ne borçlanma ne borcun geri ödenişi sırasında milli gelir düzeyinde bir artış ya da azalış yaratmayacağı ve milli ekonomi içinde bir transferden başka bir şey olamayacağı görüşü üzerinde durulur. Bundan başka faiz ödemeleri de bu anlamda önemli bir tartışma konusudur. Bu nedenle sık sık borçların "faiz yükü"nden söz edilir.

Borçlanmanın, yükünden söz ederken, sağladığı yaraları da unutmamak gerekir. Bu sağlanan yaraların, söz konusu yükten ayrı olarak düşünülmesi bizi doğru sonuçlara

götürmeyebilir. Buna göre borç yükü değişik temellerden ve değişik açılardan ele alınmaktadır. Bu konuda Prof. H. A. Wolf bazı örnekler sunmaktadır.¹⁵ Kamu hizmetlerinin görülmesi yönünden borç yükü “borçların yarattığı psikolojik etkiler yönünden borç yükü”, Borç miktarlarındaki değişimler olarak borç yükü”, borçların para politikası üzerindeki zayıflatıcı etkileri olarak borç yükü” ve “faiz ödemelerinin ağırlığı olarak borç yükü” gibi.

Öte yandan borç yükü mikroekonomik ve makroekonomik anlamda düşünülebilir. Mikroekonomik anlamda borç yükü, bireylerin borçlanma nedeniyle tüketimlerinden katlanmak zorunda kaldıkları fedakarlık demektir. Buna karşılık makro ekonomik anlamda borç yükü, borçlanmanın toplum refahı üzerindeki etkileri açısından sözkonusudur. Buna göre borçlanmanın genel ekonomi ve maliye politikalarının amaçlarına uygunluğu ölçüsünde toplum refahı yükselecek başka bir deyişle borç yükü doğmayacaktır.

Bir başka açıdan borçlanmalarda gelecek yıllarda sağlanması gereken vergi gelirlerinin şimdiden toplanıp harcamakta olduğu söylenebilir. Buna göre devletin bugünkü borçlanma geliri, gelecek kuşakların ödemesi gereken vergi gelirleri olmaktadır. Bu nedenle borç yükü ile ilgili tartışma konularının başında borç yükünün zaman yönünden dağılışı gelir. Buna göre borç yükünü hangi kuşaklar taşımaktadır? Borçlanma sırasındaki mi, yoksa borcun süresi boyunca farz ve taksitleri ya da süresi sonunda anaparayı ödeyen kuşaklar mı?

Görüldüğü gibi borç yükünün tanımlanmasında maliyecilere birleşmek çok güç gözükmektedir. Dr. Ü. Arsan'ın da aynen katı kabul gördüğü görüşüne göre¹⁶

Kamu borçları teorisinde borç yükünden çok söz edildiği halde, Dalton gibi bazı yazarlar dışında borç yükü ile ne ifade edinilmek istendiği kesin olarak belirtilmiştir. Bazan borç yükü, borç miktarı ya da borç için yapılan fon ve borç ödemeleri olarak ifade edilerek hata yapılmaktadır. Aynı hatanın zaman zaman vergi yükü kavramı için de

---

¹⁵ Harold A. Wolf. **Manetary and Fiscal Policy**, Charlas E. Merril Books İnci : Columlay Ohio, 1966 s: 364-367.

¹⁶ H.Ü Arsan . **Kamu borçlarının Yükü Sorunu**. SBF .Dergisi Cilt XXVIII; Eylül,Aralık 1973 s.163

yapıldığı görülmüştür. Kuşkusuz, vergi yükü toplanan vergi miktarı olmadığı gibi borç yükü de toplanan borç miktarı olmaz.

Borç yükü sorununu önce hangi kuşaklarda taşındığı açısından ele alalım daha sonra ise öteki açılardan ve modern teknik temellere dayanarak inceleyelim.

1.9.2.Borç Yükü Ve Gelecek Kuşaklar

Borç yükünün borçlanma sırasındaki mi yoksa gelecek kuşaklarca mı taşındığı sorunu çok eski bir tartışma konusudur. Bu tartışmalarda zaman zaman değişik ve zıt yönde görüşler üstünlük kazanmıştır.

Klasik ekonomistler devlet borçlarının gelecek kuşaklara yansıtıldığı savunulur. Bunun için borçlanmalara karşı olduklarını daha doğrusu Devletin, borçlanmadan büyük ölçüde kaçınmasından yana olduklarını biliyoruz. Onlara göre kamu borçları verimsizdir. Kamu borçları ile özel borçlar arasında büyük benzerlikler vardır. İç ve dış borçlar arasında borç yükü bakımından bir ayırım sözkonusu olamaz ve borçlanma bugünkü kuşakların yükünü gelecek kuşaklara aktarmaktadır.

Klasik ekonomistlerin borçlanma ile ilgili ana görüşleri bunlar olmakla birlikte, bazen bu görüşlere değişik ve ters düşünceler ileri sürenler olmuştur. Örneğin Klasik ekonomistlerin önde gelenlerin D. Ricardo'ya göre¹⁷ vergi ve borçlanma aynı şeyden ve borcun yükü, borçlanmayı yapan kuşakça taşınmaktadır. Bu nedenle vergi ile borçlanma yönünden gelecek kuşaklar için pek bir ayrılık olmamsıdır. Çünkü yurttaşların verdiği borçlarda tıpkı vergiler gibi ödeyenlerin gelir ya da servetlerinden alınmış parçalardır. Ricardo, kamu gelirlerinin daima tüketime kullanılan ve israf edilen paralar olması ve üretici nitelikte olmaması nedeniyle, borç olarak alınan fonların ülkenin toplam sermayesinden kaybedilmiş olduğunu söyler.

Yine Amerikalı H.C.Adams, İngiliz C.F.Bastoble ve Fransız P.Leroy Beaulieu gibi klasik görüşü savunanlara göre, bütçe açığının artırılan vergi alanlarını veya yeni

---

¹⁷ Ricardo'nun bu konudaki görüşleri için bkz. M.Yaşa, Ağı s. 249-253 James M.Buckanan public principles of Public Dept: Richard D. İrvin İnc. Homewood, İllincis. 1958. S. 30-47 ve Goston Yeze : Ağc. S. 261.162

vergilerle giderilmesi yerine , borçlanma ile giderilmesi cari tasarruf düzeyini azaltır. Verginin geri dönüşünün ve bireyler açısından ölçülebilir bir yanının olmaması nedeniyle kişiler, vergi yerine devlete borç vermeyi yeğlerler. Borçlanma, vergilemeye göre, tasarrufu dosta çok ve tüketimi daha az kısımdır. Tasarrufların kısılması ise gelecek kaynaklara daha az sermaye aktarımına neden olmaktadır. Söz konusu sermaye azlığı ise, yatırım düzeyine ve dolayısıyla üretim düzeyini etkileyerek , ulusal gelir düzeyinde düşüşe yol açacaktır. Bu başka anlatımla, borçlanmanın yükü gelecek kuşaklara daha az milli gelir aktarımına neden olmaktadır.

1929-1930 ekonomik bunalımı, klasik ekonomistlerin borçlanma ile ilgili görüşlerine ters düşen gelişmeler getirdi; sonraları keyresci görüşlerle bu gelişmeler daha da güçlendi ancak bu görüşlerin öncülerinden ve keynesci o olmayan bir İngiliz maliyecisi A.C. Pigou, 1928'de yayınladığı “ol study in public Finance”adlı kitabında klasiklerden ayrılan bazı görüşleri ileri sürdü. Pigou’ya göre dış borçlar bir yana bırakılırsa iç borçların ileride ödenen faiz ve anapara taksitleri ülke içinde halkın bir grubundan ötekine yapılan bir transferden başka bir şey değildir. Gelecek kuşaklar hiçbir şekilde bir yükü yüklenmemiş olmakta ve bir gider ister vergi ile ister borçlanma ile karşılanmasını bu giderin maliyetini taşıyan kuşak ödemektedir. Pigou görüldüğü gibi dış borçların gelecek kuşaklara yüklendiği görüşünü benimsemiş görünmektedir. Pigou. İç borçlarla, dış borçları ayrı ele almıştır.

1930’lardan sonra ekonomistler arasında iç borçlanmanın gelecek kuşaklara bir yük taşımayacağı güçleşti. Nitekim Başkan Franklin D. Rossvelt ABD’inde geniş bir borçlanma politikası uygulanmıştır. Bu doktrin keyreci doktriniyle oldukça güç kazanmıştır. Açık bütçe politikasını savunan modern iktisatçılar devlet borçlarının ekonomide bir denge unsuru olarak kullanılabileceğini ve gelecek kuşaklara yeni yükler getirmek yerine hizmetler üreterek gelecek kuşakların yükünü azaltacağını ileri sürmüşlerdir.

Prof. Dr. Macit İNCE ve Proj. M.Yaşa’nın kitapların da geniş olarak yer verdiği gibi modern iktisatçılar, klasiklerin aksine devletin borçlanmasını ve açık bütçe politikalarını savunurken daha sonra kendi aralarında bir kısım geniş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bunların bir kısmı “Klasik görüşe dönüş akımı” olarak nitelendirilmiştir.

Modern iktisatçıların, devlet borçlarının alınıp, alınmamasının veya devlet borçlarının getireceği yükün tamamıyla ülke ekonomisinin içinde bulunduğu koşullara bağlı olduğu konusunda birleşmektedir. Ayrıca devlet borçlarının gelmeyeceği yük borç olarak alınan paraların kullanım yerleri ve kullanım şekilleri yakınından ilgilidir.

Cari giderlere ve tüketim giderlerine her zaman borçlar klasik iktisatçıların görüşlerinde ileri sürüldüğü gibi yükünü geleceğe aktarmaktadır. Genellikle ilgisi bulunmayan tüketim giderleri için harcanan paraların (ısıtma, aydınlatma, ulaşım vb) normal olarak bu paraları harcayan ve bu hizmetlerden yararlanan insanlar tarafından ödenmesi gerekir. Bu harcamaların yükünün geleceğe aktarılmasına neden olmakta ve bu yük taşıyanlar, harcamaların getirdiği hizmetlerden yararlanamamaktadır. Tüketim giderlerine harcanan devlet borçlarının getirdiği faiz ve benzeri yüklerde yine gelecek nesiller tarafından karşılanmaktadır.

Ülke ekonomisinin içinde bulunduğu şartların gereği olarak alınan ve ülke çıkarları doğrultusunda kullanılan devlet borçları, talebin az olduğu dönemlerde talebi canlandırıcı ve ekonomik durgunluğu giderici bir rol oynar. Bu nedenle borçları ödemek zorunda olan gelecek nesil düzgün ekonomik yapı devralacağı için bunun bedeli olan devlet borçlarını ödemek durumundadırlar.

Devlet borçlarının ülkede bulunan atıl kapasitelerinin üretken hale getirilmesi amacıyla ekonomik yatırımlara harcanması halinde borcun getireceği yük çok geniş görüntüler ortaya çıkarmaktadır. Örneğin 50 milyar liraya mal olacak bir işletmenin inşaatının 2 yıl süreceğini varsayalım; devlet 2 yılı ödemesiz 7 yıl vadeli 50 milyar lira borç olarak bu işletmeyi kuracaktır. Borcun ödenmeye başladığı zaman işletmeden alınan vergiler ve işletmenin üretimden elde edilen ürünler milli geliri artırarak ve borcun faiz ve masraflarının bir bölümü de böylece karşılanmış olacaktır.

Devlet borçlarının azaltan en önemli bir faktörde şüphesiz enflasyondur. Enflasyon dönemlerinde alınan devlet borçlarının gerçek yükü borç panolarının alındığı zaman ile ödendiği zaman arasında meydana gelen enflasyon miktarı kadar daha azalacaktır. Enflasyonun borç yükünü azaltabilmesi için devlet borcunun alındığı tarihte belirlenen faz ve menfaatlerin borcun ödendiği tarihteki şartları aynen korunması gerekir.

1.9.3. Borç Yükünün Çeşitli Açılardan Görünümü

Borç yükünün açıklanmasına ilişkin olarak değişik rasyolar kullanılabilir. Bu rasyolar toplam borçlar için kullanılabilmekte, daha çok iç ve dış borçlar için ayrı ayrı hesaplanarak yorumlanabilir.

a- Fert başına düşen borç yükü,

Bu en basit borç yükü hesaplanması ve yorumudur. Buna göre ülkenin borç toplamı, -ya da iç ve dış borç toplamı ayrı ayrı-ülke nüfusuna bölünerek, fert başına borç miktarı hesaplanır ve yıllık karşılaştırmalarla yorumlanır ve değerlendirilir.

Develüasyonlara gidilmesi durumunda Türk vatandaşının geliri –fert başına düşen milli gelir –develüasyon oranında ve döviz bazında düşmüş olmaktadır. Buna karşılık, borç yükü oranı aynı oranda artmış olmaktadır.

Aynı durum döviz değerlerinin günlük küçük değişimleri için de söz konusudur.

Para değerlerindeki değişimlerle ilgili olarak , borç yükü ile ilgili bütün rasyolar yönünden de aynı trend izlenebilir.

b-Borç yükü ve faiz ödemeleri

Genel olarak borç yükü tartışmalarında şimşekler öteden beri faiz ödemeleri üzerine yöneltilir. Bunun nedeni fon adı altında , Devletçe yapılan ödemelerin yurttaşlardan toplanan vergilerle karşılanmasıdır. Öte yandan bu ödemelerin milli gelirden doğan ve ayrılan parçalar olduğu üzerinde durulur. Buna göre faiz ödemeleri, vergilerin yükselmesini de zorunlu kılmaktadır. Bu da bir yüküdür. Hele dış borçlarda bu yük daha açık ve seçiktir. Çünkü milli gelirin bir kısmı, vergiler ve faiz ödemeleri yoluyla kaybedilmekte ver başka ülkelere aktarılmaktadır. İç borçlarda ise bu ödemeler milli ekonomi içinde kalmakta ve ülke sınırları içinde bir çeşit transfer söz konusu olmaktadır. Ancak bu noktada gelir dağılımı sorunu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Vergi ödeyenlerle faiz geliri elde edenlerin değişik gelir grupları oluşu gelir dağılımındaki dengesizliği artırıcı yönde kendini gösterir. Böylece devletçe yapılan faiz şeklindeki ödemelerin toplumun sosyal yapısı üzerinde etkili olduğu görülür. Buna göre faiz

ödemelerini karşılamak üzere büyük ölçüde az gelirli gruplarca ödenen “ek vergiler”, borç yükü” olarak kabul edilir. Öte yandan fon gelirleri elde eden tahvil sahipleri ise genellikle yüksek gelirli kimselerdir. Bunlar ödedikleri “ek vergileri” elde ettikleri fon gelirleriyle sıfıra indirebilecekler ve kamu borçlarının yükünden tam olarak kurtulabileceklerdir.

Bu yaklaşımlar nedeniyle aşağıda tablolar hem doların ortalama yıllık değeri esas alınacak yıllık dolar değeriyle verilmiştir. Bu tablodan yorum yapılmamış sadece bırakılmıştır.

Tablo 3

Fert Başına Düşen Toplam Borç Yükü

Yıllar	Nüfus (Bin)	Dış borç stoku	FertBaşın a Milyon dolar	İç borç stoku	Fert başına (3/1)Milyon dolar	Toplam stok	F.B.To p.Stok (4/1)	Kur Dolar
1986	51.546	32.206	0.625	15.714	0.304	47920	0.930	669
1987	52.845	40.326	0.763	20.138	0.381	60.464	1.144	855
1988	54.176	40.722	0.752	20.026	0.370	60.748	1.121	1421
1989	54.893	41.751	0.761	19.780	0.360	61.531	1.121.	2120
1990	56.098	49.035	0.874	21.942	0.391	70.977	1.265	2606

1991	57326	50.489	0.881	23.428	0.409	73.917	1.289	4168
1992	58.584	55.592	0.949	28.298	0.483	83890	1.432	6864
1993	59.869	67.601	1.129	32.589	0.544	100190	1.673	10965
1994	61.183	65.601	1.072	21.371	0.349	86.972	1.422	37403
1995	62.171	73.278	1.179	29.729	0.479	103.057	1.658	45.703
1996	62.865	84.703	1.347	38.812	0.617	123.515	1.965	81.135
1997	63.375	92.264	1.456	41.295	0.652	133559	2.10	150.261

Kaynak: Hm-Hazine İstatistik Yıllığı. DİE.

Özetle değinilecek olursak, nüfusumuz 1986-1987 yılları arasında sürekli bir artış olduğu görülmüştür. Bilindiği gibi ülkemiz Avrupa ülkelerine oranlar yüksek büyüme oranlarına sahip olduğudur. Bu tarihler arasında 51.546 milyondan, 63.375 milyona gelinmiştir. Bu da aynı dönemlerde %23 olarak gerçekleşmiştir. Dış borç stokunda ise yine aynı dönemde 32.206 milyon dolardan, 92.264 milyon dolara yükselirken fertbaşına dış borç stokunda da 675 bin dolardan 1.456 milyon dolara yükselmiş burada sırayla tarihler arasındaki yüzdesel gelişme % 186 ve % 132 dir. İç borç stoku ise % 162 artışla 15.714 milyon dolardan 41.295 milyon dolara, fert başına düşen iç borç stoku ise % 114 artışla 304 bin dolardan 652 bin dolara ulaşmıştır. Toplam borç stoku ise % 178 artış, 85.638 milyon dolar artmıştır. Fert başına ise % 126 artış olmuştur.

Tablo 4

Fert başına Düşen Toplam Borç Faizleri Yüğü (Milyon Tl.)

Yıllar	Nüfus Bin (1)	DışBorç FaizSer visi (2)	FertBaşı naMilya r(TL) (2-1)	İç Borç FaizSer visi (3)	FertBaşı na(Mily ar TL)	Toplam Faiz Servisi	Fert Başına ToplamFa iz Servisi	Kur
1986	51,546	682	0,013	339	0,006	1081	0,020	669
1987	52,845	1006	0,019	806	0,015	1812	0,034	855
1988	54,176	1819	0,034	1272	0,023	3,091	0,057	1421
1989	54,893	3144	0,057	3089	0,056	6,233	0,113	2120
1990	56,098	4353	0,078	6302	0,112	10,656	0,190	2606
1991	57,326	7132	0,124	10,221	0,178	17,353	0,302	4168

1992	58,584	9,753	0,166	15,898	0,271	25,651	0,437	6864
1993	59,869	23,952	0,400	42,321	0,707	66,273	1,107	10,965
1994	61,193	65,117	1,064	112467	1,838	177,584	2,902	37,403
1995	62,171	100,596	1,618	110705	1,781	211,301	3,399	45,703
1996	62,865	168,314	2,677	327,774	5,214	496,088	7,891	81,135
1997	63,375	296,000	4,671	259485	4,094	555,485	8,765	150,261

Kaynak: HM.Hazine İstatistik Yıllığı DİE

Tablo 5

Fert Başına Düşen Faiz Yüğü (Toplam milyon Dolar)

Yıllar	Nüfus Bin (1)	Dış Borç Faiz Servisi	Fert Başına Faiz Servisi Milyon \$	İç Borç Faiz Servisi (3)	Fert Başına İç Borç Serv. Milyon \$	Top.Fa iz Serv. Miyon \$	Fert Başına Top. İç Borç Serv. \$	Kur
1986	51,546	1,019	0,020	0,507	0,758	1526	2281	669
1987	52,845	1,177	0,022	0,943	1,103	2120	2479	855
1988	54,176	1,280	0,024	0,895	0,630	2175	1,531	1421
1989	54,893	1,483	0,027	1,457	0,687	2940	1,387	2120
1990	56,098	1,670	0,030	2,418	0,928	4088	1,569	2606
1991	57,326	1,711	0,030	2,452	0,588	4,163	0,999	4168

1992	58,584	1,421	0,024	2,316	0,337	3734	0,544	6864
1993	59,869	2,184	0,036	3,860	0,352	6044	0551	10,965
1994	61,193	1,741	0,028	3,007	0,080	4748	0127	37,403
1995	62,171	2,201	0,035	2,422	0,053	4623	0101	45,703
1996	62,86	2,074	0,033	4,040	0,050	6114	0075	81,135
1997	63,375	1,970	0,031	1,727	0,011	3,697	0025	150,261

Kaynak : HM. Hazine İstatistik Yıllığı DİE

Tablo 4’da önceki tabloda da ifade edildiği üzere nüfustaki sürekli artışa paralel dış borç faiz servisinde de bu sürekli artış gözlenilmiş 1986’da milyon TL iken 1990’da 4.353 milyar TL. 1997’de 296000 milyar TL. olarak gerçekleşirken dönem başı ile sonu arasındaki % 433 lük bir artış göstermiştir. Buna karşılık iç borç faiz servisi yine aynı tarihler itibariyle sırayla 339 milyar TL., 6302 milyar TL ve 259.485 milyar olmuş yine 1986-87 tarihleri arasında % 764 lük bir artış kaydedilmiştir. Görülüyor ki dış ve iç borç faiz servislerinde artışın önemli boyutlara ulaşması hem borçlanmanın yükseldiği hem de borç yüküne karşılık, ödeme gücünde olduğunu göstermektedir. Fert başına dış borç faiz servisi ile iç borç fert başına faiz servisi de, Dış borç faiz servisinde % 358 ve iç borç faiz servisinde ise %681 dış borç faiz servisine karşılık iç borç faiz servisinde ise 6 milyon TL. den 4094 milyar TL’ye ulaşmıştır.

Tablo 5 de ise konunun milyon dolar bazında gelişmeler tablo 14’deki gibi gelişmeler göstermiş olup, tablodan incelenebilir.

d-Borç yükü milli gelir: Bugün borç yükü ile ilgili endişeler borç miktarının çok yüksek sayılara varmasından ve bunların ağır faiz ödemelerini zorunlu kılmasından doğmaktadır. Ancak bu konudaki endişeler, milli gelir artışı ile yapılan kıyaslamalar ile büyük ölçüde giderilebilir. Çünkü kamu borçlanmalarının yükü sonuçta kendini milli gelir üzerinde hissettirecektir. Bunu daha basit bir biçimde şu şekilde belirtebiliriz. Eğer bir ülkede milli gelirin artışı borç artışından fazla ise borç yükü azalacaktır. Bunun tersi bir durum ise tehlikeli bir gidişi gösterir.

Yine milli gelir artışı borçların yıllık faiz toplamındaki artışlarda bu yönden ele alınıp kıyaslanabilir. Buna göre bulunacak yüzdelerin yıllık değişimleri bizim için aydınlatıcı olur.

d-Borç yükü, genel bütçe gelirleri toplamı ve vergi gelirleri toplamı Borç yükünün ağırlığının tespiti ve bu ağırlığın yıllar içinde gösterdiği değişikliğin izlenilmesi yönünden bazen yıllık borç taksitlerinin ve fon ödemelerinin genel bütçe gelirlerine ya da vergi gelirleri toplanma oranlaması anlamlı olun şayet bir ülkenin borç taksitlerinin ya da faiz ödemelerinin devlet bütçesi gelirlerine ya da vergi gelirlerine oranı yıllar itibariyle bir değişme gösteriyorsa borç taksitlerinin ya da fon ödemelerinin mutlak rakamlarının yükseliş göstermesi halinde dahi genellikle bir borç yükü azalışından söz edilebilir.

1.10. Dış Borcun Yapısı ve Yönetim

1.10.1. Dış Borcun Yapısı

Dış borcun yapısından kastedilen borcun alınmasından ödenmesine kadar geçen süre yeni vadesi, borca karşılık uygulanan faiz oranı borcun daha önceki konularda açıldığı üzere sahip olduğu çeşitli ayrıcalıklar ve garantiler gibi taşıdığı özellikler olmaktadır. Bu şekilde farklı yapıdaki devlet borçları ekonomik düzende farklı etkiler ortaya çıkarır.

Zaman içerisinde devlet borçlarının yapısı değişikliğe uğrayabilir. Uğrayabilir. Örneğin uzun vadeli olarak piyasaya sürülen bir devlet borcu geri, ödeme zamanı yaklaştıkça kısa vadeli bir borç halinde gelir. Kısa vadeli borçların likitide olanağı uzun vadeliyle kıyasla daha fazla olduğundan piyasada kolayca alım satım konusu olabilir.

Diğer taraftan olağanüstü borç yönetimi işlemleri olarak adlandırılabilen konsolidasyon (tahkim) veya konversiyon gibi çeşitli uygulamalar ile borcun yapısında

değişiklikler yapılabilir. Konsolidasyon işlemi ile geri ödeme zamanı gelmiş veya yaklaşmış olan borçlar uzun vadeli bir borç haline getirilebilir. Konversiyon işlemi ile de faiz oranı yüksek olan borçlar, dah düşük faizli borçlarla değiştirilebilir. Ya da altın, kambiyo veya fiyat endeksleri garantilerinden birine sahip olan bir borç, bu tür garantilerden yoksun bulunan bir borçla değiştirilebilir. Böylece borcun yapısında bir değişme yaratılmış olur. Olağanüstü ²⁴borç yönetimi işlemleri ayrı bir konuda detaylı olarak ele alınacaktır.

Farklı büyüklüğe ve farklı yapıya sahip olan borçlar, ekonomik düzende farklı etkiler yaptığı için devlet, genel bir ekonomik politika oluşturmak amacıyla borcun büyüklüğü ve yapısında bir takım düzenlemeler gerçekleştirecek bir borç yönetimi politikası ile ekonomi politikasını oluşturan maliye ve para politikaları arasında yakın ilişkiler bulunmaktadır.

Türkiye'nin Dış Borç Yapısı: Dış borçlar 1992 sonu itibariyle 55.6, Haziran 1993 tarihi itibariyle geçici verilere göre 59.4 milyar dolardır.

Dış borç stokunun 44.9 milyar doları orta ve uzun vadeli, 14,5 milyar dolarlık kısmı ise kısa vadeli borçlardan oluşmaktadır. Orta ve uzun vadeli borçlarda 1992 yılı sonuna göre yüzde 4.6, kısa vadeli borçlarda ise yüzde 14.4 oranında artış gözlenmektedir. Toplam dış borç stokunda orta ve uzun vadeli borçların payı yüzde 75.6, kısa vadeli borçların payı ise yüzde 24.4 olmuştur.

30.06.1993 tarihi itibariyle orta ve uzun vadeli borç stokunun borçlulara göre dağılımında: 41.5 milyar dolarlık kısmı kamu kesimine 3.4 milyar dolarlık kısmı ise özel kesime aittir. Kamu kesimine ait dağılımında ise konsolide bütçe 27.5 milyar dolar ile ilk sırada yer alırken, Merkez Bankası 6.4 milyar dolar ile ikinci sırada bulunmaktadır. Toplam dış borç stoku içinde Konsolide Bütçenin payı yüzde 46.2 Merkez Bankasının payı ise yüzde 10.7 olmuştur. 1993'ün ilk ayında 1992 yıl sonuna göre konsolide Bütçe'den ödenecek borçlarda 1.7 milyar dolarlık artış, mahalli idarelerin borçlarında 5 milyon dolarlık, KİT'lerin orta ve uzun vadeli borçlarında ise 120 milyon dolarlık azalış izlenmektedir. Özel sektöre ait borçlarda ise 205 milyon dolarlık artış olmuştur.

---

²⁴ Yunus TURAL, **Dış Borçların Yapısı ve Yönetimi**, HDTM.kaf.

30.6.1993 tarihi itibariyle orta ve uzun vadeli borç stokunun alacaklılara göre dağıtımında : en büyük pay 20.5 milyar dolar ile ticari bankalar ve özel alacaklılardan sağlanan kredilere aittir. İkili anlaşmalardan sağlanan krediler ise 9 milyon dolar olmuştur. 1992 yıl sonuna göre uluslar arası kuruluşlardan sağlanan krediler yüzde 9.4. ikili anlaşmalar yoluyla sağlanan kredilerde ise yüzde 2.1 oranında bir artış gözlenmektedir.

30.6.1993 tarihi itibariyle toplam borç stokunun kredi türlerine göre dağılımı incelendiğinde yüzde 5.2 uluslar arası para piyasalarından sağlanan krediler, yüzde 18.7 tahvil ihraçları, yüzde 15.5 özel krediler, yüzde 24.4'ünü ise muhtelif kısa vadeli krediler oluşturmaktadır.

1993 yılının ilk 6 ayında Türkiye'nin çeşitli kaynaklardan taahhüt bazında sağladığı kredilerin tutarı 4.9 milyar dolar olmuştur. Bu dönem içinde kamu kesimine 3.8 milyar dolar, özel kesime ise 1.1 milyar dolar orta ve uzun vadeli dış borç sağlanmıştır.

TAAHHÜT BAZINDA SAĞLANAN KREDİLER

TABLO: 6

Orta ve uzun vade (milyon Dolar)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Kamu sektörü	3.786	5.321	6.585	8550	4560	4236	5.322	8421	
Özel sektör	822	1.025	1.510	2883	1898	4198	3976	4306	
Toplam	4.618	6.349	8.095	11.433	6.458	8434	9298	12727	

30.06.1993 tarihi itibariyle 44.9 milyar dolarlık orta ve uzun vadeli borç stokunun yanı sıra kullanılmamış olan 3.4 milyar dolarlık kredi ile birlikte taahhüt edilen kredilerin toplamı 54.3 milyar dolarıdır. 1992 yılında T.C. Merkez Bankası ve Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı verilerine göre 4.9 milyar doları anapara 3.2 milyar doları faiz olmak üzere toplam 8.1 milyar dolar borç ödemesi gerçekleşmiştir. 30.06.1993 tarihi itibariyle anapara ve faiz ödemeleri toplamı 3.9 milyar doları. Bu miktarın 2.2 milyar doları anapara, 1.7 milyar doları faizden oluşmuştur.

Dış borç vade açısından ele alındığında; 1984-87 döneminde yüzde 15-20 oranlarında artış gösteren kısa vadeli borçlar, 1988 yılında yüzde 15.8. 1989'da yüzde 10.5 oranında azalmıştır. 1990'da yüzde 65.4 oranında artış, 1991 de ise yüzde 4 oranında azalış gösteren kısa vadeli borçlar, 1992 yılında yüzde 38.9 oranında, 1993'ün ilk 6 ayında 1992 yıl sonuna göre yüzde 14.4 oranında artış göstermiştir.

Orta ve uzun vadeli borçların toplam borç stoku içindeki payı 1989 yılında yüzde 86.2. iken , bu oran 1990'da yüzde 80.6, 1991'de yüzde 81.9 1992'de ise yüzde 77.2 olmuştur. 1993 yılının ilk 6 ayında bu oran yüzde 75.6'dır. 1986'da yüzde 76, 1997'de yüzde 75'e gerilemiştir.

Uzun vadeli borçlanmada konsolide Bütçenin payı ağırlık taşımakta; bunu sırasıyla Merkez Bankası, kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özel Sektör takip etmektedir.

Tablo 7

DIŞ BORÇ ANAPARA VE FAİZ ÖDEMELERİ (Milyon Dolar)

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Yıl içinde Alınan Krediler	5632	4617	6347	7056	1143 1	6458	8434	11388	7550
Yıl içinde kredi kullanımı	5119	4610	5622	6881	9206	5291	6293	8912	13265
Yıl içinde geri ödeme	7551	8511	7511	8511	8227	9993	9970	1418	12418
Anapara	4121	3986	4121	5294	4653	6070	7594	7218	7830
Faiz	2907	3264	3430	3217	4574	3923	4303	4200	4588
Net Akım (3)	856	624	1527	2010	4553	-779	-1301	1694	5435
Net Transfer	-2051	-2640	-1903	-1207	979	4702	5604	2506	-847

Kaynak: HDTM (1) Geçici (30.6.1993)

Orta ve uzun vade (1991)

Yıl içinde Kredi Kullanımı Anapara geri ödemesi

Dış borçların GSMY'ya oranı 1990 yılında yüzde 44.5,1991 yılında yüzde 33.2,1992 yılında yüzde 34.7, 30.06.1993 tarihi itibariyle yüzde 38.4'dir. Yıl sonu itibariyle verilerde ihracatımızın ve toplam döviz gelirlerimizin dış borç stokuna oranı artış eğilimini korumuştur. Dış borç servisinin ihracat ve toplam döviz gelirlerine oranı 1990-93 yılları arasında yaklaşık yüzde 27 seviyesindedir.

Dış borçların GSMH'ya oranına 1996 ve 1997 yıllarında sırasıyla yüzde 46 ve 47 dir. Bu da gösteriyor ki son yıllarda dış borçlar gayri safi milli hasılanın daha büyük bir payına sahiptir.

Dış borç servisinin ise dış borç servisi /ihracat ve döviz gelirlerine oranı ise yine 1996 ve 1997 yıllarında sırasıyla yüzde 49 ve 32 , döviz gelirlerine oranı ise 35 ve 22 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo: 8

DÖVİZLE ÖDENECEK ORTA-UZUN VADELİ DIŞ BORÇLAR

30.06.1993 İTİBARIYLA (Milyon Dolar)

	Borç Bakiyesi	Kullanılmayan Kredi Tutarı	Taahhüt Edilen Kredi Toplamı	Faiz Bakiye
1. BORÇLULARA GÖRE TOPLAM	44.896	9.389	54.285	17.470
A) KAMU SEKTÖRÜ	41.507	8.794	50.301	16.562
a) Hazine Borçları Toplamı	27.463	4.611	32.074	12.734
- Genel Bütçeli Kuruluşlar	17.924	2.237	20.161	8.562
- Katma Bütçeli Kuruluşlar	2.876	563	3.439	1.172
- Devirliler	6.666	1.811	8.473	3.000
b) Hazine Dışı Kamu Sektörü	14.044	4.183	18.227	3.828
- T.C. Merkez Bankası	6.363	0	6.363	122
- KİT	5.015	1.523	6.538	1.942
- Mahalli İdareler	1.690	1.496	3.186	1.243
- Fonlar	947	1.164	211	520
- Üniversiteler	29	0	29	1
B) ÖZEL SEKTÖR	3.389	595	3.984	908
2. ALACAKLILARA GÖRE TOPLAM	44.896	9.389	54.285	17.470
A) Uluslar arası Kuruluşlar Toplamı	9.043	3.479	12.522	5.277
- IMF	0	0	0	13

- IBRD	5.130	3.157	8.287	3.640
- IFC	404	52	456	124
- IDA	161	0	161	14
- EIB	313	68	381	145
- ERF	2.999	108	3.107	1.308
- IDB	22	44	66	3
- IFAD	12	48	60	30
- OPEC FONU	2	0	2	0
B) İkili Anlaşmalar	15.346	5350	20.696	5.776
- OECD Ülkeleri	13.931	5.046	18.977	5.402
- OPEC Ülkeleri	340	66	406	59
- Doğu Avrupa Ülkeleri	569	132	701	243
- Diğer Ülkeler	506	106	612	72
C) Avrupa Serbest Para Piyasaları	3388	543	3.931	993
D) Tahvil İhraçları	11.118	17	11.135	5.424
E) Özle Alacaklılar	6.001	0	6.001	0

1.10.2. Dış Borç Yönetimi

Yönetim, kişilerin ortak çabalarının belli bir amaca eşgüdüm ve işbirliği ile yönetilmesi biçiminde anlatılabilir. Yürütme organlarının görevlerinin en etkin biçimde yerine getirilmesini sağlayan konu yönetimde daima ortak bir çaba, işbirliği ve eşgüdümüne dayanan ulusal bir süreç olarak tanımlanır.¹⁸ Bu bağlamda borç yönetimi, ülke çıkarlarının sağlıklı bir biçimde yürütülmesi için iç ekonomilerinin statik durumu kadar beklenmedik değişiklikler karşısında ani ve doğru kararlar alınarak eşgüdüm ve işbirliği içinde yönetilmesini amaçlar.

Borç yöntemi genel olarak: devletin belli ekonomik amaçlara ulaşmak için borçların miktar ve bileşiminde değişiklik yapması şeklinde tanımlanabilir. Bu tanıma göre borç yöntemi, devletin ekonomik politikasının bir parçasını teşkil eder.

Borç yönetiminde uluslararası piyasalarda faiz ve döviz kurlarında meydana gelebilecek muhtemel dalgalanmaların, belli bir borç stoğuna sahip ve bütçe finansman

¹⁸ Yunus TURAL, **Dış Borçlanmanın Yapısı ve Yönetimi**, HDTM.Kaf

programlarında yeni bir borçlanma ihtiyacı olan taraflar için doğurulabileceği maliyetleri veya muhtemel riski en aza indirmek amacıyla uluslar arası mali piyasalarda aktif olarak girilmesi ve bu amaçla geliştirilen finansal teknikleri etkin olarak kullanılması diyebiliriz.

Gelişmekte olan ülkeler aldıkları borçlarını düzenli olarak kayda geçirmek, dış borcun gelecekteki yapısının belirlenmesi amacıyla istatistiki analizini yapmak, kredi bazında detaylı bilgiler tutabilmek ve ekonomiden sorumlu birimler arasında işbirliğin sağlanması dış borç yönetiminde temel hedefler olmaktadır. Borç yönetimi, mali politikalarının para politikası ile yakından ilgilidir. Böylece devlet borçlarını artırmak veya azaltmak suretiyle de para hacmine ve harcama seviyesine etki edebilir.

Borç yönetilirken önemli olan ekonomiye en az zarar verip, en fazla faydası sağlaması, devlet için asgari maliyet taşıması önem taşımaktadır. Yani, alınan borç devlete en az maliyetle ve en çok verimli olanlara kaydırılabilmelidir.

Dış borç yönetiminde ilişkin olarak üç alanda uzmanlaşmış birimlerin oluşturulması uygundur.

İstatistiki birim

Kontrol birimi

Dış finansman birimi

Dış borç yönetiminin kurumsal önceliği bu üç birimin fonksiyonlarını açıkça belirleyecektir.

İstatistiki Birimi, herhangi bir zaman diliminde ülkenin toplam dış borcu konusunda gerekli bilgisi sağlayacak düzeyde olması gerekmektedir.

Kontrol Birimi; Ülkenin gelecekteki dış finansmanın karşılanabilmesi ve borç seviyesi ödemeleri konusunda ülkenin yeterliliğini değerlendirme görevini yerine getirmesi gerekmektedir.

Dış finansman Birimi; ise cari koşullarda ne çeşit bir borçlanmanın ülke için uygun olduğuna karar vermesi gerekir. Böyle bir yapı aktif dış borç yönetimi olarak adlandırılır. Dış finansman birimi yüksek koordinasyon komitesinin kararlarını uygulayıcı ve aynı zamanda bir danışmanlık birimi olarak görev yapar.

Dış borç yönetiminin bu üç birimin hangi merkezi hükümet birimi içerisinde yer alacağı konusu ülkeler arasında farklılık gösterir. Ülkemiz koşullarında ve bürokratik yapısında konuya yaklaşacak olursak örgütlenme biçimi için aşağıda açıklayacak olduğuna yapının uygun olacağını düşünmekteyim.

A-İstatistiki Birim: Genel uygulama olarak dünyada bu görevi Maliye Bakanlığı veya Merkez Bankası yerine getirmektedir. Ülkemiz örgütlenme yapısında Maliye Bakanlığı'nın temel olarak gelir toplama görevini yerine getirdiğini, finansman görevini ise Hazine Ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın yerine getirdiğini göz önüne aldığımızda bu kombinasyonun HDTM ve Merkez Bankası olarak uygulanması sağlıklı olacaktır. Yine ülkemiz açısından HDTM, Merkez Bankası seçeneğine göre daha cazip olmaktadır. Çünkü HDTM genel ve katma bütçe kapsamında borçların ayrıntılı olarak izlenmesinde sorumlu bulunmaktadır.

Bu birim , merkezi hükümetin yükümlülüğü altında olan bütün dış borçların ayrıntılarını ortaya koyabilmektedir. Dış borç ödeme servislerine ilişkin olarak, aylık olarak hazırlanan raporlar kamu finansmanından sorumlu birimin gelir ve ödemeleri için nakit akışını ayarlayabilmesine imkan tanıyacaktır.

Bu birim, merkezi hükümet ve kreditorler resmi başvuru noktası özelliğini taşıyacaktır. Burada önemli olan nokta, kreditorlerin vadesi geçmiş borcu ödemeleri için muhatap kabul edecekleri bir birim olmasıdır. En önemli görevlerinden biri bütün devlet borçlarının uygun muhasebe kayıtlarının tutulması ve bunu istatistiki veri haline getirecek formatları hazırlayabilmesidir. Özel borçların izlenmesi içinse hükümetin bir karar alması gerekir. Alternatif olarak özel sektör borçlarının izlenmesi için Merkez Bankası görevlendirilebilir. Örneğin özel sektör dış borç yükü olan Brezilya, İspanya ve Filipinler gibi ülkelerde özel sektör borç istatistikleri Merkez Bankası tarafından izlenir.

B-Kontrol Birimi: Merkezi hükümet içerisinde orta ve uzun dönemli ekonomik tahminler yapabilecek bir birimin varlığı çok önemlidir. Ülkemiz yapısında bu görevi

halen DPT yerine getirmektedir. Ekonomik projeksiyonlar kamu sektörü yatırım programının geliştirilmesinde büyük yararlar sağlanmaktadır. Bu birim dünya ekonomisini değerlendirme ve ülke ekonomisinin potansiyel gelişimine ilişkin alternatif senaryolar üretmeli ve bunları değerlendirilmelidir.

Borç servisi ödemelerinin karşılanmasında ortaya çıkacak sınırlamalar bu birimin yapacağı hesaplamalara göre belirlenmelidir. Ayrıca ekonomik projeksiyonlar Maliye Bakanlığının bütçe planlaması içinde gereklidir. Harcama kalemleri ülkenin dış borç servisi ve anapara geri ödemeleri ihtiyacını yansıtmalıdır. Buna yardımcı olarak Merkez Bankası da ödemeler dengesi üzerine tahminlerde bulunmalıdır. Burada en önemli veri gelecekteki borç servisi ödemeleridir.

Böylece ekonomik projeksiyonlar merkezi hükümet içerisinde üç ayrı birimin farklı perspektifleri ile hazırlanmış olacaktır. Uzun dönemli kalkınma planı, bütçe yönetimi, ödemeler dengesi yönetimi gibi... Yüksek koordinasyon Komitesi hangi gurubun merkezi hükümetin ve ülkenin borç karşılama kapasitesini değerlendirme görevini yerine getireceğine ülke koşullarını ve bürokratik yapısını dikkate alarak karar vermelidir. Normal olarak bütçe ve ödemeler dengesi yönetiminin dış finansmanla olan doğrudan bağlantısı nedeniyle bu görev ülkemiz yapısı içinde HDTM'ye verilmelidir.

C-Dış Finansman Birimi: Dış finansmanın yukarıda açıklanan boyutlarını ve bu konudaki verilen en iyi değerlendirerek görevi iyi şekilde yerine getirecek birim ülkenin mali istikrarı açısından HDTM olmalıdır.

Dış borç stratejisinde ekonominin ekonominin mevcut dış borçlarının idaresi ve bunun detayları üzerinde önemle durulması gerekir. Dış borçların;

- İyi bir şekilde kaydı.
- Ortalama vadesi
- Ortalama faiz oranları ve efektif maliyeti
- Değişken sabit faizli olmaların birleşimi

- Kısa vadeli borçların toplam içindeki oranları
- Bu tüm bu gelişmelerin iyi bir şekilde analizi

Gibi konuların bilinçli bir şekilde takibi, yorumlanması ve olumlu gelişmelerin uygulanmasına başvurulması dış borç idaresinin kalitesini tayin eder.

Yukarıda anlatılanların ışığı altında dış borç yönetimine geleneksel dış borç yönetimi ve modern yönetimi olarak ikiye ayırabiliriz.

1.10.2.1. Geleneksel Dış Borç Yöntemi:

Faiz, döviz kuru ve fiyatlarda meydana gelen değişiklikler, (dış şoklar) ülke ödemeler dengesini olumsuz yönde etkiler. Bu konuda ülkelerin izledikleri politikalar, ülkenin döviz gelirleri ile giderlerinin (assets and liabilities) kompozisyonu paralelleştirmek olmaktadır. Böylece, bir tarafta, oluşan olumlu ya da olumsuz dalgalanmaların, diğer tarafta, aynı yönde etki yaratmasıyla koruma (hedging) kendiliğinden sağlanır. Ancak, tam paralellik sağlamak ülke ihracatının ve dış kredi piyasalarının çeşitlenmesi, rezerv birikimi sağlanması ve uygulaması güç olmaktadır.¹⁹

Yine bazı ülkeler ekonomilerine dışa kapalı bir politika izleyerek ekonomik ilişkilerini kısıtlamakta böylece ödemeler dengesi açığı ile karşılaşmamaktadır. Bu ise daha sonraki dönemde ülke için büyük sorunlar getirebilmektedir.

1.10.1.2. Modern Dış Borç Yönetimi:

Modern anlamda koruma borç alacak yönetimiyle olmaktadır. Yani gelecekteki nakit akım değişmelerinin kontrolü olarak tanımlanabilir. Risk yönetimi olarak adlandırabileceğimiz bu yöntem ile risk uluslararası piyasalara transfer edilmektedir. Koruma tekniklerinin kullanılmasıyla veya riskin piyasalara transfer edilmesiyle ülke çok amaçlı yararlar sağlayabilmektedir. Dış Borç yükünü dondurulabilmesi yanında

---

¹⁹ Eşref AYAŞ **Modern Dış Borç Yönetimi** (Toz. D.Ş.T.C.Der.Mart 1993 s. 10.

uluslararası mali sistemi tanıma ve entegre olmayı da kolaylaştırmaktadır. Koruma teknikleri (enstrümanları) olarak en çok bilinen ve uygulanan araçlar şunlardır.²⁰

- . Opsiyon (Options)
- . Gelecek kontratları (Futures Contrats)
- . Vadeli işlemler (Forword)
- . Swap (swaps)
- . Tavan ve taban (caps and Floors)

Borç yönetiminin başarısı için önemli olan;

- 1-Dış borç stokunun ve döviz gelirlerinin iyi analiz edilmesi
- 2-Uluslararası piyasaların iyi izlenmesi ve stratejiler tespit edilmesi
- 3-Risk ve maliyet arasında doğru karar vermek gerekir.

Finansal tekniklerin kullanılabilmesinin gelişmekte olan ülkeler açısından özelliklerini ve bu olumsuzlukları gidermek için yapılanları şöyle sıralayabilir.

-Dış borç stokunun ve döviz gelirlerinin iyi analiz edilmesi faiz ve kur değişmelerine olan duyarlılığın hesaplanması,

-Uluslar arası piyasaların çok yakından izlenmesi ve ona göre strateji tesbit edilmesi,

-Mevcut borç yapısını tespit edilen strateji doğrultusunda değiştirmek için finansal enstrümanları kullanma yeteneğinin geliştirilmesi,

---

²⁰ Yunus TURAL, **Dış Borçların Yapısı ve Yönetimi**, HDTM, KAF

-Risk ile maliyet arasındaki seçimi yapacak karar mekanizmasının tespit edilmesi

Finansal tekniklerin kullanılabilmesinin gelişmekte olan ülkeler açısından özellikleri üç noktada toplanabilir.

1-Gelişmekte olan ülkelerde dış borç dağılımı genel olarak optimum dağılımından uzaktır. Bu nedenle olumsuz bir dış gelişme bu ülkeleri daha çok zarara uğratmaktadır.

2-Piyasalardaki gelişmelere göre bu ülkelerin spekülasyon yapması ve yüksek kar etmesi idari ve bürokratik özelliği ve yeterli yetişmiş kadrosunun olmaması nedeniyle güç olmaktadır.

3-Çoğunlukla bu ülkeler hammadde ithalatçısı veya ihracatçısı olduğundan, mal fiyatlarında oluşabilecek olumsuz etkileri azalmak içinde bu tehlikelere ihtiyaç vardır.

Ülkemizde dış borçların son yıllarda hem sayı hem de miktar bakımından önemli bir artış göstermesi, dış borç yönetiminin oldukça güncel ve önemli bir konu haline getirmiştir. Bu amaçla 1984 yılında Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu hakkında çıkarılan 30 sayılı kanun yurt içinde yerleşik kişi ya da kurumlarca yurt dışında yerleşik kişi ya da kurumlardan sağlanan her türlü orta ve uzun vadeli dış kredilerin dış borç kütüğüne kayıt edilmesi zorunluluğu getirilmiştir. Bu konuda da Hazine Müsteşarlığı yetkili kılınmıştır. Bu bağlamda dış borç veri sistemi oluşturulmuştur.

Dış Borç Veri Sistemi ; 1980 yılından itibaren Türkiye'nin dış borçlarında meydana gelen önemli artışlarda özellikle dış borçların karmaşık yapısı nedeniyle yaşanan güçlükler dış borç veri tabanı sistemi gerekliliğini zorunlu kılmıştır. 1983'de IMF teknik yardım programı çerçevesinde danışmanlık hizmeti sağlamış ve 1985 ten itibaren çalışmaya başlamıştır. Böylece, ilk olarak 7.7.1984 tarihinde Türk parasının kıymetini koruma hakkında çıkarılan kanunla önemi vurgulanmıştır.

Dış borç veri tabanı sistemi, resmi garantili ve özel sektörde sağlanan orta ve uzun vadeli borçların kullanımları, nihai kullanıcıları, bunlara verilen garantileri ve geri ödeme ile ilgili bilgileri kapsar.

Ülkemizde orta ve uzun vadeli dış borçların izlenmesinde kullanılan dış borç veri tabanı sisteminde yer alan bazı tanımlar şunlardır.

Borçlu bilgileri

Anlaşma Bilgileri

Kullanılan Formüller

Alacaklı bilgileri

Bor ödeme bilgileri

Hesaplama bilgileri

1982 den itibaren Dünya Bankası'ndan alınan kredi ile hazine veri tabanı yeniden yapılandırılmakta böylece 8 veri tabanı oluşturmaktadır. Bu sistem 1996'da hayata geçirilmiştir.

Genel bir değerlendirme yapmak istersek dış borç stok tablosunda görüleceği üzere dış borçlarımız giderek artmaktadır. 1985'de 25.660 milyon dolar olan borç stokumuz 1995 (Q1) göre 71.581 milyon dolar olmuştur. Bu tarihler arasında % 178 artmıştır. Dönem içerisinde yapılan anapara ödemeleri dönem içerisinde kullanımı gerçekleşen dış gelire bölümüyle elde edilen anapara/kullanımı yıllara göre farklı trendler izlemektedir. 1985 de % 76 iken 1990 da % 109 1994 de ise % 162 olmuştur. Bu da kısa vadeli borç artışından kaynaklanmaktadır.

Dış borçlar içinde artar, uzun vadeli kredilere nazaran yukarıda da söylendiği gibi vadeli krediler hızlı bir şekilde artmıştır. Bu 1980 den sonra milli paranın liberalleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Kısa vadeli çözümler için alınan kısa vadeli krediler dış borç yükünü artırmaktadır. Yine proje kredilerine nazaran program kredilerinde artış yüksektir. Bu ise devletin yatırımlarından elini çektiğini özel sektörün yatırıma ağırlık verdiğini gösteriyor. Daha önceki bölümlerde irdelendiği gibi böylesi artan bir dış borç iyi bir borç yönetimini gerektiriyor.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE DIŞ FİNANSMANA DUYULAN İHTİYACIN NEDENLERİ VE TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1. Türkiye’de Dış Finansmana Duyulan İhtiyacın Nedenleri

2.1.1. Sanayileşme Yapısı

Türkiye, Cumhuriyetinin ilk yıllarından beri sanayileşme gelişmesiyle özleştirilerek gelişme açığını bu yolla kapamaya amaçlamış ve bazı Latin Amerika ülkeleriyle birlikte diğer gelişmekte olan ülkelere bu konuda önderlik etmiştir. 1930’ların ilk yarısında benimsenen devlet önderliğinde içe yönelik sanayileşme modeli 1950’den sonra karma ekonomi anlayışı içinde uygulamaya başlanmıştır. Bu modelin 1970’lerin

doğru tıkanması ve bununda etkisiyle oluşan kısa dönem istikrarsızlık sonucu ocak 1980 de dışa yönelik sanayileşme stratejisine geçişi de amaçlayan köklü bir ekonomik program uygulamaya konmuştur. Halen yürürlükte olan bu program çerçevesinde alınan kapsamlı önlemler sanayi sektörü için de önceki politikalara kıyasla farklı bir kurumsal yapının oluşmasına neden olmuştur. Öte yandan bu ekonomik programın içeriği ve etkileri üzerindeki tartışmaların artan ölçüde sanayileşme üzerinde odaklaştığı gözlenmektedir.

Türkiye ekonomisindeki 1972 sonrası büyüme hızları gerek GSYİH seviyesinde gerekse sektörel bazda tablo 9 de gösterilmiştir. Ele alınan 14 yıllık dönemde GSYİH'nın yıllık ortalama % 3.8, 1979 ve 1980 yılları çıkarıldığında ise % 4.9 büyüdüğü görülmektedir. Her iki dönemde de sanayi sektörünün lokomotif olduğu 1979 ve 1980 yıllarında ki tarım sektörünün sırası ile % 2.8 ve % 1.7 pozitif, hizmetler sektörünün % 0.2 büyüme göstermelerine, sanayi sektöründe % 5.6 ve % 5.9 gibi önemli sayılacak seviyede gerilemelerde doğrular nitelemektedir.

Büyüme hızının dönemselsel olarak karşılaştırılması yapıldığında, ikinci dönemde (1980-1986) hem GSYİH ve hem de tarım ve sanayi sektörleri daha hızlı büyüme gösterirken, hizmetler sektörü büyüme hızı sabit kalmıştır.

Tablo 9

GSYİH Ve Sektörlerinin Büyüme Hızları (Yıllık. % ve 1968 Fiyatlarıyla)

	GSYİH	Tarım	Sanayii	Madencilik	İmalat	Enerji	Hizmetler
1973-77	7,1	3,2	9,7	15,8	8,8	13,4	7,9
1978	4,3	2,7	6,6	26,7	3,6	12,4	4,1
1979	-0,6	2,8	-5,6	-16,3	-5,3	8,0	0,2
1973-79x	3,6	2,9	3,6	8,7	2,4	11,3	4,1
1980	-1,0	1,7	-5,9	-11,0	-5,4	-3,5	-0,2
1981	4,7	0,1	7,6	0,2	8,7	5,9	5,6
1982	4,3	6,4	4,6	-5,8	5,1	11,6	3,3
1983	-3,8	-0,3	7,6	-6,1	9,5	3,7	4,3
1984	6,0	3,5	10,1	7,9	10,2	11,1	5,3
1985	4,2	2,4	6,2	11,9	5,5	7,8	4,0
1986*	7,3	7,7	9,0	-4,8	9,8	15,5	6,3
1980-86x	4,2	3,1	5,6	-1,1	6,2	7,4	4,1
1981-86x	5,1	3,3	7,5	-0,6	8,1	9,3	4,1
1987	7,4	2,1	9,6	4,2	9,9	10,9	6,8
1988	3,6	8,0	3,1	8,7	1,9	9,8	4,1
1989	1,9	-10,8	3,1	-3,7	3,2	7,1	4,1
1990	9,2	11,6	9,0	0,4	3,2	7,1	4,1

1991	1,1	-0,8	3,2	3,2	10	7,3	6,6
1992	3,3	3,2	6,8	0,6	6,9	10,1	4,6
1993	5,4	3,0	6,0	3,9	6,0	8,6	4,5
1994	-6,1	-0,6	-3,9	-7,3	-14,0	6,8	-3,6
1995	8,0	3,8	12,1	-6,9	13,9	9,6	7,3
1996	7,1	4,4	7,1	2,4	7,1	9,7	6,8
1997	8,3	-2,3	10,4	11,7	11,4	5,0	7,4

Kaynak: Türkiye, Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, 1998 İktisadi raporu. –DTP verileri, HDTM verileri.

Sanayi sektörünün büyüme hızının ikinci dönemde tarım sektöründen payının % 81 oranında (5.6-3.1) hızlı olması nedeniyle tarım sektörünün payının GSYİH içinde düşmesini doğurmuştur; 10 No'lu tabloda görüleceği gibi birinci dönemde tarım payı % 23.4 iken ikinci dönemde % 22.7'ye gerilemiş ve bunun karşısında düşük oran da olmakla birlikte sanayi sektörünün payı ise %23.2'den % 23.5'e yükseltilmiştir.

Tablo 10

Sektör Katma Değerlerinin GSYİH içindeki Dağılımı (Sabit Fiyatlarıyla 1973-98)

Yıllar	Tarım	Sanayii	Madencilik	İmalat	Enerji	Hizmetler	Toplam
1973-77	24,1	22,6	1,9	19,1	1,6	53,3	100,0
1978	22,7	24,1	2,9	19,3	1,3	53,2	100,0
1979	23,5	22,9	2,5	18,4	2,0	53,6	100,0
1973-79x	23,4	23,2	2,4	18,9	1,8	53,4	100,0
1980	24,1	21,8	2,2	17,6	2,0	54,1	100,0
1981	23,1	22,4	2,1	18,3	2,0	54,5	100,0
1982	23,5	22,5	1,9	18,4	2,2	54,0	100,0
1983	22,6	23,3	1,7	19,4	2,2	54,1	100,0
1984	22,2	24,3	2,0	20,1	2,2	53,5	100,0
1985	21,8	24,8	2,2	20,3	2,3	53,4	100,0
1986*	21,9	25,2	2,1	20,8	2,5	52,9	100,0
1980-86x	22,7	23,5	2,0	19,3	2,2	51,8	100,0
1987	18	31,8	2,0	25,7	4,1	50,2	100,0
1988	17,5	32,4	2,0	26,0	4,4	50,1	100,0
1989	16,6	27,1	2,0	21,5	4,1	56,3	100,0
1990	16,8	25,2	1,9	21,5	1,8	58,4	100,0
1991	14,6	26,1	1,9	22,1	2,1	60,4	100,0
1992	14,1	25,9	1,7	21,7	2,5	61,1	100,0
1993	14,7	25,7	1,1	20,8	2,6	61,6	100,0
1994	14,7	26,3	1,4	22	2,9	59,7	100,0
1995	14,8	27	1,3	23,2	2,5	57,2	100,0
1996	16,8	24,6	1,5	23,2	3,0	58,6	100,0

1997	16,0	22	1,7	17,6	11,6	62	100,0

Kaynak: Türkiye Ticaret, Sanayi Sektörünün Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, 1997 İktisadi raporu. DTP ve HDTM verileri.

İkinci dönemde sanayi sektörünün birleşiminde artış hızları paralelinde (tablo 9) imalat ve enerji sanayilerinin payları artış (Tablo 10) gösterilmiştir; Hizmetler sektörünün artış hızının tarım sektöründen daha yüksek olması nedeniyle hizmetler sektörünün payı artış göstermiştir.

Bu gelişmelerin genel bir değerlendirme yapıldığında, dönemler arası önemli bir farklılık olmadığı söylenebilmektedir. Zira yıllık ortalama büyüme hızı ikinci dönemde sadece binde altı oranında daha fazla olmuş, öte yandan sektörel dağılım tarımın aleyhine % 0.3 sanayi ve % 4 hizmetler sektörlerinin payları artmıştır. Bununla birlikte Türk ekonomisinde yaşanan 1978 ve 1979” döviz krizi” yıllarını müteakip üretiminde toplam sanayi payının ve bunun içinde imalat sanayinin payının sürekli bir artış eğilimi gösterdiği 19 nolu tabloda görülmektedir.

Döviz krizi ile sanayileşme göstergeleri, basit bir yaklaşımla ilişkilendirildiğinde Türk ekonomisinde dış borç yenileme mecburiyeti (borç servislerini gününde ödeyememe) 1978 de başlamıştır. ²¹ Bu gerçekten hareket ederek 1978 öncesi büyüme ve sanayileşme göstergeleri ile diğer dönemleri karşılaştırdığımızda hatta bu karşılaştırmaya dönemlerin enflasyon oranları da dahil edilebilir. 1978 e kadar 1970 li yılların daha iyi gelişme gösterdiği sonucuna varılabilir. (bkz. Tablo 10). Dolayısıyla Türk ekonomisinin borç krizine düşmesini bu tür kontitatif göstergelerle açıklamak zor olmaktadır; yapılan yatırımların ve üretim araçlarının dış borç servisinin ödenmesine yönelik döviz kazandırıcı doğrultuda yapılması döviz krizinin esas nedenini teşkil etmektedir.

Burada kavramsal çerçevede ortaya konan “Transfer (geri ödeme kapasitesi) kriteri”ne uyulmadığı ortaya çıkmaktadır. Zira Türk ekonomisinde 1980 öncesi uygulanan ihracatı ihmal eden “pür” ithal ikamesi sanayileşme stratejisi ve onun eşliğinde uygulanan döviz kuru, para ve maliye politikaları sonucu ekonomik kriz meydana gelmiştir.

²¹ Kenan Bulutoğlu; **Türkiye’de Özel Kesimin Dış Borçlanması** “Banka ve Ekonomik Yarınlar Dergisi. Kasım 1984- s.33-35 –Açık Oturum “Banka Ve ekonomik Yarınlar Dergisi, Mart 1979.

Ayrıca dış borçların vade yapısı ve bunlarla yapılan yatırımların uyumu, yüksek faizli borçlara eğilimin yüksek olmasıyla da dış borç “kullanım kriteri”ne uyulmasının ihmal edildiği söylenebilir; bu kriter sanayileşmek isteyen bir ekonominin, esas olarak düşük faizli, uzun vadeli kredileri tercih etmesi gerektiği ve bu yolda bir dış borç politikası ve yönetimini tercihinin söz konusu olmasını ileri sürmektedir. 1973 sonrası PETRO_Dolar fonlarının uluslararası bankacılık sektöründe yarattıkları plasman bolluğu ve bunun da etkisiyle Türk ekonomisinin 1978 de kadar yaşadığı DGM deneyiminin kısa vadeli ve yüksek faizli borç artışlarında önemli yeri olduğu bilinmektedir.

2.1.2. Dış Ticaret Yapısı

Türkiye'nin sanayileşme politikasındaki bu çelişki ve tutarsızlığın görüntüsünü ülkenin dış ticaret yapısında da görülmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluş yılı olan 1923 de 50.790 dolar ihracat, 86.782 bin dolar ithalat gerçekleştirmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranının % 58.47 olduğu cumhuriyetin ilk yılında fert başına ihracat 4.04 dolar, fert başına GSMH 45.3 dolar, ihracatın GSMH'ya oranı ise % 8.9 seviyesindedir. 1924 ve 1925 yıllarında önemli ölçüde artış gösteren dış ticaret, 1926 yılından itibaren düşmeye başlamış, 1933 yılına kadar düşmeye devam etmiştir. Dış ticaretteki bu azalmada, Dünya ekonomik bunalımının büyük etkisi olmuştur. Özellikle ithalatın bu dönemde durma noktasına geldiği görülmektedir. 1925 yılında 128,953 bin dolara kadar yükselen ithalat, 1932 yılında 40.718 bin dolara düşmüştür.

1933'den itibaren yükselmeye başlayan dış ticaretimizin 1939 yılından itibaren II. Dünya Savaşının etkisiyle tekrar üç yıllık bir gerileme dönemi yaşandığını görmekteyiz. Bu dönemdeki ithalatta azalma ihracata göre daha fazla olmuştur. Dünya ekonomik bunalımı ve bunu izleyen yıllarda politikalar nedeniyle dış ticaretimiz 1938 hariç, 1930-46 döneminde hep fazla vermiştir. 1947 yılında birden bire ithalatın % 104 oranında artış göstermesiyle % 180 den % 91 e düşen ihracatın ithalatı karşılama oranı, bir daha % 100 ün üzerine çıkmamış ve giderek düşme eğilimi göstermiştir.

1940'lı yılların sonlarından 1970'lere kadar geçen sürede dış ticaret te önemli bir sıçrama görülmemektedir. 1947 de 223.301 bin dolar olan ihracat 1970 yılında ancak 588.476 bin dolar seviyesine ithalat ise biraz daha fazla artış göstererek 244.644 bin dolardan 947.604 bin dolara çıkabilmiştir.

23 yıllık dönemde ihracat 2.6 kat, ithalat ise 3.9 kat artış göstermiştir. 1970-80 arasındaki 10 yıllık dönemde ise ihracat 4.9 ithalat ise 8.3 kat artış göstermiştir. Ancak gözden kaçmaması gereken bir nokta, bu dönemde ihracat artışı yüksek olmakla birlikte, petrol fiyatlarının ve petrol tüketiminin hızla artması nedeniyle dış ticaret açığının büyümesidir. Ayrıca, 1970-80 döneminde GSMH'ya oranı 1960'larda ki seviyesinin üzerine çıkmamıştır.

Bu dönem içerisinde 1974 ve 1980 yıllarında ithalat artışı rekor düzeyde olmuş, ihracatın ithalatı karşılama oranı 1974 de % 40.56, 1980 de ise % 36.79 ile cumhuriyet tarihinin en düşük seviyesine inmiştir.

Hızlı ihracat artışı 1980 itibaren uygulanan dış ticaret politikasının temel araçlarından biridir. Bunun realize edilmesi yönünde önemli gelişmeler sağlanmıştır. 1980 yılında 2.8 milyar dolar düzeyinde olan ihracat, yıllık ortalama yüzde 16.6 oranında artış gösterirken 1989 da yılında 11.6 milyar dolara yükselmiş daha sonraki yıllarda 1990'da 11.780 1995 de 21.636, 1997 de 26.245 milyar dolara ulaşmıştır. Sanayi ürün ihracatı da aynı yıllar itibariyle 1.9 milyar dolardan 9.11 milyar dolara çıkmış ve toplam ihracat içindeki payı yüzde 36.0 dan yüzde 86.3 e yükselmiştir. Yine bu dönemde liberasyon sonucu artan ithalata rağmen, ihracatın ithalatı karşılama oranı, altın hariç olmak üzere 1980 de yüzde 36.8 den 1997 de % 54 e yükselmiştir.

Ekonominin dışa açılması, ihracat ve ithalat ve dış ticaret hacminin milli gelir içindeki payının yükselmesi ile de kendini göstermektedir. İhracatın GSMH'ya oranı 1980 yılında yüzde 5.0'dan 1997 de yüzde 14 e ithalatın GSMH'ya oranı aynı yıllar itibariyle yüzde 13.6 dan % 25 e yükselmiştir. Böylelikle dış ticaret hacminin milli gelire oranı da 1980 de yüzde 18.6 dan 1997 de yüzde 39 a yükselmiştir. Öte yandan dış ticaret açığının milli gelire oranı 1980 de yüzde 7.9 dan 1997 de yüzde 20 ye ulaşmıştır.

Bu dönemde ihracatta ürün ve pazar çeşitliliği de sağlanmıştır. Türkiye 1980 öncesi dönemde daha çok geleneksel tarım ürünleri ihracat ederken 1980 sonrasında sanayi malları ihraç eden bir ülke konumuna gelmiş ve alışlagelmiş pazarların yanında yeni pazarlara girme olanağı bulmuştur. İhracat gelirlerinin ülke gruplarına göre payları incelendiğinde Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinden oluşan İslam Ülkeleri grubuna yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki payının 1980'li yılların ilk yarısında yüzde 40'lara yükseldiği görülmektedir. Bu gelişmede 1980'li yılların başında artan petrol fiyatlarının etkisiyle orta doğu ve kuzey Afrika ülkelerinin gelirlerindeki artışa bağlı olarak yükselen ithal taleplerinin önemli rolü olmuştur. 1986 yılında petrol fiyatlarının düşüşü, söz konusu ülkelerin ihraç mallarımıza olan taleplerini azaltmış, buna paralel olarak İslam ülkelerine yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki payı tedricen azalarak 1989 yılında yüz 24.7'ye düşmüştür. Bugün ise 1997 göstergeleri olarak yüzde 15 seviyelerinde oluşmuştur.

1980 sonrası ülkelerinin payı ise özellikle İslam ülkelerine yapılan ihracatın artışına paralel, toplam ihracat içinde nisbi önemini korumakla birlikte, 1984'e kadar belirli bir azalma kaydetmiştir. Ancak 1980'li yıllara ikinci yarısından sonra ve özellikle 1987'de OECD ülkelerinin payı yeniden yükselme göstererek 1989 da yüzde 61.7 ye 1996 da yüzde 54 e 1997 de yüzde 58.3'e ulaşmıştır. 1980-87 yıllarında OECD ülkelerine yapılan ihracat yıllık ortalama yüzde 13, İslam ülkelerine yapılan ihracat ise yüzde 16 oranında artmıştır. Doğu Avrupa ülkeleriyle ilişkilerin gelişmesiyle bu ülkelere ihracat yıllık ortalama yüzde 39.5 ihracat pazarlarının çeşitlendirilmesiyle diğer ülkelere ihracat ise yüzde 28.1 oranında artış göstermiştir.

1980'den sonra ihracat alanında sağlanan bir gelişmelerde esnek ve çekici kur ayarlamasının büyük rolü olmuştur. Bunun yanında, vergi iadesi, vergi muafiyeti, döviz kullanımı; ihracat kredisi ve diğer parasal mali desteklere dayanan bir teşvik sistemi getirilmiştir. Bu sistem sürekli gözden geçirilerek, imalat sanayiine belirli alt sektörlerle artan oranda destek sağlanmasına, dışa açılmasa da dış ticaret sermaye şirketlerinin etkin bir araç olarak kullanılmasına ve ihracat pazarlarının çeşitlendirilmesine çalışılmıştır. Bunu sağlamak için vergi iadeleri yanında kaynak kullanımı destekleme fonu ile destekleme ve fiyat istikrar fonundan yararlanılmıştır. İhracatın belirli bir hacme ulaşmasından sonra ihracata sağlanan parasal teşvikler tedricen azalmıştır, vergi ödemeleri 1988 yılından itibaren kaldırılmış, bunun yerine üretim ve yatırım safhasındaki

teşviklerle ihracat kredisi ve sigortası sistemi uygulamaya konmuştur. Diğer bir deyişle teşvik sistemi doğrudan teşvikler yerine dolaylı teşviklere kaydırılmıştır.

Kısaca Türk ekonomisinde cumhuriyet döneminden günümüze kadar uzanan süreç içerisinde yaşanan döviz sorununun ve sürekli dış finansman ihtiyacının kökünde sözü edilen sanayileşme politikasının uygulanması sonucu olan ithalat ve ihracatın yapısı yatmaktadır. İthalat ve ihracatın yapısından kaynaklanan kronik açığa birde petrol şoku, körfez krizi gibi konjoktürel dalgalanmaların gerektirdiği yükler ilave edildiğinde, dış finansmana duyulan ihtiyaç daha da büyümektedir.

Türkiye'nin 1950 sonrası ödemeler bilançosu incelendiğinde, dış ticarete belirleyici özelliğın sürekli bir açık olduğu görülür. Bu açığın kapatılması ve veya ihracatın artırılması yoluyla olabileceği gibi dış borçlanmaya giderek de bu açık kapatılabilir. Ödemeler bilançosu incelendiğinde mevzu bahis açığın sürekli bir dış borçlanmaya gidilerek kapatıldığını görmekteyiz.

Büyük ölçüde geleneksel strateji 1970'lerin sonunda çıkmaza girmiş ve yeni bir yaklaşımı gerekli kılmıştır. Bu yeni yaklaşım mevcut stratejinin aksayan yanlarını belirleyip revize etmek yerine hemen hemen tüm temel öğelerini değiştirmeyi amaçlayan radikal bir yaklaşım benimsenmiştir.

Bu durum kanımızca birkaç nedenden kaynaklanmıştır.

1-Geleneksel stratejinin aksayan yönlerine, dış konjoktürde gözlenen “şok” boyutlarındaki olumsuz gelişmelere karşın duyarsız kalınması, krizin kronikleşmesine ve çözümlerin de köklü ve kapsamlı gerektiği savının kamu oyunda benimsenmesine yol açmıştır.

2- Bir önceki noktayla ilintili olarak krizin odak noktasını oluşturan dış ödemeler dengesi güçlükleri dış finansman açıklarının kapatılabilmesi için uluslar arası kuruluşların çözüm önerilerinin benimsenmesi anlamına gelmiştir.

3-Türkiye'deki ekonomik politika dönüşümü, iktisat ve özellikle gelişme iktisadi yazınında neoklasik kurumların dönemine ve bununla ilişkili olarak başta ABD ve

İngiltere olmak üzere bazı sanayileşmiş ülkelerle kimi sosyalist ülkelerde ve IMF istikrar programları aracılığıyla da bir çok gelişmekte olan ülkelerde benzer dönüşümle aynı döneme rastlamış ve bu gelişmelerden etkilenmiştir. Ancak Türkiye'deki gelişmeler bir çok ülkedekine kıyasla hem daha hızlı, hem daha kapsamlı bir seyir izlemiş ve 1980 öncesinde yapılan en köklü reform önerilerinin çizdiği çerçevenin daha ötesinde yapılan en köklü reform önerilerinin çizdiği çerçevenin daha ötesinde bir dönüşüm sağlamıştır. Bu dönüşümün en temel özelliğinden ikisi liberal ve etotist yaklaşımlar arasındaki dengenin bozulması ve dışa dönük sanayileşme modeline geçiştir.

1970'lerin sonlarında çok önemli boyutlara ulaşan enflasyon ve dış ödemeler dengesi güçlükleri karşısında önce kısa dönem istikrar programı olarak uygulamaya konan 1980 programı giderek ekonomik köklü yapısal değişiklikleri amaçlayan bir kimlik kazanmaya başlamış ve bu yönüyle yukarıda ana hatları sunulan uzun dönem sanayileşme stratejisinden orta ve uzun döneme yönelik çok önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu çerçevede 1980 programın ana ilke ve hedefleri birbiriyle ilişkili üç ana başlık altında toplana bilir.

1-Piyasa ekonomisinin işlevini artırmak, fiyat dengelerinin, denetiminin çok büyük ölçüde kaldırılması ve kamu kesiminde fiyat ayarlamalarının ilgili sık aralıklarla yapılmaya boşlanması ve bu yönde atılan ilk önemli adımı oluşturmuştur. Kamu kesiminin imalat sanayi üretimi içindeki rolünün azaltılması amacıyla bu kesimin giderek enerji, ulaşım sulama ve tarım yatırımları üzerinde yoğunlaşması ana ilkesi benimsenmiştir. Son yıllardaki 6. Beş yıllık plan (1983-92) kamu kesiminin imalat sanayi yatırımlarının yalnız kalkınma öncelikli yöredeki yatırımlarla sınırlı kalacağı ilkesi benimsenmekte ve imalat sanayi yatırımlarında sınırlı kalacağı ilkesi benimsenmekte ve imalat sanayi yatırımlarında öncülüğün özel sektöre bırakıldığını yenilenmektedir. Daha önemlisi mevcut kamu işletmelerinin bir kısmının özel kesime devredilmesi yolunda son yıllarda da somut adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak yabancı sermaye yatırımları üzerindeki kısıtlayıcı uygulamalar kaldırılmış ve özel yabancı sermayeyi özendirme amacıyla kapsamlı yeni önlemler alınmıştır.

2- İhracata yönelik sanayileşme stratejisi ve sektör öncelikleri önceki politikalarının tam aksine, dönem içinde ihracat çeşitli önlemlerle özendirilirken ithalatta kademeli olarak liberasyon uygulanmıştır. Ocak 1980 büyük devalüasyon . Mayıs

1981'de uygulamaya konan günlük kur ayarlamaları esasına dayalı "kaygan" kur politikası izlenmiştir. Bunlara ek olarak ihracat düşük faizli krediler gümrüksüz girdi ve vergi iadesi gibi önlemler yoluyla desteklenmiş, ihracata yönelik yatırımlar özendirilmeye çalışılmıştır. Kimi yıllardaki geri dönüşlere rağmen 1984'den itibaren sübvansiyonların kur ayarlamalarına ağırlık verilecek tedricen kaldırılması amaçlanmıştır. Daha sonra 1983'lerde ithalatla ilgili yeri kısıtlamalar belirtilmiştir. Liberasyon girişimlerinin hız kazanmasının nedeni ihracatta sağlanan hızlı artış yanında 1980 programının her aşamasında etkili bir rol oynayan IMF ve Dünya bankası gibi uluslar arası kuruluşların sağladığı mali destek olmuştur.

3-Faktör: Piyasaları ve alt yapı: 1980 programının önemli bir parçası olarak nominal fon oranlarında çok büyük artışlar olmuş ve 1980 öncesi döneme kıyasla genellikle pozitif reel faize doğru güçlü bir gelişme gözlenmiştir. Emek piyasasında ise bir yandan kamu kesiminin istihdam gelişmesi yavaşlatılırken , sendikalarında bu piyasa üzerindeki etkisi yasal düzenlemelerle önemli ölçüde azaltılmıştır. Ücret verilerinin, sigortalı işçilerin günlük bürüt ücretleri reel ücretler endeksinin 1982 de 71'e ve 1985'de 68'e düştüğü görülmektedir. Böylece emek yoğun üretim süreç ve teknolojilerinin özendirildiği söylenebilir.

Sanayi performansının ana hatlarıyla özetlendikten sonra ekonomik politikalar ve kurumsal çerçevenin geçerli olduğu 1980 sonrası dönem için kısaca değerlendirmek istiyoruz.

Üretim ve Yapısal Değişme: 1965-80 döneminde % 7.5 lik bir hızla büyüyen imalat sanayii ekonomik büyütme ve yapısal değişimin en dinamik unsuru olmuştur. Bu sektör aynı dönemde milli gelirden (GSYİH) gözlenen % 6.3 lük büyüme hızına önemli ölçüde katkıda bulunurken GSYİH içinde payının da 1963'de % 14.1 den 1988'de % 21.0'a yükselmiştir. 1973-77 ve 1981-88 dönemlerinde sırasıyla % 8.8 ve % 7.7'lik yıllık ortalama artışlar gösteren bu dönemlerin de sektörün hızlı büyüme sürecindeki en belirgin sapma üretiminin yılda ortalama % 2.5 oranında gerilediği 1978-80 dönemi olmuştur. 1980 sonrası dönemde gerçekleştirilen büyüme hızında önceki dönemlere kıyasla önemli bir sapma görülmektedir. (Tablo 10) Burada kayda değer bir olgu imalat sanayi üretim artış hızının 1986-1987'de gerçekleşen sırayla % 9.9 gibi yüksek oranlardan 1988'de % 2.6'ya getirilmesidir.

İmalat sanayii üretim yapısının büyük ve küçük imalat sanayi arasında dağılımı ise büyük imalat sanayi üretim payının 1980'de % 88,5'e 1985'de bir puan gerileyerek % 87.5'e gerilediği, 1993'de % 86, 1996'da % 75,9 1997'de % 85.9 olduğu görülmektedir. Büyük imalat sanayii üretimi içinde 1963'de % 51.5 lik payı olan tüketim malları payı 1980'de % 51.5'den % 33.4'e düşerken bu pay 1985'de % 35.2'ye yükselmiş 1994'de 44.5, 1995'de % 43.0 ve 1997 ise % 42.8 olarak gerçekleştirilmiştir. Buna karşılık 1980-85 döneminde anamalların üretim payı % 48.7'den % 46.2'ye gerilerken 1985-90 dönemlerinde % 32'lere 1997'de ise % 40 larda gerçekleşirken, yatırım malları payı küçük bir artışla 1980-85'de % 17.9 dan % 18.6'ya yükselirken 1985-86 arasında %10.3 iken 1995-97 arasında ise % 16,7-17-3 olarak gerçekleşmiştir. Öte yandan imalat sanayii üretim ve istihdamı içinde kamu sektörü payında önceki dönemlerde gözlenen düşme eğilimi 1980-85 döneminde devam etmesi ileriki dönemlerde 1985-90 ile 1990-97 yıllarında ise. (9-10)

Yatırım: Dışa dönük sanayileşme modelinin karşılaştırılmalı üstünlükleri olan alanlarda yatırımları hızlandırmak imalat sanayi üretimde sürekli artışlar meydana getireceği yaygın olarak ileri sürülen bir görüştür.

İmalat sanayiinde yatırımlar 1980 sonrası dönemde beklenen gelişmeyi gösterememiştir. 1963-73 dönemlerinde % 11.1. ortalama 1973-77 dönemde % 12 lik artışlara rağmen 1979'larda başlayan düşüş 1980'lerde devam etmiş. Bu gelişmeler sonucunda imalat sanayinin toplam yatırımlar içinde ki payı 1978-80 dönemlerinde % 31.3'e yükselmiş ancak 1980 sonrasında hızla azalarak 1984-86'da % 20.5'e , 1985-89 yıllarını kapsayan Beşinci Beş yıllık Kalkınma planı döneminde ise % 17.5'e gerilemiştir. Bu durum 1990.95 döneminde %19.3'e 1997 de de ise % 20.5'e ulaşmıştır. Bunun nedeni ise kamu kesiminin imalat sanayii yatırımlarındaki hızlı gerilemeden kaynaklanmıştır. Bu sektörün sabit sermaye yatırımları içinde 1985'de % 21.5'e 1987'de % 6.7'ye ve 1988'de % 5.9. 1990'da % 4.5'e 1995'de 5.5'e 1997'de % 24'e gerilemiştir.

1980 programının sektör önceliklerinin bir yansıması olarak kamu yatırımları ulaştırma, haberleşme ve enerji gibi sektörlerde yoğunlaşmıştır. Bu üç sektörün toplam kamu yatırımlarındaki payının 1985-89 döneminde % 52.2'ye imalat sanayinin ise sadece % 8.1'lik bir paya ulaşması beklenmektedir. (DPT.1989) Bunun gibi, yarıya yakın bir

kısmı konut sektörü üzerinde yoğunlaşan özel sektör yatırımları da 1984'ten sonra gözlenen canlanmaya karşın özellikle ihracata yönelik sektörlerde beklenen gelişmeyi gösterememiştir. Öte yandan, çeşitli özendirici önlemlere karşın yabancı sermaye yatırımlarından beklenen artış sağlanamamıştır. Yabancı sermaye girişlerinin önemli bir kısmının tersi amacı güttüğü ve imalat sanayi ve imalat sanayii yanında turizm ve ticaret sektörlerine yöneldiği anlaşılmaktadır. Yatırımlarda durağanlığa karşın imalat ve sanayii üretiminde kaydedilen artışları açıklayan en önemli etmen konumuzca bu sektördeki mevcut kapasitelerin ihracata yönelik olarak harekete geçirilmesi ve bu sektördeki kapasite kullanım oranları 1980'de 51.1. den 1982 'de 66.8 e, 1985-86'da % 72.7 ye ve 1987'de % 75'a 1990'da % 76'a 1993'de % 79, 1995'de %79.3'a 1997'de ise % 80.3 e ulaşmıştır.

İhracat: 1980 programının en önemli vade olumlu etkileri ihracat üzerinde gözlenmiş ve ihracat (milyon dolar olarak) 1979'da 2261 den 1988'de 11662'ye ulaşmış. Bu artışın çok büyük bölümü (1990-87) döneminde % 81.6'sı sanayi ihracatından kaynaklanmıştır. Bu oranlar 1989'de % 11.624 1990'da 12.959 1992'de 14.891 milyon dolar 1995 de 21. 636 milyon dolar, 1997'de % 26.2 milyar dolar.

Bu artış içinde özellikle ilk yıllarda kayda değer bir olgu başta İran ve Irak olmak üzere Ortadoğu ülkelerine yapılan ihracattaki artıştır. Sınai ürün içinde (ihracat) ODÜ payı 1979'da % 15.1'den 1985'de %41.9'a kadar yükseldikten sonra düşmeye başlamış ve 1997 de % 25.5'e inmiştir. Bu oran 1990'da % 79.3, 1992 de % 83.2, 1995'de % 87 1997'de % 88 kadar olmuştur.

Sanayi ürün ihracatındaki hızlı artış 1980 programı çerçevesinde piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak ve sanayi stratejisinde dışa dönük bir dönüşüm gerçekleştirmek için uygulanan politikalarla açıklama eğilimi gözlenmektedir. İthal ikamesi nedeniyle atıl kalan imalat sanayi, 1980 sonrası ihracat patlamasının sıkı para politikası, maliye politikası katkısıyla daralan iç talep ve dış pazarlama yönelmiş alternatifler arasından seçilen bir yol olmaktan çok mevcut politikaların ortaya çıkardığı bir zorunluluk ve yeni orta kısa dönemde uyum sağlama çabası olarak değerlendirilebilir.

İstihdam: İstihdam ve sanayileşmenin istihdam sorununun çözümüne katkısı kuşkusuz çok yönlü bir olgudur. Toplam nüfus 1950-85 dönemin de yılda % 2.5'luk bir

hızla artmıştır. Bu uzun dönem içinde 1960-65 sayım döneminden beri bu hızla artmıştır. Zararlı bir düşme eğilimi görülmezken 1980-1985 dönemindeki artış hızı da % 2.5 olarak gerçekleşir. Yılda % 1.5 oranında artış gösteren sivil işgücü arzı ve toplam işgücü içinde hala çok yüksek (1980'de % 60) bir paya sahip tarım sektöründe istihdam durağanlığı savunun yükünü (hatta son yıllarda mutlak olarak ta) şehirleşmeye paralel olarak giderek tarım-dışı sektörler ve bu arada sanayi üzerine kaydırmaktadır. Ayrıca, sanayinin başta istihdam ve çevresi olmak üzere birkaç bölgede yoğunlaşması sorunun belli yörelerde ve kentlerde daha kronik bir görünüm almasına neden olmaktadır. İşgücü arasındaki bu hızlı artışlar yanında imalat sanayinin istihdam katkısı bir sektörde gözlenen hızlı üretim artışlarına karşın çok sınırlı boyutlarda gerçekleşmiştir. 1960-80 döneminde iktisâden fazla faal nüfus 13.0 milyondan 18.5 milyona yükselirken imalat sanayinde istihdam 1963'de 0.4 milyondan 1980'de sadece 1.0 milyona ulaşmıştır. 1963-80 döneminde sağlanan toplam istihdam artışları içinde küçük imalat sanayii ve kamu kesiminin payları sırasıyla % 22.6 ve % 24.1'e ulaşmıştır. Bunlar 1995-1997 oranlarında sırasıyla % 14.1 ve % 16'a dır. Büyük imalat sanayinin alt sektörleri için yaptığımız hesaplar ise bu dönemde sağlanan toplam istihdam artışlarının yarısının sadece dört sektör (gıda % 14.8), dokuma (% 14.1) metal ana sanayii (%12.7) ve makine tarafından sağlandığını göstermektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde istihdam sorunu son yıllarda giderek alternatif sanayileşme stratejisinin etkileri çerçevesinde tartışılmakta ve ihracata dönük modelin ithal ikamesine kıyasla sektör önceliklerine sahip olduğu (emek-yoğun) alt-sektörlerine kaydırarak ve görece faktör fiyatları yapısındaki bozuklukları ortadan kaldırarak olumlu istihdam etkileri oluşturacağı öne sürülebilir.

Türkiye'de istihdam verilerinin düşük kalitesi ve sanayi sayımları bazındaki verilerin yazım tarihinde en son 1985 yılını kapsaması bu noktada kesin yargıya ulaşmamız için önemli bir engel oluşturmakla birlikte, 1980 sonrasında imalat sanayinde istihdam açısından kayda değer bir canlanma görülmediği söylenebilir. Nitekim 1980-85 döneminde bu sektörde çalışanların sayısı (milyon kişi olarak) 1289.3'ten 1462.8'e yükselirken 1995'de 2936 bin 1997'de 3.602 bin kişi olmuştur. Ücretle çalışanlar yıllık ortalamasının (milyon-kişi) aynı dönemde (1980-85) 1004.6 dan sadece 1185.6'ya çıktığı 1995'de 198000 kişi 1997'de 468000'e düştüğü görülmektedir. Yine aynı dönemin istihdam küçük ve büyük imalat sanayii arasındaki dağılımında kayda değer değişiklik gözlenmezken (% 78.2 büyük imalat sanayii, % 21.8 küçük imalat sanayii), istihdamın alt sektörler göre dağılımında yatırım malları payının % 20.9'dan % 22.3'e, 1995-97 de

yüzde 24.4 den % 27.9'a tüketim malları payının 1980-85 de % 46.4 ten % 45.0'e düştüğü 1995-97'de % 43 den % 43.4'e ulaştığı buna karşılık ana malların % 32.7'lik payının sabit kaldığı görülmektedir. İmalat sanayiinin 1980 dönemindeki zayıf istihdam performansında gözönünde tutulması gereken bir nokta, sınai ürün ihracatı içinde özellikle ilk yıllarda yüksek bir paya sahip, başta ODÜ olmak üzere gelişmekte olan ülkelere yapılan ihracat içinde görece sermaye-yoğun malların önemidir.

Teknoloji: 1980 programının Türkiye'de firma-bazlı teknolojik davranış üzerinde önemli sayılabilecek etkileri olmuştur. Dış ticaret rejimleri firma teknolojik değişim (TD) davranışlarını iki yönde etkileyebilir. Birinci, firmaların teknolojik değişim faaliyetlerine yaptıkları harcamaların boyutları değişebilir, ikincisi de teknolojik değişim faaliyetlerinin türü ve nitelikleri değişebilir, ikincisi de teknolojik değişim faaliyetlerinin türü ve nitelikleri değişebilir. Türkiye'nin Araştırma ve Geliştirme (AR-GE) harcamaları. Sanayileşmiş ülkelerle karşılaştırıldığında ihmal edilecek kadar azdır. Örneğin ABD'de kişi başına AR-GE harcamaları 440 dolar, Almanya 720 dolar Japonya'da 325 dolar ve İngiltere'de 254 dolar iken bu miktar Türkiye'de 3.5 dolar civarındadır. Ülke içi teknolojik gelişme açısından son derece hayati öneme sahip olan "ithal teknolojilerinin uyarlanması" etkinliği çok az firma tarafından gerçekleştirilmektedir.

1980-88 döneminde 332 adet teknoloji transfer anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaların % 75'i yerli sermayeli firmalar ile yabancı çok uluslu şirketler arasında ve genel olarak "lisans" ya da "marka" anlaşması şeklinde gerçekleşmiştir. Anlaşmalardan % 25 ise Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı sermayeli firmalar ve ana firmaları arasında gerçekleşir. Ancak sözü edilen teknoloji transfer anlaşmaları genelde birden fazla ürünü kapsamaktadır.

Kısaca yukarıda anlatılanlar. 1980 sonrasında günümüze yabancı sermaye, lisans, teknik yardım ve danışmanlık hizmetleri gibi piyasa-bazlı teknoloji transferlerinden yeterince yararlanılmadığıdır. Öte yandan 1980-86 arasında artanlar bir seyir izleyen teknoloji transfer anlaşmaları, 1987'den itibaren azalma eğilimi göstermeye başlamıştır. Bu genelde yatırımlarının yavaşlama eğilimine girip ekonominin genel gidişine bağlı olarak açıklanabilir.

Tablo: 11 Türkiye'nin Dış Ticareti ve Ticaret Dengesi (1000 \$)

Yıllar	İthalat	İhracat	Ticaret Dengesi
1923	86871.5	50789.7	-36081.8
1934	68760.8	73006.7	4245.9
1938	118899.1	115018.7	-3880.4
1960	468185.8	320730.3	-147455.5
1970	947605	388476.2	-559128.8
1980	7667240	2910122	-4757118
1981	8933374	4702934	-4230440
1982	8842541	5745973	-3096568
1983	9235000	5727833	-3507167
1984	10756923	7133602	-3621321
1985	11343374	7958008	-3385366
1986	1110477	7456724	-3648046
1987	14157804	10190047	-3967757
1988	14335396	11662022	-2673374
1989	15792144	11624693	-4167451
1990	22302127	12959289	-9342838
1991	21007000	13667000	-7340000
1992	23081000	14891000	-8190000
1993	29771000	15611000	-14110000
1994	22606000	18390000	-4216000
1995	37708000	21636000	-16072000
1996	42734000	23123000	-19611000
1997	48656031	26455505	-22410526

Tablo : 12 Ana Dönemlere Göre İhracatın İthalatı Karşılama Oranları

Yıllar	İhracat / İthalat	Dönemin Ana Özelliği
1923-1929	0.73	Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşu ve açık ekonomik koşullarında yeniden inşaa
1930-1939	1.13	Devletçilik-Korumacılık
1940-1949	1.13	2. Dünya Savaşı ve savaş sonu
1950-1962	0.72	Marshall yardımı (Liberal politikalar) ve dış tıkanma ve düzenleme
1963-1970	0.78	Planlı döneme geçiş
1971-1976	0.42	Dış açığı zorlayarak büyüme
1977-1979	0.41	Bunalım
1980-1983	0.55	Bunalımdan çıkış yollarının çıkarılması
1983-1991	0.69	İhracata yönelik sanayileşme politikaları ve serbest ticaret
1992-1997	0.56	Globalleşme

Kaynak: TOBB, 1981, Cumhuriyet döneminde istatistiklerle, HDTM istatistikleri

Not: Tablodaki açıklamalarda Korkut Boratav'ın "Türkiye ekonomisi, Türkiye ve İktisat Politikaları, (Ankara, Yurt Yayınları 10, 1984) adlı makalesinden yararlanılmıştır.

Tablo: 13 İhracatın Sektörel Dağılımı (Milyon ABD Doları)

	1995	1996	1997
1. Tarımsal Ürünler	4554	4950	5472
i. Gıda maddeleri	4239	4557	5134
ii. Tarımsal hammaddeler	315	393	338
2. Madencilik ürünleri	1004	991	992
i. Maden cevheri ve dökümleri	443	418	462
ii. Mineral yakıtlar ve mineral yağlar	289	275	192
iii. demir dışı metaller	272	298	338
3. Sanayi	18064	17256	19751
i. Demir ve çelik	1972	1926	2232
ii. Kimyasallar	891	998	1169
iii. Diğer yarı mâmüller	1456	1602	1875
iv. Makineler ve ulaşım araçları	2405	3013	3362
v. Dokumacılık ürünleri	2532	2724	3352
vi. Hazır giyim	6121	6076	6697
vii. Diğer tüketim malları	8887	917	1064
4. DİĞER ÜRÜNLER	14	27	30
TOPLAM	21636	23224	26245

Tablo : 14 İhracatın Ülke Gruplarına Göre Dağılımı (Milyon ABD Doları)

	1995	1996	1997
Toplam ihracat	21637	23224	26245
OECD Ülkeleri	13215	12856	15025
AB Ülkeleri	11079	11549	12248
OECD Üyesi Olmayan Ülkeler	3053	3640	3684
Ortadoğu Ülkeleri	2132	2245	2381
Kuzey Afrika Ülkeleri	899	985	979

Tablo : 15 Ülke Gruplarının Toplam İhracat Dışındaki Payı

	1995	1996	1997
OECD Ülkeleri	51.08	55.36	57.25
AB Ülkeleri	51.20	49.73	46.67
OECD Üyesi Olmayan Ülkeler	14.11	15.67	17.85
Ortadoğu Ülkeleri	9.85	9.67	9.07
Kuzey Afrika Ülkeleri	4.15	4.24	3.73

Tablo: 16 İthalatın Sektörel Dağılımı (Milyon ABD Doları)

	1995	1996	1997
1. Tarımsal Ürünler	4491	4871	4933
i. Gıda maddeleri	2497	2836	2655

ii. Tarımsal hammaddeler	1994	2035	2278
2. Madencilik ürünleri	6708	8079	8417
i. Maden cevheri ve dökümleri	1337	1350	1390
ii. Mineral yakıtlar ve mineral yağlar	4619	5914	6062
iii. demir dışı metaller	752	815	965
3. Sanayi	24414	30522	35015
i. Demir ve çelik	2109	1970	2334
ii. Kimyasallar	5343	5769	6469
iii. Diğer yarı mâmüller	2003	2515	2525
iv. Makineler ve ulaşım araçları	11494	15805	18664
v. Dokumacılık ürünleri	1811	2111	2324
vi. Hazır giyim	49	171	233
vii. Diğer tüketim malları	1606	2181	2466
4. DİĞER ÜRÜNLER	95	155	220
TOPLAM	35708	43627	48585

Tablo : 17 İthalatın Ülke Gruplarının Göre Dağılımı (Milyon ABD Doları)

	1995	1996	1997
Toplam İthalat	35707	43626	48585
OECD Ülkeleri	24401	31092	34815
AB Ülkeleri	6993	23138	24870
OECD Üyesi Olmayan Ülkeler	4314	4101	4646
Ortadoğu Ülkeleri	2687	3243	2726
Kuzey Afrika Ülkeleri	1143	1618	1813

Tablo : 18 Ülke Gruplarının Toplam İthalat İçindeki Payı

	1995	1996	1997
OECD Ülkeleri	68.34	71.27	71.66
AB Ülkeleri	19.58	53.04	51.19
OECD Üyesi Olmayan Ülkeler	12.08	9.40	9.56
Ortadoğu Ülkeleri	7.53	7.43	5.61
Kuzey Afrika Ülkeleri	3.20	3.71	3.73

Kaynak: DİE

2.1.3. Ödemeler Bilançosu Yapısı

Bir ülkenin dış ödemeler dengesi belli bir dönem (genellikle 1 yıl içinde) o ülkenin kişi ve kuruluşlarının diğer ülkelere yaptığı tüm ekonomik alışverişlerin sistematik bir şekilde kaydedilmesidir.

Gelişmekte olan ülkelerdeki en önemli problemlerden birisi, ödemeler dengesinin cari işlemler açığının idare edilebilir büyüklüklerden çıkabilmesidir. Burada sorunun çözümü ödemeler dengesini destekleyici iç ekonomi politikaları ve giderek gerçekçi kur politikalarının uygulanmasıdır. Örneğin ihracat, ithalat, görünmeyen kalemler gibi dış faktörleri etkileyici politikalar dış borcun artışını önleyeceği gibi idaresini de kolaylaştıracaktır.

Ödemeler dengesi belli bir dönemdeki ekonomisinin diğer ekonomilere yönelik olarak

-Mal ve hizmet ihracı ve ithalini, gelirlerin transferini,

-Rezerv niteliğindeki altın ve döviz varlıkları ile özel çekme haklarındaki değişimleri, diğer yükümlülük ve alacaklardaki değişiklikleri,

-Karşılıksız transferleri ve ödemeler dengesinin denge ihtiyacı için gerekli olan karşılıklı kalem içeren istatistikî bir tablodur.

Dış ödemeler bilançosu çift kayıt muhasebe sistemine göre tutulur. Yabancılardan ödeme yapılmasını sağlayan işlemler alacak yabacılara ödeme yapılmasını sağlayan işlemler ise borç olarak kaydedilir. Ödemeler Bilançosunun alacaklı yanının toplamı, çift kayıt muhasebe tekniğinin özelliğinden dolayı daima borçlu yanının toplamına eşit çıkmalıdır. Dolayısıyla ödemeler bilançosu her zaman denktir. Dış ödemeler bilançosuna kaydedilen işlemler otonom ve denkleştirici olmak üzere iki gruba ayrılır. Otonom işlemler, ödemeler bilançosunun açık ya da fazla vermesine neden olan işlemlerdir. İthalat, ihracat, yabancı yatırımlar ve turizm buna örnektir. Bu kalemler, bir açığın finansmanı ya da dış fazlanın sonucuyla ilgilidir. Altın ve döviz rezervlerindeki artış veya azalış buna örnektir.

Ödemeler Bilançosu Ana Hesap Grupları; Cari İşlemler, Dış ticaret, Sermaye hareketleri, Rezerv Hareketleri, Özel Geçiş Hakkı kullanımı, Kısa vadeli Sermaye hareketleri , Net Hata ve Noksan, Cari İşlemler Dengesi, Sermaye İşlemleri Dengesi

Ödemeler bilançosunun genel seyrine gelindiğinde, Türkiye'nin 1950 sonrası ödemeler bilançosu incelendiğinde, dış ticarete belirleyici özelliğin sürekli bir açık olduğu görülür. Bu açığın kapatılması ithalatın kısılması veya ihracatın artırılması yoluyla olabileceği gibi dış borçlanmaya giderek de bu açık kapatılabilir. Ödemeler bilançosu incelendiğinde, mevzubahis açığın sürekli bir dış borçlanmaya gidilerek kapatıldığını araştırmacılara göstermektedir.

Tablo: 19 de 1976-87 yılları arası ödemeler bilançosu Tablo 20 de de Cumhuriyet döneminden günümüze ihracatın ithalatı karşılama oranları ve dönemin belirgin özellikleri yer almaktadır.

Tablo 19-20 incelendiğinde 1930-46 arası 17 yıllık dönem dışında sürekli bir dış ticaret açığıyla karşılaştığı ve bu açığın 1946 yılı takiben sürekli olarak arttığı görülmektedir. Tablo 11 deki oransal büyüklüklerin rakamsal ifadesi 21 nolu tabloda gösterilmektedir. Tablodan genel manada çıkarılacak sonuç 1946 yılından sonra sürekli bir kronik artış içersindedir.

Türkiye'de 1980'lere kadar ithal ikamesi bir sanayileşme politikası resmi kalkınma politikası olarak seçilmiş ve kalkınma planlarında yerini almıştır. Bu tarihten itibaren ise kalkınma politikası ihracata yönelik olarak ifade edilmiş ve uygulamaya konulmuştur. İthal ikameci politikanın uygulandığı yıllarda beklenen sonuç elde edilememiş ne gerekli döviz tasarrufu sağlanmış ne de sağlam bir sanayileşme yapısına kavuşulmuştur. Böylece ithal ikameci politikalarından beklenenin aksine dış ticaret açığı giderek artmış bu ise ülkeyi giderek daha fazla dış finansman talep eder duruma getirerek dışa bağımlılığı artırmıştır.

1980'den sonra ekonominin dışa açılması ve dünya ekonomisi ile bütünleşmesi doğrultusunda uygulamaya konulan politikalar sonucunda oldukça yüksek büyüme hızlarına ulaşılmıştır. 1980 yılında yüzde 6 GSMH büyüme hızı 1985 yılında yüzde 6 1990'da yüzde 5.8'e 1982 yılında yüzde 6, 1985 ise yüzde 8 lik seviyelerinde gerçekleşmiştir.

1993 yılında hammadde ve yatırım ve malları ithalatındaki hızlı artışa paralel olarak ithalat önceki yıllar seviyesinin üzerinde bir artış göstermiş, buna bağlı olarak cari

işlemler dengesi açığı büyümüştür. Net döviz rezervleri ise en yüksek seviyesi olan 17.8 milyar dolara çıkmıştır.

Ödemeler dengesinin gelişimine bakıldığında 1994 yılında 2.631 milyon doları fazla veren cari işlemler dengesinin 1995 yılında 2.339 milyon dolar açık verdiği görülmektedir. 1986 yılında ise bavlul ticareti yansıtılmış cari işlemler dengesi-2437 milyon dolar açık vermiştir. 1997 yılı Ocak, Aralık döneminde -2750 milyon dolar açık vermiştir. Net döviz rezervleri ise 1995 yılında 23.923 milyon dolar, 1996'da 27.735 milyon dolar ve 1997'ye gelindiğinde en yüksek seviye 29.400 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Dış ticaret dengesinde ise 4.757 milyon dolar açığa kadar düşmüştür. Ancak bu tarihten sonra yine artışa geçen dış ticaret açığı 1990'da 9.342 milyon dolara, 1995'de 14.073, 1996'da 19.611, 1997'de ise 22.612 milyon dolar açığa ulaşılmıştır.

Burası sayfa başı olacak tablo 19 gelecek

Tablo : 20 Ödemeler Dengesi (Milyon Dolar)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997
A. CARİ İŞLEMLER						
İHRACAT FOB	14891	15611	18390	21975	32446	32631
İTHALAT FOB	-23081	-29771	-22606	-35187	-43028	-48097
DIŞ TİCARET DENGESİ	-8190	-14160	-4216	-13212	-10582	-15466
TOPLAM MAL VE HİZMETLER	-5033	-10201	-461	-6835	-6884	-7616
CARİ İŞLEMLER DENGESİ	-974	-6433	2631	-2339	-2437	-2750
B. SERMAYE HAREKETLERİ (1)	3648	8963	-4194	4643	8763	8616
C. NET HATA VE NOKSAN	-1190	-2222	1769	2354	-1781	-2522
GENEL DENGE	1484	308	206	4658	4545	3344
D. REZERV HAREKETLERİ	-1484	-308	-206	-4658	-4545	-3344
IMF	0	0	340	347	0	-28
RESMİ REZERVLER	-1484	-308	-546	-5005	-4545	-3316

Kaynak: TC. Merkez Bankası

(1) Rezervler Hariç

2.2.Türkiye’de Dış Borçların Tarihsel Geçmişi ve 1980 Sonrası Gelişimi

Bütün dünya devletleri tarihleri boyunca ülke içerisinde veya ülke dışından borç para almak zorunda kalmıştır.²² İmparatorluk zamanında kamu harcamalarının yapılması için paranın bulunamaması sebebiyle zaman zaman darlığa düşülmüş bunun tabii sonucu da dış finansmana ihtiyaç duyulmuştur. İlk borçlanma 1854’de Fransa ve İngiltere ile imparatorluk arasında yapılmıştır.²³ Osmanlı İmparatorluğu, dış borçlanmanın % 95’ini cari ve askeri harcamaların oluşturduğu bir bütçenin finansmanı amacıyla başlatılmış, bu borçlanma kısa bir süre içinde, ekonomik etkinlik ve üretkenliğe yönelmeyen büyük bir yük haline almıştır. Aynı ekonomik nedenle alınan borçlar vadesinde ödenmemiş yeni ve daha ağır koşullu dış borçlarla eski borçların tasviyesinde ödenmemiş yeni ve daha ağır koşullu dış borçlarla eski borçların tasviyesine çalışılmış ve giderek ağırlaşan mali yük ekonominin çöküntüsüne yol açmıştır.²⁴

Ekonomik durumdaki bu hızlı bozulmayı izleyen olacaktı devletler bir yandan alacaklarını kısmende olsa garanti altına alabilmek amacıyla Düyun-u umumiye idaresini kurdurarak imparatorluğun gelir kaynaklarını kontrollerin altına almışlardır. Ayrıca, imparatorluğu siyasi çöküntüye götürecek kapitülasyonlar , yabancı ayrılıklar, kabotaj hakkı gibi tavizleri de almışlardır. Türkiye Cumhuriyeti, bu bozuk ekonomik yapı ve Lozan Anlaşması ile devralınan önemli bir dış borç yükü üzerine kurulmuştur. Buna karşılık Kurtuluş Savaşı’nın mali ve sosyal maliyeti de genç cumhuriyetin taşıyacağı bir yüküdür. Osmanlı İmparatorluğu’nun , 1912 yılından önceki borçlarının % 63’ü bu tarihten sonrakilerin % 76’sı Cumhuriyet hükümetlerince üstlenmiştir.

Cumhuriyet Hükümeti, kuruluş döneminde dış borçlanmadan geçmişin etkisi ile kaçınmıştır. Osmanlı İmparatorluğundan devralınan geçmişin etkisi ile kaçınmıştır. Osmanlı İmparatorluğundan devralınan borç 1929’da başlayan 25 yıllık süre içinde ödenmiştir. Osmanlı dönemindeki ünlü Düyun-u Umumiye’den kalan borçların ödenmesi Cumhuriyet Hükümetini dış borç ve sermayeye karşı oldukça duyarlı yapmıştır. Şimdi bu süreci dönemler itibariyle kısaca ele alalım.

---

²² Aziz TURAL, **Devlet Borçları**, Maliye Bak. Yay. Ankara, 1992. S. 41

²³ Memduh YAŞA, A.G.E.s.35

²⁴ Murat Ata KUBAT, **Dış Finansman İlişkileri** s.290

a-1923-1949 Dönemi: Bu dönem genellikle Türkiye'nin yurt içi kaynaklarını kullanarak ekonomik gayretlerine giriştiği yıllardır. (tablo 26) 1947 yılına kadar cari işlemler dengesinin fazla vermesiyle, millileştirmeden doğan borçlar ve Osmanlı devletinin borçları düzenli bir şekilde ödenmiştir. ²⁵ Kayseri ve Nazilli mensucat fabrikaları Sovyetler Birliğinden Karabük Demir Çelik Fabrikası da İngiltere'den alınan kredilerle kurulmuştur.

b-1950-1962 Dönemi: İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde bu kendi kendine yeterlilik politikası değişmiştir. Türkiye bu dönemde dış politikasında batıya yönelmiş ve buna bağlı olarak batıdan dış yardım almaya başlamıştır. (Truman Doktrini ve Marshall Programı çerçevesinde) Fakat, asıl 1950'lerden itibaren dış yardımlara dayanan bir kalkınma politikası izlenmeye başlanmıştır. Bu dönemde dış borçlar 1950 ye kıyasla %801 oranında artmıştır. Kamu sektörünün krediyle ithalat borçları ve orijinal borçları da hesaba katılırsa bu artış % 1322'yi bulur. ²⁶

1960'lı yıllarda Türkiye'nin A.E.T. ile ortaklık anlaşması imzalanması bu yıllardan sonra dışarda çalışan işçöilerimizin sürekli olarak Türkiye'ye gönderdikleri tasarrufların ödemeler dengesi üzerinde olumlu etkileri olmuştur. ²⁷

c-Planlı Dönem: Türkiye'de 1963 yılından başlayarak kalkınma planları uygulanmıştır. Planlı dönemde ülkenin dış borç ihtiyacı ve ödeme sorunları varlığını sürdürmüştür. Dış borçlanma kaynakları genişletilmiş ve yeni boyutlar kazanmıştır. Planlı dönemde yeni boyutlar kazanmıştır. Planlı dönemde, planlarda belirtilen kalkınma hızının genişletilmesi dış borçlanma devamlı hale getirmiştir. Türkiye'nin ödemeler dengesi açıklarından doğan dış ticaret güçlüklerini hafifletmek ve ekonomik büyümesi için gerekli olan dış kaynağın temini amacıyla kurulan konsersiyum planlı dönemin önemli ve olumlu gelişmesidir. Tablo 24

1970'li yıllarda Türkiye açısından bunalımlı yıllar olmuştur. OPEC. Petrol stoku, Kıbrıs Barış Harekatı ile Dış Finansman ihtiyacı siyasal ve ekonomik istikrarsızlıklar

---

²⁵ Öztin AYGÜÇ **Türkiye Dış Borçlanma Politikası**, Türk Ek.Taşar. Ac. Ve Dış Fin. Sorununun Ekonomik .Sos. Etüd. Konf. 21.24 ocak 1974 s.252.

²⁶ Memduh Yaşa A.G.E. s. 41

²⁷ Murat KUBAT, A.G.E. s.278

içinde dış borç arayışları 1980'li yıllara devreden ve birikmiş önemli boyutlara ulaşan ülke ekonomisinde kalkınmasında büyük bir engel olmuştur.²⁸

Yukarıda denildiği gibi 1973 petrol krizi ile Dünyada yaşanan ekonomik olaylar, Türkiye'yi daha çok etkilemiş ve 1978'de daha sonra 1979-80 yıllarındaki borç ertelemeleri ile geçici bir rahatlama yaşanmıştır.

1970'li yıllarda özellikle 1973 ve 1978 yıllarında yaşanan petrol şokları o dönemin ithalat faturaları içinde ithalatın önemi dikkate alındığında, bu durum kısa vadeli borç yığılmasına yol açtı. Özel kesim finansman gereksinimini ise, DÇM uygulamalarıyla karşılanmaya çalışılmıştır. Yaşanan petrol şokları dolayısıyla artan petrol fiyatları karşısında döviz kurundan mali politikalara kadar çeşitli önlemler olarak ekonomisi ayarlanamayan ve tüketimi kısıp tasarruflarını artıramayan sanayinin yapısını değiştirecek katma değeri daha yüksek, teknolojisi daha yoğun ihracata konu olabilecek mal üretiminde yönelemeyen ülkemiz Merkez Bankası rezervlerinin yetersizliği nedeniyle transferlerini yapamamış nitekim, 1978 ve 1979 yıllarında borç ertelelerine girmiştir. Özellikle kısa ve vadeli borçlar devlet borcuna dönüştürülerek ertelenmiştir. 1978 sonu itibariyle 13.925 milyon dolar olan toplam dış borçlarımızın % 52'i kısa vadeli borçlardan oluşmaktaydı. Ertelenen kısa vadeli ticari borçlar tutarı 1.2 milyar dolardır. Ayrıca, 1979 yılında 2.2 milyar dolarlık DÇM borcu Merkez Bankası borcuna dönüştürülerek üç yılı ödemesiz olmak üzere 7 yıl ertelenmiştir. Bu borç 1989 yılında tamamen ödenmiştir.

Tablo 26

d-1980'lerden Günümüze Dış Borçlanmalar:

Türkiye 1980 yılına, ekonomisinde önemli ve ciddi sorunlarla girmiştir. Bu nedenle 24 Ocak kararları bu sorunlara karşı alınan önlemler paketi olarak ilan edilmiştir. Bu paket özellikle bir yandan özellikle bir yandan fiyat istikrarı öte yandan ekonomisinin içinde bulunduğu döviz darboğazı ve dış borç tikanıklığını aşmak üzere çok önemli kararları içermektedir.

---

²⁸ Sait AÇBA, **Devlet Borçlanması**, Adem Yay., Ankara, 1981, s.110

Döviz darboğazı ve dış borçlarla ilgili olarak çok büyük bir yenilik, ihracatın teşvik edilerek Türk ekonomisinin dışa açılmasıdır. İhracatın yanı sıra, turizm ve işçi gelirleri (döviz) yoluyla döviz sağlayıcı teşvikler uygulanmaya konmuştur.

Bu kısımda dış borçların 1980 sonrasında günümüze kadar çeşitli şekillerde ve dönemlerde ele alacağız.

1980-1990 Dönemi

11 yıllık bir süreyi kaplayan 1980-1990 Dönemi diğer dönemlerden daha kısa bir zaman dilimini oluşturmasına rağmen içerisinde ekonomi ve sanayileşme politikalarında meydana gelen değişikliklerle bunların yansımaları sonucu diğer dönemlere nazaran daha yoğun ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Söz konusu dönemde dış borç ilişkilerinin incelenmesi ve yorumlanabilmesi esasen bu dönemde ekonomi ve sanayileşme politikalarında meydana gelen değişikliklerin irdelenmesi ile daha anlaşılabilir hale gelmektedir.

Çözüm bekleyen diğer iç ve dış sorunların yanısıra döviz darboğazı nedeni ile ortaya çıkan ödemeler dengesi açığı 1970'li yılların sonlarına doğru Türk ekonomisinin çözüm bekleyen en önemli sorunlarından birisidir. 1980 yılı öncesi uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikası söz konusu döviz darboğazının en önemli nedenlerinden biri olarak gösterilmektedir. Böylece diğer ekonomik hedeflerin yanı sıra söz konusu sanayileşme politikasında bir değişiklik yapmak ve böylece ihracatı canlandıracak ihraç gelirlerini artırmak amacı ile 24 Ocak 1980 tarihli Ekonomik İstikrar Tedbirleri yürürlüğe konulmuştur.

Kısaca 24 Ocak istikrar tedbirleri olarak bilinen kararlar ile o zamana kadar süre gelen ve hakim olan görüş ve ekonomi politikalarından farklı bir görüş benimsenmiştir. 24 Ocak kararları doğrultusunda geçmiş ekonomik politikalarından farklı olarak ekonominin idaresinde doğrudan doğruya hükümet müdahaleciliği yerini giderek artan oranda piyasa güçlerine bırakması ana ilke olarak benimsenmiştir. Bu ilkeden hareketle, verimliliğin artırılması, kaynak dağılımının iyileştirilmesi, sürekli ve düzenli bir ekonomik büyümenin sağlanması için gerekli tedbirlerin ve kararların alınarak yürürlüğe konulması için gerekli tedbirlerin ve kararların 24 Ocak kararları işle hedeflenen belli başlı

politikaları oluşturmaktadır. Bu hedeflerin gerçekleştirilmesi ise sürekli ve yoğun hükümet düzenleme ve kontrolünden ziyade müdahaleciliğin azaltılması ve piyasa güçlerine önem verilecek, uygulanan politikalarda gerekli değişikliklerin yapılması ve uygulamaya konulmasından geçmektedir. Sözkonusu durum, bu döneme kadar uygulanan, kendi kendine yeterlilik düzeyine erişmek için koruma duvarları arkasında yerli sanayinin gelişmesini öngören daha önceki ekonomik politikalardan kesin bir dönüş niteliğindedir. Bu düzenlemeler ve politika değişiklikleri ile 24 Ocak kararlarından beklenen özet bir tanımlama ile, kısa dönemde Türk ekonomisini içinde bulunduğu dar boğazdan çıkarmak, orta ve uzun dönemde ise, uygulanan politikaların bir sonucu olarak, mal ve hizmet ihracatını geliştirmek ve yatırımlar için ihtiyaç duyulan yabancı sermaye akımını artırarak ekonomideki yapısal zayıflığı gidermektir. Uygulanan ekonomik politikaların bir gereği olarak, politikanın bir bütün olarak belirlenmesi ve daha etkin bir şekilde uygulanabilmesi için kamu kesiminde gerekli idari ve yapısal organizasyonlar teşekkül ettirilmiştir. İlk aşamada başkanlığa bağlanmıştır. Uygulanan politikalar doğrultusunda, yapılan bir çok işlemin yanısıra, incelenmekte olan konuyu daha çok ilgilendirmek açısından Dış Ticaret ve Kambiyo Rejimlerinin liberalleşmesine başlanması, ihracata yönelik yatırım finansmanında kolaylıklar sağlanması ve ihracat için farklı döviz kuru uygulanmasına son verilmesi sayılabilir.

Tablo : 21 1927-1962 Yıllarında Tahmin Edilen Dış Borçlar

Yıllar	Tutar (ABD Doları)	TL Karşılığı
1927	67.223.208	92.728.021
1930	10.000.000	13.800.000
1934	27.389.854	37.798.000
1938	60.289.855	83.200.000
1940	164.211.714	266.612.169
1942	142.753.622	197.000.000
1946	16.100.000	31.033.720
1947	41.772.208	118.014.842
1948	44.020.812	124.367.600
1949	7.500.000	21.189.000
1950	121.577.976	348.482.097
1952	51.739.828	146.175.364
1953	35.961.202	101.597.587
1954	141.113.040	398.667.525
1955	23.493.016	66.372.468
1956	2.479.929	7.006.296
1957	47.853.921	135.196.058

1958	116.295.592	790.806.687
1959	139.562.153	1.255.789.383
1960	194.223.505	1.748.011.543
1961	107.840.013	970.560.295
1962	113.074.240	1.017.668.160

Kaynak : Sevim Görgün, **Türkiye'nin Dış Borçları**, s. 346.

Şüphesiz ki 24 ocak ekonomik istikrar tedbirleri, ekonominin tümünü kapsayan iç ve dış dengeyi tesbit edilen program çerçevesinde koordineli olarak oluşturmayı amaçlayan bir karar niteliğinde dış ticaret ve kambiyo rejimlerinin serbestlik (liberal) doğrultusunda değiştirilmesi, esnek ve gereksi kur uygulaması altında zaman içerisinde aşırı değer kazanan TL'nin dış ticaretteki olumsuz etkilerinin bertaraf edilmesi ve ithal ikameciliğinin bırakılarak ihracatın teşvik edilmesi sonucu ihracatta önemli ölçüde artışlar kaydedilmiştir. Bunu yanı sıra dış ticaretin liberalleştirilmesi ve ihracata yönelik yeni yatırımların teşviki sonucu ithalat kaleminde dönemli artışlar söz konusudur.

Bir yandan ihracatın artması ve ülkeye döviz girdisinin artmasının yanısıra, diğer yandan verilen teşvikler ve uygulanan politikalar doğrultusunda ihracata yönelik sektörlerde yeni yatırım yapma veya kapasite genişletme arzusu ile liberalleştirilen dış ticaret rejimi doğrultusunda tüketime yönelik ithalatın artması sonucunda ülkeden döviz çıkışı hızlanmış 1979 yılında 2.8 milyar dolar olan dış ticaret açığı 1980 yılında yaklaşık 4.8 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Bütün bunların doğal bir sonucu olarak dış finansman ilişkilerinde de bulunan önceki dönemlerle karıştırıldığında büyük bir farklılık görülmektedir.

1980-89 yıllarında Türkiye'nin OECD ülkelerinde sağladığı resmi kaynaklı krediler 24 nolu tablo incelendiğinde OECD ülkelere Türkiye'ye sağlanan resmi kaynaklı

TABLO 22 Türkiye'nin OECD

Ülkelerinden Sağladığı Resmi Kaynaklı Krediler ve Hibeler

Avusturya

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989

Resmi Kaynaklı Kredi	22.00	10.20	-	16.60	1.70	1.80	2.20	3.10	17.50	20.90
Borç Servisi	-	-	0.30	0.20	1.20	0.70	0.70	1.50	3.90	2.90
Net Transfer	22.00	10.20	-0.30	1.40	0.50	1.10	1.50	1.60	13.60	17.00
Hibe	5.20	4.60	4.70	4.50	4.00	4.20	5.70	7.20	7.80	18.00

Belçika

Resmi Kaynaklı Kredi	10.30	8.10	-	11.70	4.30	4.20	5.60	-	8.20	5.10
Borç Servisi	1.10	1.00	-	1.50	0.60	0.70	-	1.10	1.50	1.50
Net Transfer	9.20	7.10	-	10.20	3.70	3.50	5.60	-1.10	6.70	3.60
Hibe	-	-	0.10	-	-	0.10	0.50	0.40	1.10	0.10

Fransa

Resmi Kaynaklı Kredi	34.80	19.40	21.40	14.20	3.50	0.60	3.90	7.30	17.10	33.30
Borç Servisi	3.10	2.90	3.30	2.10	3.00	3.80	2.40	4.40	4.90	5.70
Net Transfer	31.70	16.50	18.10	12.10	0.50	-3.20	1.50	2.90	12.20	27.60
Hibe	1.50	1.30	3.60	4.30	4.00	4.10	6.40	7.50	7.70	9.80

Almanya

Resmi Kaynaklı Kredi	313.60	370.40	100.70	52.10	53.40	56.30	145.60	246.10	214.00	161.20
Borç Servisi	4.10	92.80	34.80	24.30	51.50	30.80	74.40	58.60	93.60	93.90
Net Transfer	309.50	277.60	65.90	27.80	1.90	25.50	71.20	187.50	120.40	67.30
Hibe	17.20	16.20	13.70	15.10	15.80	12.50	17.90	61.40	65.50	66.00

İtalya

Resmi Kaynaklı Kredi	-	-	19.50	1.20	19.30	22.00	22.20	-	3.50	6.90

Borç Servisi	-	-	-	0.90	2.90	3.00	5.90	2.50	7.30	23.40
Net Transfer	-	-	19.50	0.30	16.40	19.00	16.30	-2.50	3.90	16.50
Hibe	0.60	0.50	1.10	1.40	1.50	3.30	2.90	2.30	4.00	10.80

Japonya

Resmi Kaynaklı Kredi	7.20	56.10	30.90	30.30	41.90	30.90	73.50	169.00	147.00	81.30
Borç Servisi	3.40	7.00	4.90	6.60	6.70	7.90	7.10	11.70	21.40	25.70
Net Transfer	3.80	49.10	26.00	23.70	35.20	23.00	66.40	157.30	125.60	55.60
Hibe	1.60	2.30	1.30	1.80	1.70	3.00	4.70	5.10	8.90	10.70

İngiltere

Resmi Kaynaklı Kredi	17.60	57.30	28.50	7.50	0.10	12.90	6.30	3.30	1.60	0.30
Borç Senedi	-	12.10	5.10	4.00	4.00	6.00	7.90	8.20	15.50	11.20
Net Transfer	17.60	45.20	23.40	3.50	-3.90	6.90	-1.60	4.90	-13.90	-10.90
Hibe	1.10	1.00	1.00	0.70	0.40	0.50	0.60	1.70	1.70	3.50

Amerika

Resmi Kaynaklı Kredi	129.00	-	98.00	149.00	85.00	1.00	1.00	1.00	-	-
Borç Servisi	31.00	52.00	54.00	41.00	66.00	63.00	60.00	58.00	89.00	136.00
Net Transfer	98.00	-52.00	44.00	108.00	19.00	-62.00	-59.00	-57.00	-89.00	-136.00
Hibe	167.00	99.00	299.00	74.00	90.00	100.00	99.00	20.00	32.00	50.00

Diğer Ülkeler

Resmi Kaynaklı	17.60	35.90	8.20	4.80	-	-	-	0.60	9.20	3.40

Kredi										
Borç Servisi	2.30	5.40	4.10	2.70	3.70	6.30	4.20	6.40	8.70	2.40
Net Transfer	15.30	30.50	410	2.10	-3.70	-6.30	-4.20	-5.80	0.50	1.00
Hibe	12.50	1.80	210	2.70	1.70	1.70	1.90	2.10	1.90	5.60

Toplam

Resmi Kaynaklı	552.10	557.0	307.20	272.40	209.20	129.70	260.30	430.40	418.10	312.40
Borç servisi	45.00	173.20	106.50	83.30	139.60	122.20	162.60	152.40	245.80	303.70
Net Transfer	507.10	384.20	200.70	189.10	69.60	7.50	97.70	278.00	172.30	8.70
Hibe	206.70	126.70	326.60	104.50	119.10	129.40	139.60	107.70	130.60	185.30

Kaynak : OECD Geographical Distribution of Financial Flows Paris , Çeşitli Sayıları.

Kredilerde bir önceki döneme göre bir artış olduğu görülmektedir.

1980 ve 1981 yılları arasında 552.1 ve 557.4 milyon dolar olarak gerçekleşen krediler daha sonraki yıllarda 1985 yılına kadar azalarak 1985 yılında 129.7 milyon dolar olarak gerçekleşmiş, 1985 yılından sonra artarak 1987, 1988 ve 1989 yıllarında sırası ile 430.4 , 481.1 ve 312.4 milyon dolar olmuştur.

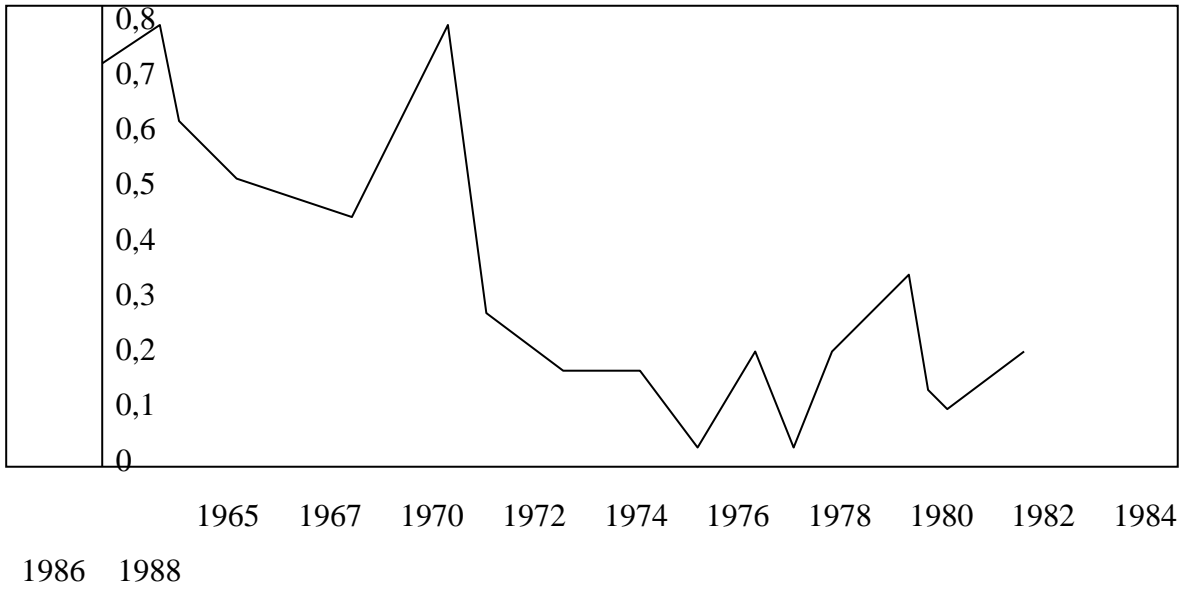
Hibe oranı %25 'in üzerinde olan, kalkınma amaçlı , resmi kaynaklı OECD kredisine, hibe oranı %25'in altında olan diğer resmi kaynaklı OECD kredileri (other official flows) OECD kredileri de ilave edildiğinde 1 nolu grafik elde edilir (41²⁹)

Tablo 27'de yer alan Türkiye'nin OECD ülkelerinden sağladığı resmi kaynaklı krediler, bir önceki dönemde sağlanan değerlerden yüksek olmakla birlikte , Türkiye'nin

²⁹ tanımlar ve hibe oranları ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. OECD Geographical distribution of financial flows to developing countries 1586/83 paris 1991

1965-1989 yıllarında tüm yurtdışı kaynaklarından sağladığı krediler ile mukayese edildiğinde toplam içersindeki payının giderek azaldığı görülmektedir. OECD ülkelerinden sağlanan resmi kaynaklı kredilerin tüm kaynaklarından sağlanan krediler içindeki payını gösteren 26 nolu Tablo ve 27. tabloda üretilen 1 nolu grafikten, bu payın 1965 yılında %72'den başlayarak, bazı yıllar hariç, sürekli bir azalma eğiliminde olduğu 1975,1992,1987 ve 1989 yıllarında sırası ile %20, %15, %10 VE %7'lik değerler aldığı görülmektedir.

Grafik:1 Oran (%)

Grafik .OECD'den Sağlanan Resmi Kaynaklı Kredilerin Tüm Kaynaklardan Sağlanan Krediler içindeki payı

Kaynak: 23 Nolu Tablo. gelecek

Eldeki mevcut veriler değerlendirildiğinde Türkiye'nin dış borç ödemeleri ilgili sorunun üstesinden kolaylıkla gelemeyeceği anlaşılmaktadır. Daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi askeri, altyapı, sağlık gibi bazı sektörlerin ve zorunlu hallerin dışında borçlanma ile finanse edilen yatırımlardan beklenen karlılığın , kredi alınması dolayısıyla katlanılan maliyetten büyük olmasının yanısıra bu yatırımların döviz kazandırıcı, uluslar

arası ticarete konu olan mal ve hizmet üreten yatırımlar olması ve üretimden elde edilerek gelir ile krediye ilişkin dış borç servisinin mümkün olduğu kadar uyumlu bir zamanlama ile tesbit edilmesi gerekmektedir. Diğer kuralların yanı sıra yukarıda belirtilen üç kural dış borçlanmadan beklenen yararın sağlanması ve herhangi bir dış borç servisi problemi ile karşılanmaması için üzerinde önemle durulması gereken hususlardır.

Yatırımdan sağlanan karlılığın, yatırımların finansmanı için sağlanan kredinin maliyetinden az olması krediyi geri ödememe güçlülüğünün yanı sıra yatırım dolayısıyla ortaya çıkan bir zarar söz konusudur. Dış borçların döviz ile ödenmesi gerektiği prensibinden hareketle dış borçlanma ile yapılan yatırımın döviz kazandırıcı etkisinin olmaması halinde yatırımdan elde edilen karlılığın , yatırım finansmanı nedeni ile sağlanan kredinin maliyetinden büyük olması halinde dahi bir dış borç servisi sorunundan söz edilebilir. Bunların yanı sıra, yatırımın karlılığı kredinin maliyetinden büyük ve döviz kazandırıcı etkiye sahip olması halinde dahi yatırımdan elde edilerek nakit akışının kredinin anapara ve faiz ödemelerini zamanında karşılamaması, kredinin anapara ve fon geri ödemesinin krediden elde edilen gelir ile zamanlama açısından karşılanamamasının da bir dış borç servisi sorunu yaratacağı uluslar arası alanda sıkça rastlanan bir gerçektir. Mikro düzeyde, işletmecilik alanında bir çok yatırımcının, yatırımlarının karlı olması halinde dahi, borçlanma ile finanse ettikleri yatırımlardan elde ettikleri gelirlerin borcun anapara ve faiz ödemelerini zamanında karşılayamadıkları için finanse ettikleri bilinmektedir. Makro düzeyde ise ülkelerin kullanılabilir durumdaki döviz rezervlerinin dış borç servisini zamanında karşılamaması, ödeme zorluğu içerisinde olması, halinde çeşitli problemlerle karşılayacakları bir gerçektir. Bu olumsuz etkiye meydan vermemek, yatırım acıyla yapılan dış borçlanmanın vade ve ödemesiz dönemde ödeme tutarlarına, borçlanma yapılırken gerekli özenin gösterilmesi ile mümkündür. D. Avramoviç “Ekonomik Büyüme ve Dış Borç” adlı kitabında bu husus üzerinde önemle durmuş ve ekonomik büyüme amacı ile yapılan dış borçlanmanın esasen uzun vadeli olması gerçeğine işaret ederek, kısa vadeli borçlanmalara ilişkin ödemelerin, yatırımdan yeterli gelir elde edilmeden yapılmaya başlanması halinde, zaten bir tasarruf noksanlığı içerisinde olan az gelişmiş ülkelerde bu noksanlığın dış borç ödemeleri nedeni ile belirli dönemlerde daha da artacağını bunun ise ülkeyi, planlanan yatırımlarına gerekli kaynağı zamanında ayıramamasının yanı sıra dış borç servisi sorunu ile karşı karşıya getireceğini belirtmiştir.

W.R. Cline ise "uluslar arası Borç" adlı kitabında, borçlu ülkelerin ileriki dönemlerde bir dış borç servisi ile karşılayacaklarını hissetmeleri halinde fazla zaman geçirmeden , ödeme tarihinden makul bir süre önce, kreditorler ile ilişkiye geçerek söz konusu borca ilişkin ödeme planlarını yeniden gözden geçirmenin faydalı olacağına değinerek, bu süre içerisinde bulunabilecek çözümlerin hem borç verenler, hem de borçlu açısından daha makul ve mantıklı olacağına dikkati çekmektedir.

Türkiye'nin 1980-90 yıllarındaki dış borç stoku, taahhüt ve kullanım bazında dış borçlar, yıllık dış borç servisleri ile kullanım bazında dış borçlardan dış borç servisleri düşüldükten sonra kalan net net transferler Tablo 23 izlenebilir. Tablo 23 incelendiğinde orta ve uzun vadeli dış borç stokunun 1982 yılında 16.489 milyon dolardan 8 yıllık bir dönemde % 140'lık bir artış kaydederek 1990 yılında 39.535 milyon dolara ulaştığı görülmektedir. Garantisiz özel borçların toplam içerisindeki payı aynı dönemdeki % 4.5 arasında değişmekte, geriye kalan kısım ise garantili kamu borçlarının oluşturmaktadır. Garantili kamu borçları stoku 1982 yılından 1990 yılına kadar 21.642 milyon dolar artmıştır. Stoktaki artışın 8.938 milyon doları söz konusu dönem içerisinde Doların dış borç stokunu oluşturan değer kaybetmesinden kaynaklanmaktadır. Dış borçların döviz kompozisyonu üzerindeki kur etkisi olarak bilinen ve dış borç stokunun dolar olarak hesaplanması nedeni ile ortaya çıkan bu tutara ilişkin Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığınca yapılan ayrıntılı çalışma Tablo 24 de yer almaktadır.

1982-90 döneminde, yıllık kredi kullanımlarından, döneme ait anapara ve faiz ödemeleri düşüldükten sonra geriye kalan net transfer toplam -3.863 milyon dolardır. Başka bir deyişle, Türkiye dönem içerisinde

OECD Ülkelerinden sağlanan resmi kaynaklı kredilerin diğer kredilere karşı daha ucuz maliyetli ve uzun vadeli oldukları hesaba dahil edildiğinde Türkiye'nin giderek daha pahalı ve kısa vadeli kaynaklara yöneldiği görülmektedir. Türkiye'de yıllar itibari ile büyüyen dış borç stoku içerisinde uluslar arası kuruluşlar ve ikili anlaşmalarla sağlanan nispeten daha uygun koşullu kredilerin yerini giderek piyasa şartlarına sahip ticari bankalardan sağlanan krediler almıştır.

Tablo 25’da Türkiye’nin 1980-89 yıllarında dış borçlanma koşulları Tablo 26’de ise garantili kamu borçları içerisinde kaynaklar itibari ile uygun (concoSSIONAL), piyasa koşullu (Non- concoSSIONAL) ve özel kaynaklı kredilerin payları yer almaktadır.

Tablo 25 incelendiğinde, uygun koşullu kredilerin garantili kamu borçları içerisindeki payı 1980 yılında % 29 iken bu oranın 1985 yılında % 25’e 1989 yılında ise yaklaşık % 19’a düştüğü görülür.

Bir yandan yıllar itibari ile dış borç stokunun büyümesi ve uygun koşullu kredilerin toplam içerisindeki payının azalması diğer taraftan da ağılaşan kredi koşulları etkisini dış borç servisinde, ana para ve faiz ödemelerinde göstermektedir. Dış borç servisi hem ödemesiz dönem ve kredi vadesinin kısalması hem de kredilere sağlanan faiz oranlarının artması sonucu giderek artmaktadır.

31-12 1990 tarih itibari ile ve aynı tarihli döviz kuru kullanılarak HDTM tarafından, hesaplanan orta ve uzun vadeli dış borç servisi 29 nolu Tabloda gösterilmektedir.

Tablo 25 gelecek

Net dış kaynak sağlamak yerine kaynak transferi yapmıştır. Bu husus, daha önceki belirtilen dünya ülkelerinin içinde bulunduğu durumda bir benzerlik arz etmektedir. Yani az gelişmiş ülkeler bir yandan kalkınmanın finansmanı için tasarruf ile karşılayamadıkları için, açığın kapatılması amacıyla, dış kredi temin etmek isterken diğer yandan, özellikle son yıllarda, mevcut dış borç stokları nedeniyle yaptıkları ana para ve fon ödemelerinin, temin ettikleri dış kredilerden büyük olması nedeniyle negatif bir net transfer ile karşı karşıya kalmakta bu ise onların kalkınma programlarını fazlası ile etkileyip kanunun ilerde daha da büyük bir sorun haline gelmesine olanak sağlamaktadır.

Dönem içerisinde, dış borç stokundaki artıştan kur etkisi düştüğünde (21-642-8-938) ulaşılan dönemde tutar 12.704 milyon dolardır. Bu tutar negatif net transfer de ilave edildiğinde elde edilen 16.567 milyon dolar, Türkiye’de 1982-90 yıllarında yapılan ana para ve fon ödemelerinin bu tutar ödemelerinin bu tutar kadarının yeniden borçlanarak yapıldığının göstergesidir.

1980-1990 yıllarında sağlanan krediler Tablo 23, bu kredilerin borçlulara göre dağılımı ise Tablo 24 de gösterilmektedir. Dönem içerisinde sağlanan kredilerin program ve proje kredileri olarak ayırımı ile proje kredilerinin sektörel dağılımı 36 nolu tablo yardımı ile incelenebilir.

11 yıllık süre içerisinde, proje kredileri arasında birinci sırayı 7.043 milyon dolar ile enerji sektörünün aldığı görülmektedir. Bu dönem içerisinde ikinci sırayı , enerji sektöründen sonra 5.167 milyon dolar ile ulaştırma sektörü almaktadır. Bu tutarın büyük bir kısmı yapımına 1985-86 yıllarında başlayan otoyollar projelerine aittir. İki sektör için sağlanan tutar, dönem sürecinde sağlanan 26.201 milyon dolarlık proje kredilerinin yaklaşık % 50'sini oluşturmaktadır. Dönem içerisinde sağlanan toplam proje kredilerinin % 50'sine yakınının sadece enerji ve ulaştırma sektörüne ait olması bu sektöre verilen önemin açık bir göstergesidir.

1980-90 yıllarında kamuca sağlanan 41-120 milyon dolarlık kredinin % 36'sı olan 14.919 milyon doları program kredisi şeklinde gerçekleşmektedir. Bağımsız bir kredi türü olan program kredilerinin payının % 36 gibi bir paya sahip olması olumlu bir gelişme olarak nitelendirilebilir. Program ve proje kredisi şeklinde sağlanan 41.120 milyon dolar tutardaki kamu kredilerinin kredi kaynaklarına göre dağılımı 29. Dönem süresince sağlanan toplam kredilerin döviz cinsleri itibariyle kredilere dağılımı ise 44 nolu tabloda yer almaktadır. Son yıllarda sağlanan krediler içerisinde uluslar arası para piyasalarından sağlanan krediler payında önemli ölçüde artışlar gözlenmektedir. İşlemlerin büyük kısmının dolar ile yürütülmesi neticesinde Evrodolar piyasayı olarak da adlandırılan bu piyasada işlemlerin büyük bir kısmının gelişmiş ülkeler arası olmasına rağmen son yıllarda özellikle ödemeler dengesi sorunları ile karşılaşılacak olan pek çok gelişmekte olan ülke giderek artan bir biçimde bu kaynağa başvurulmaktadır. (43) tahvil ve sendikasyon (Evrolar) kredileri şeklinde gerçekleşen ve kaynak temin etmenin proje kredilerine göre daha zor olduğu ve ülkenin kredi kalitesine dayandığı bu türden kredilerin, toplam krediler içinde payının artması, ülkenin kredibilitesi hakkında müsbet sonuçlar doğurmaktadır.

Tablo 26 gelecek

Tablo : 27 Türkiye'nin Para Piyasalarına Gerçekleştirdiği Tahvil İhracı

A- ALMAN MARKI PİYASALARINA YAPILAN TAHVİL İHRACI

Tarih	Banka	Tutar (Mily. DM)	Vade (Yıl)	Faiz (%)
26.02.1987	Commerzbank	125	5	7
22.09.1987	Commerzbank	200	5	7
27.01.1988	Dresdner	206	6	6.75
10.03.1988	Commerzbank	300	7	6.75
06.05.1988	Commerzbank	500	7	6.50
01.11.1988	Dresdner	300	7	6.50
20.07.1989	Commerzbank	400	7	7.75
17.04.1990	Commerzbank	250	7	10
23.05.1991	Commerzbank	350	5	10.50
	TOPLAM	2625		

B-EUROBOND PİYASALARINA YAPILAN TAHVİL İHRACI

Tarih	Banka	Tutar (Mily. DM)	Vade (Yıl)	Faiz (%)
22.12.1988	Bankers Trust	150	10	11.13
27.04.1989	JP Morgan	200	10	11.50
07.06.1989	Nomura	280	10	5.50
11.09.1989	JP Morgan	200	10	10.25
15.11.1989	Sumitomo	250	6	9.75
21.12.1989	Daiwa	100	6	9.75
15.03.1990	Mitsui	200	7	10.75
10.08.1990	Daiwa	150	5	10.38
	TOPLAM	1530		

Dönem süresince sağlanan kredilere uygulanan faizler ilk yıllarda ağırlıklı olarak sabit faiz lehine iken ilerleyen yıllara birlikte değişken faizler daha yüksek ağırlık kazanmıştır. 1980-90 yıllarında sağlanan toplam kredilerin döviz cinslerine ve faizlerine (sabit,değişken) göre dağılımı 25'nolu tabloda yer almaktadır.

80'li yılların ortalarından itibaren para piyasalarında meydana gelen belirsizlik ve faizlerin sürekli bir değişim içerisinde olması, özellikle özel kaynaklı kredileri değişken faizli krediler vermeye yöneltmiş bunun doğal bir sonucu olarak da değişken faizli kredilerin toplam içerisindeki payı giderek artış göstermektedir.

1989 yılında 41.751 milyon dolar olan dış borçlar. 31.12.1990 tarihli itibariyle 49.035 milyon dolar civarında oluşmuştur. 39.534 milyon dolar orta-uzun, 9.500 milyon doları kısa vadeli olan 31.12.1990 dış borç stokunun % 80.6'sı orta-uzun vadeli % 19.4'ü kısa vadeli. Toplam borçlarımız içinde orta-uzun vadeli borçlar ise % 65-4 oranında bir artış göstermiştir. Borç stokumuzda toplam borç artışı ise 1989 yılına oranla % 17.4 olarak gerçekleşmiştir. Orta-uzun vadeli dış borç stokunda 1989 yılına oranla gerçekleşen 3.5 milyon dolarlık artışın 2.7 milyon dolarlık kısmı kur farkından kaynaklanmış olup 31.12.89'dan 1990 kadar geçen süre içinde

Amerikan doları, Alman markına 11.26 %, CHF'ye % 16.95, GBP'ye % 15.32, IPY'e % 6.21. FRF'ye % 11.81, NLG'ye 11.42 %, oranında değer kaybetmiştir.

Dış borç veri tabanı sistemine dahil edilen orta-uzun vadeli kredilerden (UGTA,Dresdner hariç) 4.610 milyon dolar kullanım, 3.681 milyar dolar anapara, 2.427 milyon dolar faiz olmak üzere toplam 6.108 milyon dolarlık ödeme gerçekleşmiştir.

Borçlarımız finans kaynaklarına göre incelendiğinde; 1984-31-12-180 döneminde ve de genelde çok taraflı kuruluşlardan sağlanan uygun koşullu borçların toplam içindeki payının 1984'de % 24.3 iken , 1989'da % 20.9.31. ve 1990'da ise % 19.5'e OECD üyelerinin sağlanmış olduğu kredilerin toplam içindeki payının ise sırayla % 29'dan % 23.9 ve % 23.8'e düştüğü gözlenmektedir. Ticari Banka ve Sermaye piyasalarından sağlanan kredilerin payı 1984'de % 71.1. 1989 da % 24.6, 31.12.1990'da % 21.9 olarak gerçekleşmiştir.

Stok bazında borçlarımızın vade yapısı incelendiğinde; 1984'de % 18.8 yıl olan ortalama vade 1989 da 15 yıl, 31.12.1990'da ise 15.1 yıldır. Hazine ve merkez Bankası borçlarının ortalama vadesinde gözlenen bir azalış, Türkiye'nin uygun koşullu uzun vadeli kredi kullanımlarının azalması ve daha çok piyasa şartları ile borçlanıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Yine buna bağlı olarak sabit faizli borçların stok içindeki

payı 1984' de % 72.1 iken 1989'da % 62.7 ve 31.12.1990'da % 61.9; 1988'de % 8.7 olan ortalama efektif faiz ise 1989'da 7.9 ve 31.12.1990'da % 8 dir.

1984-31.12.1990 anasını kapsayacak şekilde dış borç stokunun döviz kompozisyonu incelendiğinde; doların payının 1984'de % 42.7, 1989 da % 35.2 31.12.1990'da % 37.5 yapan yerinin sırasıyla % 6.6, % 13.9. % 13.6 olarak gerçekleştiği, markın payının ise 1984'de % 22 iken . 1989'da ve 1990 da ise % 34'e ulaştığı gözlenmektedir.

24 mayıs 1989'da başlayan ve ilerleyen yıllarda devam eden bir süreçte bir çok ithal mallarında, gümrük vergi ve transferler büyük ölçüde düşürülmüştür. İthalat teminatları kaldırılmış ithali serbest mallar listesi genişletilmiş altın ve diğer kıymetli madenler ithali de serbest bırakılmıştır. Avrupa Topluluğu 1 Ocak 1986'dan itibaren girilen Gümrük bilgileri ise bu sürecin en önemli halkalarından birini alıştırmıştır.

Ağustos 1989 tarihli 32 sayılı kararla Türk lirasının konvertibilitesinin tesisi, kambiyo rejiminin hızla liberasyonu, sermaye hareketlerinin kolaylaştırılması ve bu bağlamda yurt dışında yerleşik kişilerin, menkul kıymetler Borsasında alım satım işleri yapmalarına ve satış bedelleri transferlerine müsaade edilmiştir. Ayrıca, Türkiye'de yerleşik kişilerin yurt dışından ayni ve nakti ve gayri nakti kredi olmaları ve Türk Bankalarının Döviz kredisi açmalarına müsaade eden düzenlemeler liberalleşmiştir. (20 Haziran 1981 daha da genişletilmiştir.)

Finansal araçlar çoğalmış, tüketici kredileri hızla artmış, ekonominin dış kaynak talebinin hızla arttığı dönem boyunca, dış finansman gereksiniminin karşılanmasındaki gelişmeler çeşitli şekillerde olmuştur.

Dış borçlarımız 1991 yılı itibariyle 48.661. 30 haziran 1982 tarihi itibariyle de 50.961 milyon dolardır.

Dış borç stokunun 40.758 milyon doları orta ve uzun vadeli 10.203 milyon dolarlık kısmı ise kısa vadeli borçlardan oluşmaktadır. Orta-uzun vadeli borçlarda 1991 yılı sonuna göre yüzde 3.1, kısa vadeli borçlarda ise yüzde 11.9 luk artış gözlenmektedir.

Toplam dış borç stokunda orta ve uzun vadeli borçların payı yüzde 80, kısa vadeli borçların payı ise yüzde 20 olmuştur.

30.06.1992 tarihi itibariyle orta ve uzun vadeli borç stokunun borçlara göre dağılımında 38.502 milyon dolarlık kısmı kamu kesimine dağılım da ise konsolide bütçe 25.162 milyon dolar ile ilk sırada yer alırken Merkez Bankasının payı ise yüzde 12.6 olmuştur. 1992'nin ilk altı ayında 1991 yılı sonuna göre Konsolide Bütçe'den ödenecek borçlarda 531 milyon dolarlık, kitlerin orta ve uzun vadeli borçlarında 62 milyon dolarlık artış, mahalli idarelerin borçlarında ise 19 milyar dolarlık azalma izlenmektedir. Özel sektörlere ait borçlarda ise 571 milyon dolarlık artış olmuştur.

30.06.1992 tarihi itibariyle orta ve uzun vadeli borç stokunun alacaklılara göre dağılımında en büyük pay 17.135 milyon dolar ile ticari bankalar ve özel alacaklılardan sağlanan kredilere aittir. İkili anlaşmalardan sağlanan krediler ise 13.993 milyon dolar, uluslar arası kuruluşlardan sağlanan krediler ise 9.630 milyon dolar olmuştur. 1991 yılı sonuna göre uluslar arası kuruluşlardan sağlanan kredilerde yüzde 0.6'lık azalış, ticari banka ve özel alacaklılardan sağlanan kredilerde % 5.6'lık ikili anlaşmalar yoluyla sağlanan krediler de ise % 2.4 lük bir artış gözlenmektedir.

30.06.1992'nin 6 ayında Türkiye'nin çeşitli kaynaklardan taahhüt bazında sağladığı kredilerin tutarı 3.607 milyon dolar olmuştur. Bu dönem içinde kamu kesiminde 3.051 milyon dolar, özel kesime ise 556 milyon dolar orta ve uzun vadeli dış borç sağlanmıştır.

30.06.1992 tarihi itibariyle borç stokunun kredi türlerine göre dağılımı incelendiğinde yüzde 43.1 program ve proje kredileri, yüzde 22.2 uluslar arası para piyasalarından sağlanan krediler, yüzde 20 ise muhtelif kısa vadeli krediler oluşturmaktadır.

30.06.1992 tarihi itibariyle 40.758 milyon dolarlık orta ve uzun vadeli borç stokunun yanı sıra kullanmamış olan 8.443 milyon dolarlık kredi ile birlikte taahhüt edilen kredilerin toplamı 49.201 milyon dolardır.

1991 yılında T.C. Merkez Bankası verilerine göre 4.095 milyon dolara anapara 3.430 milyon doları faiz olmak üzere toplam 7.525 milyon dolar ödemesi

gerçekleştirilmiştir. 30.06.1992 tarihi itibariyle ise ödenen toplam borç miktarı 3.680 milyon dolardır. Bu miktarın 2.228 milyon doları anapara, 1452 milyon dolardır. Bu miktarın 2.228 milyon doları anapara, 1452 milyon doları faizden oluşmuştur.

Dış borçlar vade açısından ele alındığında: 1984-1987 döneminde yüzde 15-20 oranında artış gösteren kısa vadeli borçlanmamız . 1988 yılında yüzde 15.8 1989'da 10.5 azalmıştır. 1990'da yüzde 65.4'lük artış, 1991de ise yüzde 4'lük bir azalma gösteren kısa vadeli borçlarımız. 1992'nin ilk 6 ayında 1991 yılı sonuna oranla yüzde 11.9'luk artış göstermiştir.

Dış borçlarımızın GSMH'ya oranı azalmaktadır. 1989 yılında yüzde 52 olan bu oran 1990 yılında yüzde 44.5'e düşmüştür. 1989 yılında yüzde 52 olan bu oran 1990 yılında yüzde 44.5'e düşmüştür. Yılında yüzde 44.6 olmuştur.

Yıl sonu verileri ile karşılaştırdığımızda ihracatımızın ve toplam döviz gelirlerimizin dış borç stokuna oranı artış eğilimindedir.

Dış borç servisinin ihracat ve toplam döviz gelirlerine oranı ise yıllar itibariyle azalan bir trend göstermiştir.

Diğer yandan Türkiye'nin borçlanmasında uluslar arası sermaye piyasalarının payı artmış göstermektedir.

Dış borçlar 1992 yılı sonu itibariyle 55.6 milyar dolar 30 Haziran 1993 tarihi itibariyle yaklaşık 59.4 milyar dolardır.

Dış borç stokunun 44.9 milyar doları orta ve uzun vadeli 14.5 milyar dolarlık kısmı ise kısa vadeli borçlardan oluşmaktadır. Orta ve uzun vadeli borçlarda ise yüzde 14.4 oranında artış gözlenmektedir. Toplam dış borç stokunda orta ve uzun vadeli borçların payı yüzde 75.6 kısa vadeli borçların payı ise yüzde 24.4 olmuştur.

30.06.1993 tarihi itibariyle orta ve uzun vadeli borç stokunun borçlulara göre dağılımında : 41.5 milyar dolarlık kısmı kamu kesimine, 3.4 milyar dolarlık kısmı ise özel kesime aittir. Kamu kesimine ait dağılımında ise konsolide bütçe 27.5 milyar dolar ile ilk sırada yer alırken , Merkez bankası 6.4 milyar dolar ile ikinci sırada yer almaktadır. Toplam dış borç stoku içinde konsolide bütçenin payı yüzde 46.2, Merkez bankasının

payı ise 10.7 olmuştur. 1993 yılının ilk altı ayında 1992 yılı sonu itibariyle konsolide bütçeden ödenecek borçlarda 1.7 milyar dolarlık artış mahalli idarelerin borçlarında 5 milyon dolarlık, kit'lerin orta ve uzun vadeli borçlarında ise 120 milyon dolarlık azalış izlenmektedir. Özel sektöre ait borçlarda ise 205 milyon dolarlık artış olmuştur.

Tablo: 28 Dış Borç Stoku (Milyon \$)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
TOPLAM	50.484	55.592	67.356	65.660	73.278	84.703	92.264
Orta ve uzun vade	41.372	42.952	48.833	54.290	57.577	64.186	69.630
Kısa vade	9.117	12.660	18.533	11.310	15.701	20.577	22.634
BORÇLULARA GÖRE	41.372	42.932	48.823	54.291	57.585	59.231	69.582
KAMU	39.120	39.748	42.855	48.147	49.959	51.098	49.275
Konsolide bütçe	20.534	25.798	28.336	30.416	31.095	31.448	30.758
TC. Merkez Bankası	6.530	6.150	6.618	8.597	10.486	10.728	10.723
Ki	5.185	5.135	5.439	5.483	4.811	4.883	4.688
Fonlar	1.103	849	836	1.045	1.127	1.447	1.322
Mahalli idareler	1.159	1.695	1.602	2.549	2.414	2.577	2.177
Üniversiteler	9	21	24	57	25	15	7
ÖZEL SEKTÖR	2.252	3.184	5.968	6.144	7.619	13.051	20.416
Çok taraflı kuruluş	10.069	9.160	8.674	9.183	9.150	9.172	8.236
İkili anlaşmalar	14.587	15.035	18.153	20.678	21.621	23.264	23.445
Ticari anlaşma ve özel alacak	16.716	18.737	21.996	24.430	26.809	21.795	22.634
KREDİ TÜRLERİNE GÖRE	41.722	42.932	48.823	54.291	57.585	64.449	69.682
Proje program kredileri	22.815	21.818	21.760	25.219	23.105	24.025	22.426
Uluslar arası para piyasası	430	3.640	3.083	2.325	2.514	2.306	2.494
Tahvil ihraçları	6.683	9.316	12.623	13.788	14.047	14.285	13.718

Kaynak: HDTM.

1993 ilk altı ayında orta-uzun vadeli borç stokunda alacaklılara göre dağılımında en büyük pay 20.5 milyar dolar ile ticari bankalar ve özel alacaklılardan sağlanan kredilere aittir. İkili anlaşmalardan sağlanan krediler 15.3 milyar dolar, uluslar arası kuruluşlardan sağlanan krediler ise 9 milyar dolar olmuştur. 1992 yılına göre % 1.3 oranında azalmıştır. Ticari banka ve özel alacaklılardan sağlanan kredilerde yüzde 2.1. oranında artış gözlenmiştir.

Döviz rezervlerinin yeterliliği dolayısıyla dış borç ödemelerinde güçlükle karşılaşılmaması, diğer taraftan iç borç probleminin büyüklü karşısında gölgesinde kalması dış borçların ekonomi sayfasındaki yerini geri plana itmiştir. Buna karşılık 1994 yılındaki düşüşten sonra 1995 ve 1996 yılında dış borç stokunda hızlı bir artış görülmektedir.

1993 yılında ödemeler dengesi açığının da etkisiyle 12 milyar dolara yakın artan dış borçlar 1994'de 2 milyara yakın düşmüş, buna karşılık 1995'de 8.1996'da 5 milyar dolar civarında büyük artışlar göstermiştir. Bu dalgalanmalar tablo 53'den anlaşılacağı üzere daha çok kısa vadeli sermayeden kaynaklanmaktadır. 1997'de dış borç stoku 92264 milyon dolara ulaştığı görülmüştür.

1994 yılındaki 65.6 milyar dolar olan toplam dış borç stoku 30 Eylül 1995 itibarıyla 73.2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Dış borç stokunun % 78.7 (57.6 milyar dolar) orta-uzun vadeli % 21.3'ü (15.6 milyar dolar) kısa vadeli borçlardan oluşmaktadır. 1994 Eylül ayı sonuna göre orta-uzun vadeli dış borçlarda % 9.4, kısa vadeli borçlarda ise % 28.2 oranında artmış olmuş orta-uzun vadeli borçların 50.3 milyar doları kamu kesimine (% 87.3) 7.3 milyar doları özel sektöre (%12.7) aittir.

Kamu kesiminden kaynaklanan dış borçlar içinde konsolide bütçe 31.4 milyar dolar ile ilk sırada yer alırken , bunu 10.3 milyar dolar ile merkez Bankası 4.9 milyar dolar ile kit'ler takip etmektedir. (Tablo. 28)

Kısa vadeli borçların 987 milyon doları MB'na (%44) , milyar dolar ticari bankalara (%43.4),7.8 milyar doları da diğer sektörlerle (% 50.2)aittir.

Orta ve uzun vadeli borçların 9.2 milyar doları uluslar arası kuruluşlardan. 21.6 milyar doları ikili anlaşmalardan, 2.3 milyar doları ticari anlaşmalardan 14.3 milyar dolarlık kısmı tahvil ihracatı yoluyla sağlanan kredilerden oluşurken 10 milyar dolarlık kısmı da özel alacaklılardan sağlanmıştır.

Orta ve uzun vadeli borçların 14 milyar doları proje ve program krediler, 2.3 milyar doları uluslar arası para piyasası kredileri, 14.3 milyar dolar tahvil borçları 17 milyar doları da özel kredilerdir.

30 Eylül 1995 itibariyle dış borç stokunun % 35.4 Alman markı, % 33.2'si ABD doları, % 19.4'ü Japon yeni ve % 12.5 de diğer dövizlerden oluşmaktadır.

31.12.1995 itibariyle 73.3 milyar dolar olan toplam dış borç stokumuz , geçici verilere göre 31.12.1996 itibariyle 79.8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Toplam dış borç stokunun % 74.3'ü orta-uzun % 25.7'si kısa vadeli borçlardan oluşmaktadır. Bir önceki yılın aynı dönemine göre orta-uzun vadeli dış borçlar % 2.8 , kısa vadeli borçlar ise % 30.8 oranında artmıştır. Bu artışta, gümrük birliğine giriş ile artan ithalat talebine bağlı olarak , orta-uzun vadeli özel sektör borçları ile kısa vadeli ithalat kredilerindeki artış etkili olmuştur.

Orta-uzun vadeli dış borç stoku üzerinde Amerikan Dolarının Japon yeni ve Alman Markı karşısında bir önceki yıl sonuna göre değer artışından kaynaklanan 3.4 milyar dolar lehte bir kur etkisi gerçekleşmiştir.

Son stok bazında orta-uzun vadeli borçlarımızın ortalama vadesi 11.1 yıl olmuştur.

Ancak değişken borç stokunun orta-uzun vadeli borç stoku içindeki payı, 1995 yılı içindeki payı, 1995 yılında % 34.8 iken 1996 yılında bu oran % 36.7'e çıkmıştır.

Yıl içerisinde sağlanan 12.5 milyon tutarındaki kredilerin % 51.1'i kamu kesimi tarafından ortalama 8.7 yıl ve % 6.3 sabit faiz oranı % 49.9'u özel sektör tarafından ortalama 4.6 yıl ve % 9.2 sabit faiz oranı ile sağlanmıştır.

Yıl içerisinde sağlanan kredilerin % 8.1'i uluslararası kuruluşlardan ortalama 12.1 yıl vade ve % 4.0 sabit faizle, % 63.3'ü ikili anlaşmalarla, ortalama 7.1 yıl vade ve % 7.6 sabit faizle ve % 22.4'ü tahvil ihraçlarından ortalama 4.6 yıl vade ve % 7.2 sabit faizle sağlanmıştır.

31.12.1997 yılı itibariyle 92264 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Toplam dış borç stokunun % 76'ü orta ve uzun 5 24'si kısa vadeli borçlardan oluşmaktadır. Bir önceki yılın aynı dönemine göre orta ve uzun vadeli dış borçlar % 1,20

, kısa vadeli borçlar ise %5.49 oranında azalmıştır. Burada orta ve uzun vadeli dış borç stoku üzerinde yine bir önceki yıla göre Amerikan Doları, Japon yeni, Alman markı karşısında bir öncekine göre değer artışından kaynaklanan 1.5 milyon dolar lehte bir kur etkisi gerçekleşmiştir.

Son stok bazında orta-uzun vadeli borçlarımızın ortalama vadesi 13 yıl olmuştur. Ancak değişken faizli borç stokunun orta-uzun vadeli borç stoku içindeki payı % 35 olmuştur.

Yıl içerisinde sağlanan milyar tutarındaki kredilerin % 5'i kamu kesimince ortalama yıl ve % sabit faizle % 'ü özel sektör tarafından ortalama yıl ve % sabit faiz oranı ile sağlanmıştır.

Yıl içerisinde kredilerin % 'i uluslar arası kuruluşlardan ortalama yıl vade sabit faizle % 'ü ikili anlaşmalarla, ortalama yıl vade ve sabit faizle ve % 'ü tahvil ihraçlarından ortalama yıl vade ve % sabit faizle sağlanmıştır.

Tablo: 29 Dış Borç Stokunun Profili (Milyon \$)

	1996	1997	1998 (*)
TOPLAM DIŞ BORÇ STOKU	84.703	92.264	97.201
ORTA-UZUN VADE	60.486	69.630	71.762
KAMU SEKTÖRÜ	51.086	49.275	49.344
ÖZEL SEKTÖR	13.100	20.354	22.418
KISA VADE	20.517	22.634	25.439
DIŞ BOR. STOKUNUN % DAĞILIMI	100	100	100
ORTA-UZUN VADE	75.78	75.47	73.83
KISA VADE	24.22	24.53	26.17
DIŞ BORÇ STOKUNDAKİ % DEĞİŞME	-	8.93	14.76
ORTA-UZUN VADE	-	8.48	11.80
KISA VADE	-	10.32	23.99
BORÇ STOKUNUN DÖVİZ KOMPOZİSYONU			
ABD DOLARI	40.85	48.57	49.70
ALMAN MARKI	33.41	32.31	33.10
JAPON YENİ	14.87	9.97	8.50
DİĞER	10.88	9.16	8.70
MAKRO EKONOMİK BÜYÜKLÜKLER			
DÖVİZ GELİRLERİ	41.745	52.070	25.815
TOPLAM DÖVİZ GELİRLERİ	50.966	58.456	28.254
İHRACAT FOB	23.225	26.245	12.717

İHRACAT FOB	32.436	32.631	15.156
DİĞER MAL VE HİZMET GELİRLERİ	14.628	21.273	10.683
KARŞILIKSIZ TRANSFERLER (ÖZEL)	3.892	4.552	2.415
CARİ İŞLEMLER DENGESİ	-2.437	-2.750	-1.513
ULUSLAR ARASI REZERVLER (BÜRÜT)	25.008	27.168	-
DIŞ BORÇ KULLANIMLARI	8.912	13.265	7.911
DIŞ PROJE KREDİLERİ	6.048	9.784	5.998
TAHVİL İHRAÇLARI	2.864	3.481	1.913
DIŞ BORÇ SERVİSİ	11.418	12.418	6.561
ANA PARA	7.218	7.830	4.304
FAİZ	4.200	4.588	2.257
GAYRİ SAFİ MİLLİ HASILA	184.724	196.354	-

2.3.Türkiye’de Yabancı Sermaye Hareketleri

Bu bölümde Türkiye’de yabancı sermayenin durumu incelenecektir. Yabancı sermayeye sağlanan teşvikler, Türkiye’nin diğer gelişmekte olan ülkeler arasındaki yeri, ülkemizdeki siyasi ve ekonomik gelişmelerin yabancı yatırımcılara etkisi konumuzun ana hatlarını teşkil etmektedir.

Türkiye’de 1980 öncesi dönemde yabancı sermayenin girebileceği faaliyet alanları, kar ve teknoloji transferleri, yabancı sermayeli şirketlerin Türkiye’de faaliyet gösteren şirketlerle ortaklığı gibi konularda, yabancı sermayenin hareket alanı daraltılmıştır. Ayrıca bürokratik işlemler yabancı yatırımcıları caydırıcı nitelikte olmuştur. 1980 öncesi dönemde iç piyanın yabancı yatırımcılara karşı korunmasında, sözkonusu dönemde uygulanan ithal ikamesine yönelik sanayileşme stratejisinin rolü büyüktür. Bu stratejisinde ülke sanayiini yabancı rekabetine karşı koymaya yönelik bir takım araçlar geliştirilmiştir. Aşırı değerlenmiş döviz kuru, ithalat yasakları, kotalar, yüksek gümrük vergileri, sıkı kambiyo kontrolü , bu araçlardan bazılarıdır.

1970’li yılların sonunda ekonomi de hem fiyat istikrarı bozulmuş hem de GSMH yıllık büyüme oranları gerilemiştir. Örneğin 1979’da GSMH yıllık büyüme oranı % 1’e kadar düşmüştür. Enflasyon oranı ise 1980’de % 100’ü aşmıştır. Ekonominin bunalıma girmesi nedeniyle 24 Ocak 1980 istikrar programı uygulamaya konulmuştur. İstikrar

programında ekonomik büyümenin sağlanmasında dış kaynaklara büyük önem verildiğinden, özel yabancı sermayeyi teşvik politikası 1980 sonrası dönemde önem kazanmıştır.

Yürürlük tarihi 1954 yılı olan 6224 sayılı kanun , 1980 öncesi dönem de yabancı sermayeyi ülkemize çekmekte yetersiz kalmıştır. Yabancı sermayeli kuruluşlara yatırım izni verilmesi, bu kuruluşların sermaye yatırımları , faaliyet alanlarında değişiklik yapabilmeleri gibi konularda Bakanlar Kurulu Kararının beklenmesi, 6224 sayılı kanunun en önemli eksikliğini teşkil etmiştir. 1980 sonrasının ortamında 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi teşvik kanunu yetersiz bularak , yabancı sermayeyi özendirme amacıyla aşağıdaki önlemler alınmıştır.³⁰

Yabancı sermayenin faaliyet alanları genişletilmiş özellikle tarımı madencilik ve bir dizi hizmet alt kesimlerine yabancı sermayenin girişi kolaylaştırılmıştır.

Toplam 500 milyon doları aşan garantisiz ticari borçların yabancı sermaye yatırımına dönüştürülmesine olanak tanımıştır.

-Sermaye girişi ve çıkışında serbestleştirilmeye giderek yabancı sermayeye güven verici bir ortam sağlanmıştır.

-Serbest bölgeler kurarak yabancı sermayenin yerli sınırlamaların dışında çalışmasına olanak tanınmıştır.

Türkiye’de 1980 sonrası dönemde yoğunlaşan dış kaynak ihtiyacı kısa vadeli sermaye ithalini gündeme getirmiştir. 11 Ağustos 1989 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Kanuna dayalı olarak çıkarılan 32 sayılı kararname ile yabancı sermaye üzerindeki miktar kısıtlamaları kaldırılmış ve yabancıların Türkiye’deki menkul kıymet piyasasından alım yapabilmelerine izin verilmiştir. 32 sayılı Kararname ile serbestleşme sürecine giren Türkiye’de reel faiz hadlerinin yükselmesinin etkisiyle yabancı sermaye girişlerinde önemli artışlar olmuştur.

---

³⁰ Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, Genişletilmiş Altıncı Basım, Bursa, Ezgi Kitapevi, 1985.s. 165.

32 sayılı kararname ile getirilen diğerk bir yenilik, gayrimenkuller ve aynı haklar üzerindeki blokaj hükmünün kaldırılmasıdır. Buna göre yabancıların döviz bozdurmaksızın yurt içinde elde ettikleri gayrimenkuller ve aynı haklara ait gelirlerin , yurt içinde kullanımı veya yurt dışına transferi serbest bırakılmıştır. 32 sayılı Kararname ile sadece kısa vadeli sermaye girişi teşvik edilmemiş , aynı zamanda özel sektöre ara girdi ithalatında da kolaylıklar sağlanmıştır.

Türkiye'nin dışa açık büyüme sürecine girdiği 1980 sonrası dönemde yabancı sermaye girişlerinde etkili olan bir diğerk gelişme, kamu kuruluşlarının özelleştirilmesidir. Tekel konumunda olan mal ve hizmet üreten kamu kuruluşlarının özelleştirilmesinin yabancı yatırımcıya sağladığı en önemli yarar, geniş tüketici kitlesine sahip bir piyasaya doğrudan doğruya özelleştirilen kuruluşların hisse senetlerini satın olarak girmektedir. Türkiye'e özelleştirme faaliyetinden sonra, ülkemizde faaliyet gösteren yabancı sermayeli şirket sayısında artış olmuştur. 1988 yılından sonra ülkemize dolaysız yatırım için gelen yabancı şirketlerin, Türkiye'deki 500 büyük firma arasında giderek artan bir paya sahip olduklarını belirtmekte yarar vardır.

1988 yılında Türkiye'de faaliyet gösteren 500 büyük firma arasında yer alan yabancı sermayeli şirket sayısı 66 iken bu sayı Eylül 1986'da 114'tür. Önümüzdeki yıllarda özelleştirme faaliyetinin hızlanmasıyla yabancı sermayeli şirket sayısının artması olağandır. 1998 lerde 500'ler civarındadır.

Türkiye 1980 sonrası yabancı sermayeye miktar olarak 1954-1980 dönemi boyunca gerçekleşen toplu şirket girişleri dikkate alındığında (228 milyon dolar), oldukça tatmin edicidir. Yabancı yatırımcılara kar transferi olanaklarının sağlanması, bürokratik işlemlerin azaltılması, genel firmalarla kuracakları ortaklıklara herhangi bir sınırlama getirilmemesi gibi düzenlemeler yabancı sermaye girişini olumlu yönde etkilemiştir. Ancak yabancı sermaye yatırım yapacağı ülkede kendisine sağlanan teşviklere önem verdiği kadar faaliyetle bulunacağı ülkedeki siyasi istikrara da önem verir. Bu alanda ülkemizde istikrarsızlığın tırmandığı yıllarda, ülkemize giren yabancı sermaye miktarı azalmıştır. Sözkonusu huzursuzlukların etkisi 1983 yılında da hissedilmiştir. Ancak 1983 yılının bir seçim yılı olması yabancı sermaye ile ilgili olarak yapılacak düzenlemelerin aksamasına neden olmuştur. Yabancı sermaye girişlerinin ivme kazandığı yıllar 1987 yılından sonraki yıllardır. 1989 yılında döviz girişini teşvik etmek amacıyla alınan önlemler yabancı sermaye girişini olumlu yönde etkilemiştir. Ancak 1989 dan ülkemize

giren yabancı sermayenin genellikle spekülâtif amaçlı olması, 1989-1994 döneminde ekonomide dengesizliklere neden olmuştur. Ekonomi de oluşan dengesizlikleri gidermek amacıyla alınan 5 Nisan 1994 kararları da yabancı yatırımcıları tatmin etmiştir. Türkiye'ye 1985 yılında giren doğrudan yabancı sermaye miktarı 935 bin dolardır. Ancak aynı yılda diğer gelişmekte olan ülkelere doğrudan giren yabancı sermaye miktarları; Çin 37.7 milyar dolar Malezya 5.8 milyar dolar, Singapur 5.3 milyar dolar, Polonya 2.5 milyar dolar.⁴⁵ Türkiye'nin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından aldığı pay, yukarıda saydığımız ülkelerle kıyaslandığında çok düşüktür.

Türkiye'ye gelen yabancı sermayenin ülkeler itibariyle dağılımına bakıldığında AT ülkeleri birinci sırada yer almaktadır. AT ülkelerinin ülkemize gelen mevcut yabancı sermaye içindeki payları % 64.1 dir. Türkiye'nin AT'ye tam üyeliği gerçekleştiğinde bu payın artacağı kesindir. AT ülkeleri içinde ilk sırayı 1980 sonrasındaki sıralamayı bozmayacak şekilde Hollanda olmaktadır. 1986 Eylül sonu itibariyle 100.2 Trilyon TL'lik toplu girişler dikkate alındığında Hollanda'nın mevcut yabancı sermaye içindeki payı % 14.8'dir. Hollanda'nın birincilik payını korumasında ünilever ve shell yatırımlarında. İkinci sırayı % 13.6'luk payıyla Fransa, üçüncü sırayı % 13'lük payıyla Almanya olmaktadır. ABD'nin ülkemizdeki mevcut yabancı sermaye içindeki payı ise % 12.6'dır. Ülkemize giren yabancı sermaye içinde önemli paya sahip olan Almanya olmaktadır. ABD'nin mevcut yabancı sermaye içindeki payı ise % 12.6'dır. Ülkemize giren yabancı sermaye içinde önemli paya sahip olan bu ülkelerin durumlarını aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak görebiliriz.

Tablo: 30 Türkiye'de Faaliyette Bulunan Yabancı Sermaye

Ülkeler	Firma Sayısı	Mev.Yab.Ser maye	Yüzde	Şir.Top.SSer mayesi	Toplam İç Pay.
Hollanda	173	14,870	14,8	22,778	65,3
Fransa	192	13,650	13,6	23,241	58,7
Almanya	620	13,044	13,0	27,480	47,5
ABD	245	12,645	12,6	19,044	64,4

Kaynak: DTP. 1997 yılı programı. s. 154

⁴⁵ Gül den Ülgen, **Türkiye'de 500 Büyük Firma İçinde Yabancı Sermaye Kaynaklı Firmaların 1995 yılı performansı**, "banka ve Ekonomik Yatırımlar Dergisi" sayı 12 (Aralık 1996) s. 56

Türkiye'ye en fazla yatırım yapan ülkeler,Türkiye'nin aynı zamanda en fazla dış ticaret ilişkisi içinde bulunduğu ülkelerdir. 1996 şubat ayı itibariyle Türkiye'nin ithalatında AT ülkelerinin payı % 50.4 ihracatında payı ise % 49.9'dur.

Ülkemizde faaliyet gösteren yabancı sermayeli kuruluşların sektörel dağılımında bakıldığında, ağırlığın % 51'lik payı % 50.4 ihracatında payı ise % 49.9'dur.

Ülkemizde faaliyet gösteren yabancı sermayeli kuruluşların sektörel dağılımında bakıldığında, ağırlığın % 51 lik pay ile imalat sanayiinde olduğu görülecektir.

Tablo 31: Türkiye'de Faaliyet Gösteren Yabancı Sermayeli Kuruluşların Sektörel Dağılımı (Milyar TL)

Sektörler	Firma sayısı	Mevcut Yab. Sermaye	Top.İç. pay	Şir.Top. Ser.	Toplam iç pay
Tarım	84	771	0,8	1,982	38,9
Madencilik	47	713	0,7	1,335	53,4
İmal. sanayi	876	51,163	51,0	105,604	48,5
Hizmetler	2456	47,637	47,5	81,446	58,5
Toplam	3463	100,285	100,0	190,367	52,7

Kaynak: (1996) eylül itibariyle) 1997 DPT Yılı Programı s.155.

Yabancı sermaye yatırımlarının ülkenin üretken sektörü olan imalat sanayiinde yoğunlaşması, imalat sanayinin bir ülkenin sanayileşmesindeki rolü dikkate alındığında, olumlu bir gelişmenin . Hizmetler sektöründe yabancı sermaye yatırımlarındaki payı azımsanmayacak büyüklüktedir.

Hizmetler sektöründe 180 sonrası dönemde dikkat çeken özellikle turizmdeki patlama dikkat çekicidir. Tarım ve madencilik sektörlerinin yabancı sermaye yatırımlarından aldıkları pay düşüktür. Ancak tarım sektörünün payı GAP projesi ile önemli değişikliklere uğrayacağı görülmektedir.

Yabancı sermaye yatırımlarında 1980 sonrası dönemde dikkat çeken önemli bir konu, teknoloji transferidir. Türkiye’de 1980 sonrası dönemde ihracata yönelik bir sanayileşme stratejisinin izlenilmesi, gerek iç gerekse dış piyasalardaki maliyet unsuru nedeniyle kalite ve maliyet unsurlarını ön plana çıkarmıştır. dolayısıyla hem iç piyasaya yönelik hem de ihracata yönelik olarak çalışan şirketlerde kalite ve düşük maliyetli üretimin önemi artmıştır. Sanayide yaşanan bu gelişmeler ülkemizde ileri teknolojiye olan ihtiyacı artırmıştır. İleri teknolojilere ulaşmak ise ancak Araştırma-Geliştirme faaliyetlerine önemli miktarlarda fon ayırmak ile mümkündür. Ülkemizde Ar-Ge faaliyetlerine yapılan harcamaların durumu, diğer OECD ülkeleri ile birlikte karşılaştırılmalı olarak görülebilir.

Tablo: 32 OECD ülkesinde Ar-Ge Harcamalarının Durumu.

ÜLKELER	ARGE Harcamaları Miyon \$	ARGE Harcamaları GSMH’deki Payı %	Kişi Başına ARGE Harcamaları \$
Belçika	2,296,5	1,70	231
Kanada	6,839,6	1,35	261
Fransa	19,205,5	2,34	342
Almanya	26,743,5	2,88	441
İtalya	9,663,5	1,25	173
Japonya	57,740,4	2,98	469
İngiltere	18,485,8	2,25	323
İspanya	3,005,1	0,75	77
ABD	144,820,7	2,82	582
Türkiye	339,8	0,114	6

Kaynak: oecd Statistict on The Member Countries. In Figures. June 1992 Aktaran YASED Dünyada ve Türkiye’de Sınai ve Ticari Mülkiyet hakları İstanbul. Yased yayınları. Yayın No. 40. 1992. S. 80.

Günümüzde Ar-Ge Ünitelerine büyük miktarda fon ayıran kuruluşlar çok uluslu şirketlerdir. Çok uluslu şirketler, bir malın üretimi ile ilgili olarak geliştirdikleri ya da bilgi birikimini bir süre sonra diğer ülkelere transfer ederler. Çok uluslu şirketlerin teknoloji transferine yönelmeleri kendi bünyelerinde yaşadıkları gelişmelerle ilgilidir. Bir malın üretimiyle ilgili olarak geliştirilen teknoloji ya da bilgi birikimi uzun dönemde Azalan Verimler Kanununa tabidir.⁴⁶Böyle bir durumda çok uluslu şirketler açısından teknolojilerini yenilemeleri gerekmektedir. Teknolojinin yenilenmesi ise maliyet artışını gündeme getirmektedir. Çok uluslu şirketler açısından maliyeti düşürmenin en kısa yolu ise kullanım süresi olan teknolojileri , ihtiyaç içinde olan ülkelere transfer etmektedir.

Kısaca özetlediğimizde, ülkemizde olan teknoloji transferine neden olan gelişmelerden ilki, yukarıda ele aldığımız çok uluslu şirketlerde yaşanan teknolojik değişim ile ilgilidir. İkincisi 1980 sonrası dönemde ihracata yönelik sanayileşme stratejisi ile birlikte sanayi yapımızda yaşanan değişikliklerle ilgilidir.

Dünya ekonomisi hızlı bir gelişme süreci içindedir. Dengeler sürekli olarak değişme eğilimi göstermektedir. Uluslar arası finans örgütü (IIF)’nin açıkladığı rapora göre, gelişmekte olan piyasa ekonomilerine yönelen özel yabancı sermaye 1996 yılında % 19’luk artış göstererek 230 milyar dolara ulaşmıştır.Yine aynı rapora göre 1997 yılında portföy ve doğrudan yabancı sermaye toplamından oluşan yabancı sermaye miktarında % 12’lik bir artış beklenmektedir. Bu durum gelişmekte olan ülke ekonomileri için oldukça iyi bir gelişmedir. 1996 yılı itibariyle yabancı sermayenin % 56’lık bölümü Asya ülkelerine gitmiştir.³⁴Ancak Türkiye’nin söz konusu sermaye toplamı içindeki payı 1.155 milyon dolarlık yatırım izinleri dikkate alındığında oldukça düşüktür.

Türkiye geniş pazara sahip olarak yabancı yatırımcıların dikkatini çekmektedir. Türkiye’nin dışa açık büyüme politikası açısından da yabancı sermaye önemlidir. 1994

---

⁴⁶ Finans Dünyası Dergisi “özel Sermaye Akışı 1997’de % 12 Artacak” Mart 1997. S. 68.
³⁴ Finans Dünyası Dergisi “Özel Sermaye akışı 1997’de % 12 artacak” Mart, 1997, s. 68.

yılında kriz nedeniyle oluşan istikrarsız ortam ve yüksek enflasyon yabancı girişlerini olumsuz yönde etkilemiş, izin verilen yabancı sermayeye son beş yılın en düşük seviyesine inerek 1.5 milyar dolara gerilemiştir. 1995 yılında yabancı sermaye yatırım izinleri 1994 yılına oranla % 97.8 artarak 2.9 milyar dolara yükselmiştir. (Tablo.27) 1995 yılında ise yabancı sermaye içinde en büyük payı %67.9 ile imalat sanayii almıştır.

İmalat sanayii içinde taşıt araçları imalat sanayii, kimya, çimento ve elektrik-elektronik sanayii

Tablo: 33 Yabancı Sermaye Yatırımları

YILLAR	İzinler		Gerçekleşen			Milyon dolar	
	Kümülatif	Yıllık	Girişler	Çıkışlar	Net		
1985	1,439	235	158	59	99		
1986	1,803	364	170	45	125		
1987	2,458	655	171	65	106		
1988	3,279	821	387	33	354		
1989	4,791	1,512	738	75	663		
1990	6,642	1,862	789	76	713		
1991	8,619	1,967	910	127	783		
1992	10,49	1,820	912	133	779		
1993	12,564	2,125	464	154	510		
1994	14,049	1,485	451	73	378		
1995	16,987	2,938	935	163	772		
1996	16,023	3,837	937	325	612		
1997	17,710	1,687	558	200	358		

Kaynak: DTP

Yabancı sermaye girişlerinin yoğunlaştığı sektörler olmuştur. Girişine izin verilen yabancı sermaye yatırımları içinde hizmetler sektörünün aldığı pay % 28.9, tarım sektörünün aldığı pay % 1.1 ve madencilik sektörünün aldığı pay % 2.1'dir. (Tablo. 31)

1994 yılına göre hizmet sektörü ve madencilik sektörünün aldığı pay artarken imalat sanayii ve tarım sektörünün payında düşüş olmuştur.

1995 yılında izin verilen yabancı sermaye içinde ilk sırayı 559.3 milyon dolar ile Hollanda firmaları alırken onu 476.1 milyon dolar ile Fransa 392.1 milyon dolarla Almanya ve 327.8 milyon dolarla İsviçre firmaları izlemiştir. (Tablo.30)

Türkiye yabancı sermaye çekmekteki cazibeleri olan ucuz işgücü, Bağımsız Devletler Topluluğu ve diğer komşu ülkelere olan yakınlığı nedeniyle stratejik bir konumudur.

Türkmenistan-İran-Türkiye doğal gaz boru hattı , enerji santralleri, serbest bölge projeleri ve Türk Telekom'un satışa çıkarılmasıyla önemli bir yatırım potansiyeli Yabancı Şirketlerin dikkatini çekmekte ve hatta söz konusu şirketler Türkiye'de yapılacak yatırımlardan daha fazla pay alabilmek için , Türkiye'ye karşı daha olumlu bir tutum sergilenmesi hususunda yönetimlerine baskı uygulamaktadırlar.

Ülkemizde gündemde olan ve yabancı yatırımlar açısından yararlı olacak bir konu. Gümrük Birliği'dir. Türkiye'de bir an önce gümrük birliğinin gerektirdiği uyum yasaları çıkarılmalıdır.

Türkiye sahip olduğu yatırım olanaklarını siyasi bir istikrar içinde yabancı yatırımcılara sunduğunda yabancı sermaye yatırımlarından hak ettiği payı alacaktır.

Yabancı sermaye yatırımları 1985-97 yılları arasındaki gelişimi (Tablo.60)'da da görüleceği üzere kümülatif olarak büyük gelişim göstermektedir. 1985'de 1.439 milyon dolar iken 1990'da 6.652 milyon dolara, 1997 de 17.710 milyon dolara ulaşırken bu tarihler arasındaki artış 12 kat olmuş bu oran ise söz konusu dönemlerden 16.271 milyon dolarlık bir gelişme söz konusu iken, geçen 12 yıllık bir periyod da 12 katlık bir artış fazla bir artış olarak kabul edilemez. Yıllık giriş çıkışlarda ise 5 Nisan kararlarıyla canlanma kaydedilmiş ise de yine son yıllarda düşüş gözlenmektedir.

Tablo : 34 Yabancı Sermaye İzinlerinin Sektörlere Göre Dağılımı (Milyon \$)

	1991		1992		1993		1994		1995	
	Aded	Yab. Ser.	Aded	Yab. Ser.	Aded	Yab. Ser.	Aded	Yab. Ser.	Aded	Yab. Ser.
Tarım	18	224	23	36	30	31.2	27	28.3	33	31.7
Madencilik	21	39.8	18	19	13	11.8	12	6.2	17	60.6
İmalat san.	378	1.096	431	1.274	427	1.727	438	1.106	411	1.997
Hizmet. Sek.	523	810	609	492	650	502	612	342	764	850
Genel toplam	940	1967	1.081	1.820	1.120	2.271	1.089	1.485	1.225	2.938

Kaynak : DPT.

Tablo : 35 Yabancı Sermaye İzinlerinin Ülkelere Göre Dağılımı (Milyon \$)

	1991		1992		1993		1994		1995	
	Aded	Yab. Ser.	Aded	Yab. Ser.	Aded	Yab. Ser.	Aded	Yab. Ser.	Aded	Yab. Ser.
1.OECD Ülkeleri	656	1.774	763	1.612	774	2.043	745	1.373	731	2.759
A. AET Ülk.	472	1.050	564	1.128	569	1.182	585	974	577	1.869
B. Diğer OECD Ülk.	184	724	199	485	205	861	160	399	150	885
2. İslam Ülk.	108	123	102	127	108	79	101	45	165	70
A. Ortadoğu	102	105	93	115	105	74	88	42	147	55
B. Kuzey Afrika	2	17.5	6	10.8	-	3.8	4	0.5	8	13.3
C. Diğer İslam Ülk.	4	0.3	3	1	3	0.6	8	3.2	10	-
3. Diğer Ülk.	176	70	216	80	238	150	243	66	329	109

4. genel	940	1.967	1.081	1.820	1.120	2.271	1.089	1.485	1.225	2.938
Toplam										

Kaynak : DPT.

TÜRKİYE’de Yabancı Sermaye Rejimi ve Yabancı Sermayeye Sağlanan Teşvikler.³¹

a-Yabancı Sermaye: Yabancı sermaye yatırımı, dışarıda yerleşik kişi ve kuruluşların ülke içinde mali ya da fiziki yatırım yapmaları ya da ticari faaliyette bulunmaları şeklinde tanımlanabilir.

Yabancı sermaye yatırımlarından beklenen, yurt içi sabit sermaye stokunun artırılması katkıda bulunması, teknoloji ve işletme bilgisi getirmesi istihdam yaratması rekabeti geliştirmesidir.

Ülkemizin en önemli ekonomik sorunlarından birisi iç tasarrufların Gayri Safi Milli hasıla’ya oranının düşüklüğüdür. İç tasarrufları kısa sürede büyük ölçüde artırmak mümkün olmadığından yatırımların artırılabilmesi için yurt dışı kaynaklara gereksinim duyulmaktadır. Yurt dışı kaynakları da borçlanma , portföy ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları şeklinde ayırmak mümkündür.

Dış borçlanma kamu ve özel sektörünün uluslar arası Finansal piyasalardan uluslar arası kuruluşlardan ya da diğer ülkelere borçlanmasını: Portföy yatırımları, yabancı yatırımcıların ülkemizde tahvil, hisse senedi gibi menkul değerlere yönelik yatırımlarını ifade etmektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı (Foreign Direct Investment-FDI), ise yabancı yatırımcılarına ülkemiz de üretim tesisi, fabrika , bina, arazi, hizmet işletmesi gibi varlıklar edinmelerini kapsamaktadır.

b-yabancı Sermaye Yatırımlarının Nedenleri: Gelişmekte olan ülkelerin en önemli ekonomik sorunlarından biri sermaye birikimi eksikliği ve teknolojik seviyedeki yetersiz nedeniyle yeteri kadar yatırım yapılamamasıdır. Bunun giderilmesi için yabancı sermayeli yatırımlara ihtiyaç vardır.

³¹ İsa Coşkun, **Türkiye’de Yabancı Sermaye Rejimi ve Yabancı Sermayeye Sağlanan Teşvikler**, Yaklaşım Dergisi Sayı:65 Mayıs 1998

Gelişmiş ülkelerdeki sanayileşme ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan teknoloji arzı sunmaktadır. Böylece arz ve talep yabancı sermaye yatırımlarını ortaya çıkarmaktadır.

Ülkeler arası yatırımların başlıca nedeni şirket karlarının maksimum kılınmasıdır. Ülkeler arasında gelişme seviyelerinin farklı olması sermayenin getirilerini de farklı kılmakta, bu da ülkeler arası sermaye hareketlerine neden olmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelere yapılan yatırımların en önemli nedenlerinden birisi, bu ülkelerde dış ticarete sınırlamalar getirilmiş olmasıdır. İhracat yoluyla gelişmekte olan ülkelere ürünlerini satamayan uluslar arası şirketler, doğrudan bu ülkelere yatırım yaparak bu sınırlamaları aşma yoluna gitmektedirler.

Doğal kaynakların ve iş gücünün bol ve ucuz olması yabancı sermaye yatırımlarının bir diğer önemli nedenidir. Ancak, şunu da ifade etmek gerekir ki, üretiminin küreselleşmesine paralel olarak coğrafi uzaklık artık üretimin yerini belirlemede eski önemini hızla kaybetmekte; doğal kaynak bakımından dezavantajlar, ticaret yoluyla giderilmektedir.

Pazar büyüklüğü ve pazara yakınlık da yabancı sermaye yatırımlarının önemli bir nedenidir. Yabancı yatırımcılar, daha önceden ihracat yaptıkları ülkelere, nakliye masraflarını düşürmek ve yerel ihtiyaçlara göre üretim yapabilmek amacıyla yatırım yapmaktadırlar.

Gelişmiş ülkeler arasındaki yabancı sermaye yatırımlarının bir nedeni de bu ülkelerde mevcut nitelikli insan gücüdür.

c-yabancı Sermayenin Ülke Ekonomisine Etkisi:

Gelişmekte olan ülkelerin en önemli problemlerinden biri, tasarrufların yeterli olmamasıdır. Ülkenin kalkınması ve gelir düzeyinin artırılması için yatırım yapılarak üretiminin artırılması gerekmektedir. Yabancı sermaye hem başlangıçta getirdiği

sermaye ile, hem de sağlanan karların yeniden yatırıma dönüştürülmesiyle gittiği ülkenin üretim kapasitesini artırmaktadır.

Yabancı sermaye şeklinde gelen dövizlerin ödemeler dengesine katkısı açıktır. Ancak, daha sonra yapılan her transferleri ise ödemeler dengesi üzerinde olumsuz etkide bulunmaktadır.

Yabancı sermayeli yatırımların bir diğer etkisi istihdam üzerindedir. Yabancı sermaye yatırımları ile birlikte yatırımcı ülkeden bazı teknik ya da idari personel de yatırım yapılan ülkeye gitmekte, ancak diğer işgücü yerli kaynaklardan karşılanmaktadır. Böylece işsizliği azaltıcı etkisi sözkonusudur.

Yabancı sermayeli önemli kılan diğer etken, teknoloji ve yönetim bilgisi etkisidir. Teknoloji transferi, doğrudan sermaye mallarının ithali suretiyle yapılan yatırımlar aracılığıyla olabildiği gibi lisans, teknik yardım anlaşmaları ile yabancı teknik ya da idari personel çalıştırılması gibi yollarla da olabilmektedir. Yabancı yatırımlar yoluyla, teknoloji ve yönetim konusunda yerli personelde eğitilmektedir. Bu şekilde nitelikli işgücünün artması, yönetiminde becerili elemanlarının yetişmesi ekonomiye olumlu etki yapacaktır.

d-Türkiye’de Yabancı Sermaye Rejimi:

Türkiye’de Yabancı Sermaye girişini düzenleyen yasa 18 Ocak 1954 tarihinde kabul edilen 6224 sayılı “yabancı Sermayeyi teşvik Kanunu”dur. Gerek uygulamaya yönelik mevzuatın yetersizliği, gerekse dünyadaki yabancı sermaye hareketlerindeki durgunluk nedeniyle 1980’lere kadar yabancı sermaye girişinde kayda değer bir gelişme sağlanamamıştır.

Liberal bir yabancı sermaye politikası ve uygulaması konusunda en önemli adım, 24 Ocak 1980 tarihinde başlayan ekonomik reformlar ve yine aynı tarihte kabul edilen yabancı sermaye çerçeve kararı ile atılmıştır. Buna paralel olarak kambiyo rejiminde yapılan köklü değişikliklerle yabancı sermaye mevzuatı liberal bir hale gelmiştir. 23 Temmuz 1995 tarihinde yürürlüğe giren Yabancı Sermaye Çerçeve kararına ilişkin Tebliği ile yabancı sermayeye yönelik mevzuat son şeklini almıştır.

Bu tebliğ yabancı sermayeye açık olan faaliyet sahaları sınırlandırılmış, bazı sektörlerde asgari ihracat şartı getirilmiş ve yabancı sermaye payının en az % 10, en fazla % 49 olması hükme bağlanmıştır. 13 mart 1980 tarihli karar ile sektör , ortaklık payı ve asgari ihracat ile ilgili şartlar kaldırılmış ve böylece yabancı yatırımcılar için sektör ve ortaklık payı sınırlanması kalmamıştır.

1980 yılında meydana gelen bir diğer önemli değişiklik ile de yabancı sermaye ile ilgili olarak değişik oturumlarda bulunan yetkiler Devlet Planlama teşkilatı bünyesinde kurulan yabancı Sermaye başkanlığında toplanmıştır. 1991 yılında bu birim hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı bünyesine geçmiş ve bu iki kurumun 1993'te ikiye ayrılmasıyla da yabancı sermaye Genel müdürlüğü Hazine Müsteşarlığı Çatısı yer almıştır.

Şu anda yabancı sermayeli şirket ve şube kuruluşu, kurulmuş şirketlere iştirakler, irtibat bürosu açılması, yabancı ortaklı şirketlerin teşvik tedbirlerinden yararlandırılmalı sermaye artışları, lisans, know-how, teknik yardım, yönetim ve franchise anlaşmalarının tescilleri, yabancı idari ve teknik personelin çalışma izinleri ve yap-işlet-devret projelerinin organizasyon ve koordinasyonu bu Genel müdürlüğün yetkisi içerisinde.

-Yap-işlet-Devret modeli: Ülke kalkınmasında önem taşıyan , ileri teknoloji ve yüksek maddi kaynak gerektiren ve yaygın bir işletmecilik anlayışının da yapılması olan yatırım ve hizmetlerin gerçekleştirilmesinde hizmetin asli sahibi olan kamu kurum ve kuruluşları ile kamu iktisadi teşebbüslerinin yanı sıra Türk kanunlarına göre kurulmuş bulunan sermaye şirketleri ve yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu hükümlerine göre Türkiye'de faaliyette bulunmasına izin verilen yabancı şirketlerinde görevlendirilmesidir. Kanunun kıt kaynaklarının en gerçekçi biçimde kullanılması açısından büyük önem taşımaktadır. Kanunda öngörülen yatırım ve hizmet alanında, rekabetçi , bir ortamın oluşturulması finansman ve yönetim açısından kendine yeterli bir modelin geliştirilmesi ile Devletin Bütçe imkanlarının daha ağırlıklı kamu hizmetlerine kaydırılarak özel ve yabancı sektörlerinin söz konusu yatırım ve hizmeti alanlarına çekilmesi ekonomik kaynak sorunlarına çözüm getireceği gibi hedeflenen gerçekçi büyüme doğrultusunda yatırımların hayata geçirilmesi, yeni iş olanaklarının yaratılması ve işsizliğin giderilmesi kanunlarında da yardımcı olacaktır.

-Yabancı sermayeye uygulanan teşvikler: Teşvik rejimini üç ana grupta toplamak mümkündür.

.Genel Teşvik Rejimi

.Küçük ve Orta Boy İşletmelere (KOSİ) Yönelik Teşvik Rejimi

.Olağan üstü Hal Bölgesi ve kalkınmada öncelikli yörelere ilişkin özel teşvik uygulamasıyla ilgili olarak yerli-yabancı sermaye ayırımı yapılmamaktadır. Yabancı sermayeli şirketlerde yerli sermayeye tanınan tüm teşvik ve kolaylıklardan aynı şekilde yararlanılabilmektedirler.

Teşvik rejimine ilişkin düzenleme 13.01.1995 tarihli resmi Gazete’de yayınlanan 94/6411 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ve bu kararda değişiklik yapan kararlarla yapılmıştır. Uygulama Tebliği ise 4.4.1995, 95/2 sayılı yatırımlardan Devlet Yardımları ile ilgili tebliğdir. Bu kararlar yatırımlarda Teşvik fonu kararları 94/6411 sayılı ve 25.03.1998 tarihinde Bakanlar kurulu kararlarıyla kaldırılmıştır.

Şu anda bu yeni karar çerçevesinde yürürlükte olan başlıca teşvik tedbirleri – Gümrük vergisi ve Fon maliyeti-yatırım indirimi, İthal makine ve techizatta KDV ertelenmesi, Yerli makine ve Techizat KDV İadesi, Vergi resim ve Harçları İstisnası, Finansman Fonu, Bina inşaat Harcı İstisnası.

Teşvik unsurlarından yararlanabilmek için yatırımın “Yatırım Teşvik Belgesi”ne bağlanması gerekir.

Yatırım indirimi kalkınmada öncelikli yöreler ve özel önem taşıyan sektörlerde yapılacak yatırımlarda % 100 olarak uygulanmaktadır. Ertelenen vergilerse tahakkuk ettiği andan itibaren 6183 sayılı kanunun 48 maddesine göre tesbit olunan ilgili yıllar için geçerli tecil faizlerinin % 50 zamlı tahsil edilir.

Teşvik belgelerinde isnadı düzenlenen yerli global listede yer alan yeni olarak, teşvik edilen , yurt içinde imal edilen makine ve techizata proje bazında uygun görülen katma değer vergilerine kalkınmada öncelikli yörelerde makine techizat bedelinin % 10’u

ilave edilerek , diğ er yörelerle ise kolu oranı olarak ö ngörö len meblağ yatırımcılara ö denir.

Teş vik belgesinde yer alan bir diğ er teş vik unsuru, orta ve uzun vadeli yatırım kredilerinde vergi, resim ve harç istisnasıdır. Yatırımın tamamlanmasından itibaren 5 yıl süreyle belirli miktarlarda ihracat taahhü dünde bulunan teş vik belgesine bağı lı yatırımlar için alınan yatırım kredileri ile belge kapsamındaki kuruluş u ve sermaye tezyidi, gayri menkullerin ve irtifak haklarının aynı sermaye olarak konulması halinde, bunların şirket adına tapuya tescil iş lemleri ve bu iş lemlerle ilgili olarak dü zenlenen kağı tlar 488 sayılı kanuna göre damga vergisinden ve 492 sayılı kanuna göre harçlardan istisna edilmektedir.

Finansman fonu teş vik belgesine bağı lanmış yatırımlarda vergi ertelenmesine yönelik bir dü zenlemedir. Bu fondan ö tedenberi faaliyette bulunan ve hesap dönemini karla kapatan kurumların yatırımları yararlanabilmektedir.

Bina harcı istisna ise, Belediye Gelirleri kanunu kapsamında, fabrika imalathane, tersane, otel-motel ve benzeri inş aatlardan Belediyece tahsil edilen harcın alınmamasını ifade etmektedir. Teş vik belgesine gerek yoktur.³²

Tablo : 36 Yabancı Sermaye İ zinlerinin Sektörel Dağı lımı (Milyon \$)

	1993	1994	1995	1996	1997
Tarım	21.1	28.3	31.7	64.1	12.2
Madencilik	11.4	6.2	60.6	8.5	26.7
İ malat san.	1568.5	1107.3	1996.5	640.6	867.9
Hizmet. Sek.	262.4	335.9	849.5	3123.7	767.5
Genel toplam	2063.4	1477.6	2938.3	3821.9	1674.3

Kaynak : HDTM.

Tablo : 37 Yabancı Sermaye İ zinlerinin Ü lkelere Gruplarına Gö re Dağı lımı (Milyon \$)

³² İ smail Ç İ LOĞ LU, Teş vik Sisteminin Değ erlendirilmesi, Hazine Dergisi, Sayı:18, Ekim, 1997

	1994	1995	1996	1997
1.OECD Ülkeleri	1365	2759	3632	1410
AB ÜLKELERİ	983	1873	3272	1030
Diğer OECD Ülk.	377	685	360	380
2. DİĞER AVRUPA ÜLK.	0.7	1.1	3.1	12.2
3. İSLAM ÜLK.	44.7	70.3	83.4	56.5
ORTADOĞU ÜLK.	41	55.4	72.5	46.9
DİĞER İSLAM ÜLK.	40.3	1.6	1.2	2.2
KUZEY AFRK. ÜLK.	0.9	13.3	9.7	7.3
DİĞER ÜLK.	66.9	101.2	103.1	195.2
GENEL TOPLAM	1477.2	2931.1	3821.9	1673.8

Kaynak : HDTM.

2.4. Kamu Kesimi Genel Dengesi-Borçlanma Gereği ve Konsolide Bütçe

Ekonomik politikaların uygulanmasında politik kararlılık bakımından 1980-1988 aralığını iki devreye ayırarak incelemek mümkün olabilecektir. Siyasi iradenin politik çözümler ürettiği, önemli icrai atılımlar yaptığı 1980-87 dönemi ile yılgınlık ve yorgunluk belirtilerinin başladığı, seçim atmosferlerinin hakim olduğu 1998 sonrası dönem, Gerek reel, gerekse parasal ve finansal kalemler itibariyle sözkonusu iki devre önemli farklılıklar göstermektedir. Birinci devrede bulunan altyapı yatırımları nedeniyle kamu harcamaları önemli artışlar kaydetmiştir. Bu dönemde eksik kapasitelerin giderek azalması da toplam çıktı düzeyini önemli ölçüde azalmıştır. Yine bu dönemde , ortalama büyüme oranı yıllık % 5.5 civarındadır. 1980-82 aralığında, askeri idare hükümette olduğu için, bu üç yılın ayrı bir özelliği vardır. Bu üç yıl içerisinde askeri uygulamalarla 24 Ocak istikrar tedbirlerinin uygulanma ortamı 1983'e kadar tam olarak oluşturulmuş ve idare sivil hükümete teslim edilmiştir. Bu nedenle kamu harcamalarının görece düşük olduğu, ancak siyasi iktidar istikrarı sayesinde özel sektörün canlandığı 1980-1982 aralığında büyüme oranı, takiben 4-5 oranla düşük düzeyde gerçekleşmiştir. Ancak 1983'ten itibaren sivil idareyle birlikte, artan kamu harcamaları nedeniyle yüksek büyüme oranları gerçekleşmeye başlamıştır. Kamu açıkları da doğal olarak 1983'ten itibaren

yükselme trendine girmiştir. 1985 ve 1986 yıllarında yüksek vergi gelirleri artışıyla bir nebze düşen kamu açıkları, sonraki yıllarda kamu gelirlerindeki (artışıyla bir nebze artıysa da) duraklama ve gerilemeye karşı artmaya başlamıştır.

1986'da ana milletvekili seçimi, 1997'de genel seçim, 1989'da genel yerel seçim, 1989'da Cumhurbaşkanlığı seçimi ve kongreyle başbakan seçimi, 1991'de yine kongreyle başbakan seçimi, 1991'de erken genel seçim, 1993'de cumhurbaşkanı seçimi ve kongreyle başbakan seçimi, 1994'de genel yerel seçim, nihayet 1995'te erken genel seçim sonucu, gerek işçilik maliyetlerindeki artış, gerek dış rekabette uyum sağlama ve gerekse ekonomik ve siyasi belirsizlik ortamını hazırlayan politik ve iktidari politika uygulamalarıyla ekonomi felç edilmiştir. Buna birde 1991 yılından bu yana DYP-SHP koalisyonlarında küçük ortadaki dalgalanmalar da eklenince durumun ve hameti daha da büyümektedir. 1993 sonunda kamu harcamaları GSMH'nin % 24.3'üne ulaşırken , kamu gelirleri GSMH'nin % 17.6 sine kalmıştır. 1994 ve 95 yıllarında uygulanan istikrar programı kamu harcamalarında önemli düşümler sağlanmıştır. 1987'ye değin GSMH'nin yıllık ortalama % 5'i oranında seyreden kamu kesimi borçlanma gereği (KKBG), 1987'den itibaren GSMH'nin yıllık ortalama % 11'i oranında gerçekleşmiştir. Bu yükselişte GSMH'nin oranı olarak hem kamu harcamalarındaki görece artışlara, hem de kamu gelirlerindeki görece düşümler rol oynamıştır. Bu bozulma trendi özellikle 1990'dan itibaren çarpıcı bir nitelik kazanmıştır. (Tablo.45)

Kamu gelirleri de ise Kamu kesimi harcanabilir gelirlerin 1980-98 aralığında kamu alt kesimleri arasındaki dağılımın incelendiğinde, konsolide bütçenin en büyük paya sahip olduğu görülmektedir.

Konsolide bütçe gelirleri genel bütçe kapsamındaki vergi gelirleri, vergi dışı normal gelirleri , özel gelirler ve fonlar ile katma bütçe öz gelirleri ve hazine yardımından oluşmaktadır. 1980-98 döneminde vergi gelirlerinin konsolide bütçe toplam gelirleri içindeki payı 1983,84 yıllarındaki düşüşler hariç genelde % 80 civarında seyretmiştir. Vergi dışı normal gelirlerin payı ise dönem boyunca azalış trendine girmiş ve dönem başında % 134 den dönem sonunda % 5'e düşmüştür. Özel gelir ve fonlar kapsamına özel gelirler, fonlardan aktarılan miktar ve kesintiler, bütçeleştirilen fon gelirleri , tasarruf bonusu hasılatı, hibeler (ABD yardımı ve karşılık panolar dahil) ve "diğer" gelirler girmektedir. Özel gelir ve fonların payı 1980-87 döneminde , bir çan eğrisi çizmiş ve

1988 yılından itibaren tedrici bir artış sürecine girmiştir. Dönem başında % 6 olan özel gelir ve fonların konsolide bütçe gelirlerindeki payı 1984 yılında % 25 1987 yılında % 6 ve 1993 yılında % 22 özel gelir ve fonların payındaki bu yükselişte şüphesiz, hükümetlerin izleyegeldikleri bütçe dışı fon uygulamasının derin izleri görülmektedir. Vergi dışı normal gelirlerden 1980-93 döneminde konsolide bütçe payında önemli gerilemeler yaşamıştır. İlk dönemlerde % 94 düzeylerinde iken dönemin ikinci yarısında % 45-50 düzeylerine inmiştir. Mahalli idarelerin dönemin ilk yıllarında % 6 düzeyinde seyreden payı, dönemin ikinci yarısında % 30'u aşmıştır. 1993 yılında % 37, 1997'de % 21, 1998'de geçici tahminle ve % 20 seviyelerinde gerçekleşmiştir. Kitlerin negatif payı % 3 ile -5 arasında dalgalanmalar gösterirken Fonların vergi dışı normal gelirlerdeki payı da % 23 düzeyinde seyretmiştir.

Faktör gelirleri; burada önemli gelişme kit faktör gelirlerinde yaşanmıştır. 1990 yılından önce toplam kamu faktör gelirlerinin % 60-70 ini oluşturan KİT, Faktör gelirleri, 1991 yılından itibaren negatif düzeyde seyretmeye başlanmıştır. İşletmeci ve tasarrufçu KİT'lerin 1991 yılından itibaren net zararlar faaliyetlere devam edegelmeleri bunda etkili olmuştur. İşçi ücretlerinde % 200'lere varan yıllık artışlar da bunda etkili olan diğer unsurdur. Konsolide bütçenin kamu faktör gelirlerindeki payı, dönem başında ki % 40'lık düzeyinden sürekli gerileyerek 1988 yılında % 7 olarak gerçekleşmiş tekrar yükselme trendine girerek 1980-83 döneminin ikinci yarısında fonların sosyal güvenlik kuruluşlarının faktör gelirleri içindeki payı kayda değer büyüklüklere ulaşmıştır. 1980'de % 4.05 den 1997'de % 6.79'dur.

Fonların payı 1985-90 döneminde ortalama % 11 olarak gerçekleşirken sosyal güvenlik kurumlarının payı 1987-90 döneminde % 6 ortalamaya sahipken , 1991 yılından itibaren kitlerin ve 1992'den itibaren fonların faktör gelirlerinden aldığı payın negatif seyretmesi nedeniyle diğer kamu kesimlerinin payları da değişiklikler yaşamıştır. (Tablo.39)

Kamu kesimi harcamalarının normal gelir kaynakları ile vergiler öz gelirleriyle karşılayamadığı zaman, finansman gereğini iki yolla karşılamaya çalışır. Merkez bankası kaynakları ve iç-dış borçlanma ile.

Dönem boyunca konsolide bütçe borçlanma ve ödemelerinin net sonucu 1990 yılı hariç hep net borçlanma şeklinde olmuş ve toplam kamu iç borçlanmasının yıllık ortalama % 45'ini oluşturmuştur. KİT'lerin kamu iç borçlanmasındaki payı dönem boyunca pozitif olmuş ve toplam kamu iç borçlanmasının % 35-40'ını oluşturmuştur.

Dış borçlarımızın kamu kesimleri itibariyle dağılımı incelendiğinde bütçenin dönem içinde altı yılda net dış borç ödemesi yaptığı, borçlanmada KİT'lerin payı egemen olmuştur. 1990 yılına kadar da böyle gitmiştir. 1991 ve 1993 yıllarında net dış borç ödemesi yapan kamu iktisadi teşebbüsleri, 1992 yılında net dış borçlanmada en yüksek paya sahip kamu kesimi olmuştur. Dönemin son üç yılı KİT'lerin kamu kesimi dış borçlanmasındaki payı % 35 civarında gerçekleşmiştir. Fonların ve mahalli idarelerin payları birlikte % 70'lere çıkararak kamu borçlanma profilini değiştirmiştir.

Kamu harcamaları ülkemizde 1990'larda yaşanan durgunluğun ters bir seyri, azalan gelirlere rağmen artan ithalat ve bunun % 14'ünü oluşturan lüks mal ithalatı olmuştur. Buna karşın ihracatın yerinde sayması toplam kamu harcamalarının cari sabit sermaye yatırımları (SSY) ve faiz gideri itibariyle ; kamu harcamalarında sıçramaya yol açan kalemlerin faiz ve personel giderleri olduğu görülmektedir. Faiz gideri 1980'de GSYH'nın % 1 civarında iken 1993'te % 3'a 1997'de %12'u bulmuştur. 1980'de % 26 sını oluşturan personel harcamaları, sürekli düşüş kaydederek 1987 de %16 sına kadar düşmüştür. Ancak 1989'dan sonra hızlı yükselişe geçerek 1995 de toplam kamu harcamalarının %30'unu 1997 de % 27.65ine oluşturur hale gelmiştir. Bu açıklamalardan 1988'den itibaren kamu bütçesinin bir transfer bütçesi niteliği kazandığı söylenebilir. Konsolide bütçenin % 70'i civarında bir bölümü personel ve faiz giderlerine tahsis edilir duruma gelmiştir. Personel harcamaları /Vergi gelirleri 1980'de % 51 iken 1953'de % 35 civarına düşmüş 5 nisan istikrar paketi sonuna kadar yükselerek % 49 lara çıkıp tekrar düşüslere başlamıştır. Sabit sermaye yatırımları da 1988 yılına kadar artarken bu tarihten sonra düşüsler yaşanmıştır.

Dönem boyunca , kamu kesimi açıklarının % 50'inden fazlası konsoliden bütçe açıklarından oluşmaktadır. Bu durum 1989 yılından itibaren iyice gelişmiştir. 1990 yılına mahalli idareler, döner sermayeli kuruluşlar ve fonları içeren diğer kamu kesiminin gelir-gider dengesi ortalama olarak fazla vermiş, gelirleri aşmıştır. Ancak 1991 yılından itibaren bu kısımda önemli ölçüde açık sermaye başlamış ve kamu kesimi borçlanma

gereğinin % 19'unu oluşturur hale gelmiştir. KİT açıkları kamu kesimi açıkları içindeki payı 1995 yılında % 30'unu oluşturmuştur. Konsolide bütçe açığının kamu kesimi açığı içindeki payı 1995'de % 66, 1997'de % 79 olmuştur. 1987 sonrası hükümetler kendilerini yalanlarcasına kamu kesimini bütçe gelmiştir. Bu büyüme kamu kesiminin üretici yönü değil tüketici yönü olmuştur.

Kamu kesimi içinde genel ve katma bütçelerin teşkil ettiği konsolide bütçenin harcamalar ve gelir rakamları ve bütçe açığının finansman şeklinde ileride 1980 ve 1988 yılları incelenecektir.

Konsolide Bütçe Yapısı; (Tablo: 38-42)

Kamu kesiminin dengesinin büyük parçasını genel ve katma bütçelerini bir arada kapsayan konsolide bütçe oluşturur. İlişik tabloda konsolide bütçenin son 18 yılı sonuçları verilecektir. Burada başlıca harcama ve gelir kademelerindeki gelişmeler takip edilebilmektedir.

Konsolide bütçe harcamaları ekonomik sınırlamada personel ve diğer cariye içeren cari harcamalar ile yatırım harcamaları ve faiz ödemelerini de içeren cari harcamalar transfer harcamalarından oluşmaktadır. Konsolide bütçe harcamalarının söz konusu üç kalem itibariyle kompozisyonun 1980-98 dönemindeki gelişimi incelendiğinde, bir bütün olarak kamu kesimi için gerekli olan gelişmelerin burada da söz konusu olduğu izlenmektedir. Ancak özellikle faiz ödemeleri ve KİT'lere transferlerdeki hızlı tırmanış nedeniyle transfer harcamalarının payı önemli artışlar kaydetmiştir. Devlet borçlarına ilişkin anapara geri ödemeleri ile faizlerin bütçelerde yer alışı dönemlere göre farklılıklar arz etmektedir. 1928-1949 döneminde borç anapara geri ödemeleri ile faizleri birlikte, 1950-1985 dönemlerinde ise anapara geri ödemeleri ile borç faizleri ayrı ayrı gösterilerek bütçenin başlangıç ödenekleri ve transfer giderleri arasında yer almıştır. 1986 yılından itibaren iç ve dış borç anapara ödemeleri bütçenin dışına çıkarılmış sadece bunlara ilişkin borç faizleri bütçenin transfer tertiplerinde ödenek ve harcama olarak gösterilmeye devam edilmiştir.

Devletin yaptığı iç ve dış borçlanmadan elde edilen hasılat, 1924-85 döneminde bütçelerde başlangıç gelirleri ve gerçekleştirmeleri arasında yer alırken 1986 yılından bu

yana anapara ödemeleri gibi borçlanma hasılatı da bütçeler de yer almamaktadır. Yalnız , dış projelerin kredilerinin o bütçe yılına ilişkin dilimi yıl içinde gerçekleştikçe kullanılmak üzere yatırımcı kuruluşların gider cetvelinde yatırım ödeneği olarak başlangıçta öngörülmekte, buna karşılık bu projelere ilişkin kredi hasılatı bütçe gelirleri arasına dahil edilmeyerek borç idaresinde gösterilmektedir. Kullanılan dış proje kredilerinin anapara geri ödemeleri borç idaresince yapılmakta, faizleri konsolide bütçeden karşılanmaktadır. Borç idaresi Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'na bütçe dışında yürütülmektedir. Yine 1986 yılından itibaren nazım giderlerinin de bütçe ile bağlantısı koparılmış bulunmaktadır.

Genel bütçeden diğer kamu kurumu ve kuruluşları ile özel ve tüzel kişilere aktarılan kaynaklar transfer başlığı altında bütçeleştirilmekte ve harcama kalemi bazında kamulaştırma ve bina satın almaları, kurumlara katılma payları ve sermaye teşkilleri , iktisadi transferler ve borç ödemelerinden oluşmaktadır. Transfer harcamaları içinde en önemli payı iç ve dış borç faiz ödemeleri, KİT'lere ve devlet iştiraklerine yapılan transferler, vergi iadeleri ve Emekli Sandığı'na transfer oluşturmaktadır.

Toplam kamu yatırımları içinde konsolide bütçe yatırımları, dönem boyunca gösterdiği küçük dalgalanmalara rağmen, dönem sonuna gelindiğinde dönem başındaki payına tekrar ulaşmıştır. Konsolide bütçe toplam harcamaları içinde yatırım harcamaları sürekli bir şekilde gerileme görülmüştür.

Özellikle 1987'den itibaren konsolide bütçe harcamaları içinde yatırım harcamalarının payı sürekli gerilemiş ve dönem başında % 20 düzeyinden dönem sonunda % 10'a gerilemiş cari harcamaların payı personel harcamalarındaki gelişmeye koşut olarak 1988 yılına kadar gerilemiştir. Ancak 1989 yılından itibaren kamu toplu sözleşmelerindeki yüksek ücret politikaları nedeniyle cari giderlerin payı da önemli yükselişler kaydetmiştir. Dönem başında % 50 düzeyine yaklaşan cari giderlerin konsolide bütçe harcamalarındaki payı 1988 yılında % 35 düzeyine inmiş ancak takip yıllarında tekrar yüzde elliler seviyelerine ulaşmıştır. 1982 de % 50, 1997 de % 37.81 dir.

Konsolide bütçe harcamalarının alt kalemler itibariyle gelişimi kendi içinde yukarıda anlatılan aşamaları gösterirken, söz konusu büyüklüklerin GSMH ile ilişkilendirilmesi yoluyla, kendi toplamları içinde görece olarak değil, reel anlamdaki

gelişmeleri izlenecektir. Dönem boyunca konsolide bütçe harcamaları / GSMH oranı yükseliş trendine sahip olmuştur. Alt kalemler bazında yatırım harcamaları /GSMH oranı dönem boyunca istikrarlı bir seyir izleyip payını korurken , cari harcamalar/GSMH oranı 1989 yılından itibaren kamu işçi ücretleri politikaları nedeniyle sürekli yükselmiştir. Dönem boyunca tedrici olarak payını artıran diğer bir kalem de transfer harcamaları . Dolayısıyla konsolide bütçedeki ağırlıkları da göz önüne alındığında sırayla transfer ve cari harcamaların konsolide bütçe yönünden başlıca rolü oynadıkları görülmektedir. (Tablo: 42)

Konsolide bütçe cari harcamaların birleşme personel, diğer cari (MSB hariç) ve Milli Savunma Bakanlığı harcamaları yönünden incelendiğinde 1986 yılına kadar istikrar içinde seyreden her üç unsurun payları, 1987 yılından itibaren sürekli iki farklı trendi takip etmiştir. Personel giderlerinin cari harcamalar içindeki payı 1987-93 aralığında sürekli yükselmiş ve 1986 yılında % 60 olan düzeyini 1995 yılında % 78'e 1997'de % 73, 1998'de % 70 olmuştur. Personel memur ve işçi sayıları 1989 yılına kadar paralellik gelişme gösterirken işçi sayısı 1983-87 ve 1991 dönemler boyunca bir önceki yıla göre düşümler kaydederken , memur sayıları 1981 yılı hariç dönemler boyunca farklı oranlarda devamlı artış kaydetmiştir. İşçi sayısındaki artışların seçim yıllarında olması dikkat çekicidir.

GSMH reel büyümesi faiz gideri (35) , personel harcamaları (-11), vergi geliri (-98) ve sabit sermaye yatırımı harcamasıyla (-12) , düşük derecede ilişkili bulunmuştur. Faiz gideri değişkeni hariç, diğer değişkenlerin GSMH büyümesiyle ilişkileri negatif yöndedir. İlişki matrisinde göze çarpan nokta, personel harcamalarıyla vergi gelirleri ilişkisi miktarının 0.83 gibi yüksek bir oranda olmasıdır.

1980-1988 yılları arasındaki dönemde dış borçların Hazine bonoları ve Kısa vadeli Avans'ın konsolide bütçe gelir ve giderleriyle karşılaştırılması sonucu ortaya çıkan oran ve endeksler ile ilgili değerlendirmelere gelindiğinde.

Borçlanma endüstrimanlarında sağlanan hasılatın konsolide bütçe gelirlerine oranının yüzde 25.4'ten (1980), yüzde 69.8'e (1997) yükseltildiği bu oranın diğer yıllarda azaldığı ve 1992 yılından itibaren artarak yüzde % 165'e yükselişi görülmektedir. (Tablo.39)

İç ve dış devlet borçları Hazine Bonoları ve kısa vadeli Avansla ilgili borç servisleri toplamı, her nevi ödemelerinden arındırılmış, konsolide net bütçe servisleri toplamı, her nevi ödemelerinden arındırılmış, konsolide net bütçe giderlerine oranlandığından 1980 yılında yüzde 6.1 olan bu oranın 1987 yılında 104.7'e ulaştığı , daha sonraki yıllarda azalış kaydettiği ve son yıllarda çok büyük artış gösterdiği görülmektedir.(Tablo.39)

Borç servisleri toplamı, borçlanma servisleri dahil konsolide bütçe giderlerine oranlandığında; 1980 yılında yüzde 5.7 olan bu oranın her yıl devamlı artış kaydettiği ve 1997 yılında yüzde 51.1'e yükseldiği ve 1988 yılında yüzde 50.6.1990 yılında ise yüzde 37.0 olarak gerçekleştiği 1996 yılında ise yüzde 101'e yükseldiği gözlenmektedir.

1980 yılı 100 kabul edilen borç servisleri toplamı son on yedi yıllık süre içinde 14814 kat artarak 1994 yılında 1.481.338'e ulaşmış bulunmaktadır. 1996 yılında ise 20169 kat artarak 2016920'e ulaşmıştır. 1985 yılı haziran ayından itibaren iç tahvil piyasası, kısa vadeli avanslarının bir önceki yıl mali bütçe ödenecekleri toplamı aşan tutarın % 12'ini geçmemek üzere hazineye kısa vadeli bir avans hesabı açar bu oran 1996 yılı için % 10, 1997 yılı için %6, 1998 yılı ve müteakip yıllar için % 3'tür. Bu orana uygulanacak faiz oranları her yılki ekonomik durum göz önüne alınarak tesbit edilir.

1997 yılındaki değerlendirmelerde GSMH 25.360.000 TL ve fert başına GSMH dolar bazında 2928'dir. Konsolide bütçe gelirleri 5.854.331 milyar TL. , konsolide bütçe giderleri 8.035.178 milyar TL. olarak gerçekleşirler. Konsolide bütçe açığı -2180847 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir. Gelirler/GSMH payı 1980 de % 17.71, 1985'de % 14.59, 1990'de % 14,24, 1995'de % 18 1997 % 25'ler düzeyinde oluşurken , konsolide bütçe giderlerinin/GSMH'ya oranı 1980'de % 21.04, 1985'de % 17, 1990'da % 17.21, 1995'de % 18, 1997'de % 25'lerde gerçekleşmiştir. Dengenin /GSMH oranı ise Tablo 63/1'de 1980-83'de -2,43 1984-90'da -2.88, 1991-97'de -5.37'dir.

Tablo: 38 KONSOLİDE BÜTÇE, GSMH GERÇEKLEŞMELERİ (Milyar TL)

YILLAR	GELİR	GİDER	DENGE	GSMH	GELİR / GSMH	GİDER / GSMH	DENGE / GSMH
1980	939	1110	-177	5303	17.71	21.04	-3.34
1981	1.445	1565	-120	8021	15.01	19.51	-1.50

1982	1492	1690	-168	10.612	14.06	15.93	-1.37
1983	2374	2702	-418	13.933	17.04	20.04	-3
1984	3375	4078	-703	22.168	15.22	18	-3.7
1985	5158	9968	-830	35.150	14.59	16.94	-2.25
1986	7154	8312	-1158	51.18	13.9	16.24	-2.26
1987	10444	12791	-2347	75	14	17	-3.13
1988	17587	21447	-3860	120	14	18	-3
1989	31369	38871	-7502	230	14	17	-3
1990	56573	68355	-11782	497	14	17	-3
1991	90099	132401	-33316	634	15	21	-5
1992	178070	275394	-47126	1103843	16	20	-4
1993	357338	490438	-133105	1997	18	24	-6
1994	751615	902454	-150839	3887903	19	27	-4
1995	1407750	1724194	-314944	7854887	18	22	-4
1996	2138148	3955888	-1217740	15125092	18	22	-8
1997	6254921	8254821	0	25360000	25	25	0

Kaynak : MB Kamu Hesapları Yıllık Bültenleri.

Tablo: 39 KONSOLİDE BÜTÇE, GELİRLERİNİN DAĞOLIMI (Milyar TL)

YILLAR	VERGİ	%	VERGİ DIŞI NRM GELİR	%	ÖZEL GEL. Ve FONLAR	%	TOPLAM	VERGİ YÜKÜ
1980	750	80	151	15	38	4	939	14
1981	1190	82	153	11	102	7	1445	15
1982	1306	88	132	6	54	4	1492	12
1983	1938	82	343	14	93	4	2374	14
1984	2376	71	324	10	575	20	3375	11
1985	3962	77	732	14	444	9	5158	11
1986	5991	84	657	9	496	10	7154	12
1987	9072	86	886	8	485	5	10444	12
1988	14232	81	1228	7	2127	12	17587	11
1989	25550	81	2439	8	3380	11	31369	11
1990	45399	81	4267	8	6907	12	56573	11
1991	76643	80	3927	4	16515	17	99085	12
1992	141002	79	7648	4	25619	16	178070	12
1993	264273	73	17636	5	75424	21	357333	13
1994	588058	76	50539	7	113015	15	751815	15
1995	1084941	77	90998	6	233311	17	140250	14
1996	2249622	82	169965	8	318561	11	2738148	14
1997	4385000	70	1445000	23	424921	7	6255900	17

Kaynak : MB Kamu Hesapları Yıllık Bültenleri.

Tablo : 40 Konsolide Bütçe Giderlerinin Dağılımı (Milyar TL)

Yıllar	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Harcamalar	1116	1565	1690	2792	4078	5388	8312	12791	21447	38871	68355
Cari harc.	464	602	686	1021	1439	2023	7967	1432	7394	16807	33452
Personel	342	398	442	670	896	1276	1840	996	5053	12539	26465
Diğer cari	122	205	244	351	543	747	1227	1436	2241	4068	6987
Yatırım harc	220	360	386	551	800	1228	1954	2495	3631	5071	9882
Transfer harc.	432	602	618	1220	1839	2736	3491	5454	10422	16393	25021
Borç ödem.	31	75	87	217	441	674	1334	2260	4928	8259	13966
Dış	9	34	53	131	264	427	682	1006	785	3144	4253
İç	22	41	34	80	177	247	649	1260	3159	5115	9613
Kitlere transferler	177	191	224	302	275	181	428	446	1025	1223	1265
Diğer transferler	224	336	307	707	1223	1881	2023	4152	4419	6911	9790

Yıllar	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Harcamalar	132491	225398	490438	902454	1724194	3955886	5254921
Cari harc.	60536	114444	205448	747262	645945	1281383	2365297
Personel	49501	94076	189511	275362	602801	974071	1888434
Diğer cari	11245	21367	35937	34700	143344	340812	635803
Yatırım harc	19028	32591	57565	77016	102089	265244	425287
Transfer harc.	52822	78264	227425	478176	975250	3115761	3391387
Borç ödem.	24071	40298	116470	298284	576115	497401	1864000
Dış	7131	9753	2395	65117	100596	168314	296000
İç	16940	30545	92518	233067	475519	1329087	1568000
Kitlere transferler	11205	8170	25898	21029	50804	75294	36450
Diğer transferler	17551	29796	85057	158863	348341	843000	1443947

Kaynak: Maliye Bakanlığı Kamu Hesapları Yıllık Bültenleri

Tablo: 41 KONSOLİDE BÜTÇE, YATIRIM HARCAMALARININ BÜTÇELERE GÖRE DAĞILIMI (Milyar TL)

YILLAR	Konsolide bütçe	%	Genel Bütçe	%	Katma bütçe	%
1980	220	100	129	59	91	41
1981	360	100	197	55	163	45
1982	388	100	212	55	174	45
1983	551	100	294	53	257	47
1984	800	100	444	56	356	45
1985	1229	100	440	36	789	64
1986	1854	100	591	32	1263	68
1987	2495	100	808	32	1687	68
1988	3631	100	1171	32	2460	68
1989	5871	100	1714	29	4157	71
1990	9882	100	3007	30	6875	70
1991	19038	100	5020	26	14018	74
1992	32691	100	10469	32	22222	68
1993	57565	100	17982	31	39583	69
1994	77016	100	22520	29	54496	71
1995	102989	100	34600	34	68389	66
1996	255244	100	83831	33	171414	67

Kaynak : MB Kamu Hesapları Yıllık Bültenleri.

Tablo : 42 Kısa Vadeli Avans (Milyar TL)

YILLAR	KVA KULLANIM HASILATI	AVANS SERVİSİ		DENGE NET KULLANIM
		FAİZ	TOPLAM	
1980	103	1	1	102
1981	39	2	2	37
1982	32	2	2	30
1983	72	3	3	69
1984	190	4	4	186
1985	266	7	7	259
1986	257	10	10	247
1987	355	51	51	304
1988	675	73	73	602
1989	457	102	102	355
1990	331	114	114	214
1991	10719	266	266	10453

1992	17394	1214	1214	16180
1993	53010	1485	1485	51525
1994	51857	4551	4551	47306
1995	41859	5633	5633	136226
1996	375900	6913	6913	368987

Kaynak : HM.

Tablo : 43 Hazine Bonosu (Milyar TL)

YILLAR	BONU SATIŞ HASILATI	HAZİNE BONOSU SERVİSİ			DENGE
		ANA PARA	FAİZ	TOPLAM	
1980	60	20	2	22	38
1981	166	127	6	133	33
1982	258	193	8	201	57
1983	78	175	27	202	-124
1984	495	211	41	252	243
1985	1218	986	82	1068	150
1986	1784	1116	247	1363	421
1987	3955	3042	490	3532	423
1988	5115	4726	1143	5869	-754
1989	7624	6639	1612	8251	-617
1990	8443	6511	1744	8255	188
1991	34277	21488	4953	26441	7836
1992	75918	51940	15033	66973	8945
1993	171155	148913	41612	190525	-19370
1994	624169	379952	114017	493669	130200
1995	1147241	950023	356466	1306480	-159248
1996	3266449	2474260	1000829	3475089	-208640
1997	995519	1888938	1308505	3197453	-2201934

Kaynak : HM.

Tablo : 44 Borçlanma Gereği (Milyar TL)

YILLAR	BORÇLANMA HASILATI				TOPLAM
	DIŞ BORÇ	TAHVİL	HAZİNE BONOSU	KISA VADELİ AVANS	
1980	25	50	60	103	238
1981	47	28	166	39	280
1982	42	59	258	32	391
1983	60	200	78	72	410
1984	569	199	495	190	1453

1985	193	673	1218	266	2350
1986	758	1269	1784	257	4068
1987	931	2045	3955	355	7286
1988	2531	3816	5115	675	12137
1989	3393	8984	7634	457	20468
1990	5489	12458	8443	331	26721
1991	10899	11510	34277	10719	67395
1992	19718	74971	75918	17394	188001
1993	46140	172215	171155	53010	442520
1994	42689	209628	624169	51857	928343
1995	157746	222453	1147241	141859	1669299
1996	277687	583276	3266449	375900	405312
TOPLAM	568907	1303834	5348415	653516	7874672

Kaynak: Denge = Hasılat: HM.

2.5.Türkiye’de Dış Borç Servis Kapasitesi

Gelişmekte olan ülkelerde, dış borçların büyük boyutlara ulaşması dikkatleri bir takım rasyo analizleri (dış borç göstergeleri) üzerinde toplanmıştır. Gerek borç veren gerekse borç alan tarafından değişik dış borç rasyoları kullanılmaya başlanılmışlardır. Bu oranlar , borç veren bakımdan , borç verilecek ülkenin güvenilirliğini , borcu geri ödeyebilme kapasitesini veya borç vermede beklenen amacın gerçekleşebilme imkanını görebilmek bakımından önem arz etmektedir. Çoğunlukla borç veren para politikaların oluşturulmasına yardımcı olabilir. Genel olarak ifade etmek gerekirse, dış borç oranları, dış borçlanma koşullarındaki gelişmelerin görülebilmesi; borç verilecek ülkenin sıkça yapılmakta olan rasyo analizleri , borçlanan tarafça da kullanılabilir. Bu şekilde, bu ülkeler bakımından dış borç rasyoları, dış borcun etkin bir şekilde kullanılması ve buna göre alternatif politikaların oluşturulmasına yardımcı olabilir. Genel olarak ifade etmek gerekirse, dış borç oranları, dış borçlanma koşullarındaki gelişmelerin görülebilmesi; borç verilecek ülkenin borç verebilme yönündeki güvenilirliğinin ve ülke riskinin belirlenmesinde analitik bir araç olarak kullanılabilir.

Dış borç analizlerine geçmeden dış borçtaki son gelişmelere bir göz atacak olursak³³

³³ HM.Dış Borçlar Bülteni Ankara, mart 1995

Yıllar itibariyle Türkiye'nin dış borçları giderek büyümüş; uluslar arası kuruluşlar ve ikili anlaşmalardan sağlanan kredilerin yerini, giderek ticari bankalardan sağlanan krediler almıştır.

Toplam dış borç stokunun % 75.46 orta-uzun %25.54'ü kısa vadeli borçlardan oluşmaktadır. Bir önceki yılın aynı dönemine göre orta-uzun vadeli borçlar % 13.7 oranında artarken, kısa vadeli borçlar % 17.1 oranında azalmıştır. Bu dönemde toplam dışborç stokumuzda bir önceki yıla göre % 6.4 oranında bir artış gözlenmiştir.

1980'de 15.709 milyon dolardan 1990 49.035 milyon dolar , 1995 73.278 milyon dolar olarak gerçekleşirken 1997'de 92.264, 1998'de 100..... milyon dolar olarak gerçekleşirken 1980'lerde orta ve uzun vadeli dış borçlar 13.229 milyon dolardan 1996'da 64.184 milyon dolar seviyelerine kadar çıkarken 1980 de % 84.21'lik toplam dış borç payı 1996'da % 76.0 ya inerken kısa vadeli borçlar 1980'de 15.2.480 milyon dolar ve % 15.79'luk pay 1996 da yaklaşık 20.517 milyon dolar ve % 25.74 lük paya yükselmiştir. Bu oranlar 1997'de ise 22.634 milyon dolar ve % 24.53 olarak gerçekleşmiş bulunmaktadır.

1995 yılı orta ve uzun vadeli dış borç stokunda yıl sonuna göre 0,5 milyon dolarlık net azalmaya karşın, dönem içerisinde Amerikan dolarının Japon Yeni ve Alman markı karşısında değer kaybından kaynaklanan aleyhte oluşan 4.6 milyar dolarlık bir artış gerçekleşmiştir.

Diğer taraftan 1994 yılında finansal piyasalarda yaşanan krizin kısa vadeli sermaye hareketlerinde yurt dışına sermaye transferlerini hızlandırması nedeniyle 11.3 milyar dolara düzen kısa vadeli dış borç stoku, yılın ilk çeyreğinde özellikle özel sektörün kabul kredilerini ile bankacılık kesiminin sağladığı döviz kredilerinin stokundaki artış sonucunda 13.2 milyar dolara yükselmiştir. Stok bazında orta ve uzun vadeli borçlarımızın vadesi 12.8 yıl olmuştur. Ancak değişken faizli borç stokunun orta ve uzun vadeli borç stoku içinde payı, 1994 yılının aynı döneminde % 33.2 iken 1995 yılının birinci çeyreğinde bu oran % 34.2'ye yükselmiştir.

Bir önceki yılın aynı döneminde sağlanan kredilerin toplamı 727 milyon dolardan % 21.3'lük bir azalış göstererek 572 milyon dolara düşmüştür. Dönem boyunca sağlanan

572 milyon dolar tutarındaki kredilerin %32.7'si kamu kesimi tarafından ortalama 9.4 yıl ve % 2.7 sabit faiz oranı % 67.3 özel sektör tarafından ortalama 3.6 yıl ve % 10.2 sabit faiz oranı ile sağlanmıştır.

Yıl içerisinde alınan kredilerin % 7.4'ü uluslar arası kuruluşlardan ortalama 10 yıl vade ve % 8.9 sabit faizle , % 90'ı ikili anlaşmalarla ortalama 5.2 yıl vade ve % 51 sabit faizle ve % 2.6'sı uluslar arası sermaye piyasalarından ortalama 4 yıl vade ve tamamı değişken faizle sağlanmıştır. T.C.Merkez Bankası verilerine göre 1995'in ilk üç ayında 1.3 milyar dolar anapara, 0.9 milyar faiz olmak üzere toplam 2.2. milyar dolar borç servisi gerçekleşmiştir.

31.12.1996 itibariyle 84 milyar dolar olarak gerçekleşen dış borç stokunun % 76 orta uzun vadeli % 24 si kısa vadeli borçlardan oluşmakta orta-uzun vadeli borçlar %2.9, kısa vadeli borçlar % 30.8 oranında artmıştır. Bu artışta, gümrük birliğine giriş ile artan ithalat talebine bağlı olarak orta ve uzun vadeli özel sektör borçları ile kısa vadeli ithalat kredilerindeki artış etkili olmuştur.

1997 yılında 5444 milyon Dolar kredilerin % 29'u kamu kesimi tarafından % 6-7 sabit faizle ortalama 8 yıl vade, %71'i özel kesimce ortalama 4.7 yıl ve %9 sabit faizle sağlanmıştır. 1997'de kredilerin % 14'ü uluslar arası kuruluşlardan ortalama 12 yıl vade % 4.5 sabit faizle, % 67'si ikili anlaşmalardan 7 yıl vade ve % 8 sabit faizle, % 19'u tahvil ihraçlarından ortalama 5 yıl vade ve % 7.5 sabit faizle sağlanmıştır.

Aynı dönemlerde bu rasyonun yanı sıra ihracatla ilgili dış borç / ihracat rasyosuna da bakmakta fayda vardır.

2.5.1. Toplam Dış Borç / Döviz Gelirleri Büyüme İlişkisi

Tablo : 45 Dış Borç / Döviz Gelirleri Büyüme İlişkisi (Milyon Dolar)

YILLAR	DIŞ BORÇ (1)	TOPLAM DÖVİZ GELİRLERİ (2)	DIŞ BORÇ/TOPLAM DÖV. GEL. (1/2)
1985	25660	13199	194
1986	32206	12639	255

1987	40326	16605	243
1988	40722	19801	206
1989	41751	22049	189
1990	49035	25333	194
1991	50489	25853	195
1992	55592	28457	195
1993	67274	30434	221
1994	65601	32790	200
1995	73278	29921	245
1996	84703	32464	261
1997	92264	37473	246

Kaynak : HDTM

Bu orandan elde edilen dövizin ne kadarının borç ödemelerine ayrıldığını dolayısıyla borcun kısa dönemde geri ödeme olanağını gösterir. Bu oran dış borç ödeme kapasitesinde en önemli göstergelerden biridir. Oranın yükselmesi borçlu ülkeler açısından olumsuz, yani ülkenin döviz gelirlerinin borçları karşılama gücünün azaldığını belirtir. Küçülmesi olumlu bir gelişmedir. Alınan borçlar gelire ödenebiliyor demektir. T

Tabloda görüleceği üzere 1985 yılında toplam dış borç / toplam döviz gelirleri oranı % 194 iken, 1995'te %245 iken 1997'de % 246'ya ulaşmıştır. Görülüyor ki bu yükseliş ülkemiz açısından olumsuz bir gelişmedir. Yani döviz gelirlerinin dış borçları karşılama gücünün azaldığını göstermektedir. Bu dönem içerisinde 1995 yılında döviz gelirlerinin dış borçları karşılama oranı en düşük olarak gerçekleşmiştir.

2.5.2. Toplam Dış Borç / İhracat

Tablo : 46 Toplam Dış Borç / İhracat (Milyon Dolar)

YILLAR	DIŞ BORÇ (1)	İHRACAT (2)	DIŞ BORÇ/ İHRACAT (1/2)
1980	15709	2910	540
1981	16559	4703	352
1982	17857	5746	311
1983	19238	5728	336
1984	20823	7133	292
1985	25660	8255	311
1986	32206	7583	425
1987	40326	10322	391
1988	40722	11929	341

1989	41751	11780	354
1990	49035	13026	376
1991	50489	13667	369
1992	55592	14891	373
1993	67356	15611	431
1994	65601	18390	357
1995	73278	21636	339
1996	84703	23224	364
1997	92264	26245	352

Kaynak : HDTM.

Dış borç ödeme kapasitesini gösteren, ihracat gelirlerinin toplam dış borç stoku üzerindeki uzun dönemli etkiler konusunda bilgi edinmek amacıyla kullanılan bir ölçüttür. Bu oranın yükselmesi bu borçlu ülkeler açısından olumsuz küçülmesi olumlu bir gelişme olarak değerlendirilir. Ülkemizde bu oran 1980 ile 1997 yılları arasında yükselip düşen genel manada ise sürekli düşüş kaydeden bir görünüm söz konusudur. 1980’de %540 olan oran 1990’da % 376 1997’de ise %352 oranına gerilemiştir. Burada yukarıda denildiği gibi ülkemiz açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

2.5.3. Toplam Dış Borç-Yatırım-Tasarruf-Tüketim İlişkisi

Tablo: 47 Toplam Dış Borç-Yatırım-Tasarruf-Tüketim İlişkisi (Milyar TL)

YILLAR	DIŞ BORÇ (1) Milyon \$	YATIRIM	TASARRUF	TÜKETİM
1980	15709	970	711	3725
1981	16559	1432	1221	5333
1982	17857	1542	1592	7343
1983	19238	2292	1867	9685
1984	20823	3551	3038	15337
1985	25660	5782	5257	22540
1986	32206	9655	8632	30756
1987	40326	19244	17915	57104
1988	40722	33787	35160	94015
1989	41751	51278	51044	179326
1990	49035	100195	87754	309425
1991	50489	47895	134606	499826
1992	55592	253005	231194	872649
1993	67356	519197	422935	1506315
1994	65601	780168	813884	3107434
1995	73278	1319115	1254427	4738802
1996	84703	3607506	1686887	3607506

1997	92264	3337639	3080462	337639

Kaynak : HDTM.

Ekonominin tüketim-yatırım-tasarruf dengeleri dış borçlanma yoluyla değişebilir. Çünkü ülkeye net kaynak dış borç girişi, cari işlemler açığını büyütmede ve tüketimin kısılp iç tasarrufların arttırılmasına gerek duyulmadan yatırımlar artmakta ve büyüme hızlanmaktadır.

Ülkemizde son 18 yılda yurt içi tasarrufların büyüdüğü görülmekle birlikte daha yüksek bir büyüme hızını gerçekleştirecek ve yatırımları karşılayacak düzeyde olmamıştır. Toplam tüketim 1980’de 3725 TL den 1997’de 3.537.105.- Milyar TL ye çıkarken tasarruflar 711 Milyar TL den, 3.080.462.- Milyar TL ye çıkmıştır. Yatırımlar ise 970 milyar TL den 1997’de 3.337.639.- milyar TL ye çıkmıştır. Yatırım ve tasarruflar ancak 1988-1994 yıllarında birbirlerine karşılayabilmişlerdir. Marjinal tasarruf eğiliminin düşük olması, aksine tüketimin hızlı artması nedeniyle dış borçlanma ihtiyacı artmaktadır.

2.5.4. Dış Borç / İhracat-Dış Borç / İthalat İlişkisi

Tablo : 48 Dış Borç / İhracat-Dış Borç / İthalat İlişkisi (Milyon \$)

YILLAR	DIŞ BORÇ (1)	İHRACAT (2)	DIŞ BORÇ/ İHRACAT (1/2)	İTHALAT (3)	DIŞ BORÇ/ İTHALAT (1/3)
1980	15709	2910	540	7909	199
1981	16559	4703	352	8933	185
1982	17857	5746	311	8843	202
1983	19238	5728	336	9235	208
1984	20823	7133	292	10757	194
1985	25660	8255	311	11343	226
1986	32206	7583	425	10664	302
1987	40326	10322	391	13551	298
1988	40722	11929	341	13706	297
1989	41751	11780	354	15999	261
1990	49035	13026	376	22581	217
1991	50489	13667	369	21007	240
1992	55592	14891	373	23081	241
1993	67356	15611	431	29771	226
1994	65601	18390	357	22606	290
1995	73278	21636	339	35709	205

1996	84703	23224	364	43627	194
1997	92264	26245	352	48585	190

Kaynak: HDTM.

Türkiye’de yatırım harcamaları ve yatırımların gerektirdiği ithalat sürekli artarken ihracatın ithalatı karşılama oranı aynı paralelde sürekli negatif yönedir. İthalatın GSMH içindeki oranı oldukça yüksek olduğundan dövize gereksinim artmakta bu ise borçlanmayı doğurmaktadır. 1980 yılında dış borç ihraç oranı % 540 iken dış borç ithalat oranı %199 düzeyindedir. 1997 yılında bu oranlar %352 ve % 190 olmuştur.

Görülüyor ki dış borç ihraç oranı söz konusu dönemde düşüş kaydederken 1993 yılında 5 Nisan kararlarının arefesinde önemli ir artış gösterdiği kararlardan sonra ise düşüş eğilimine girmesi dikkat çekicidir. İthalat oranında da aynı durum söz konusudur bu bağlamda ihracatın ithalatı karşılama oranının oldukça düşük olduğu gözlenmektedir. Yani 18 yıllık dönemde ihracat % 11 artarken, ithalat % 16 artmıştır.

2.5.5. Dış Borç-İşçi Gelirleri-Döviz Gelirleri İlişkisi

Türkiye’nin döviz gelirlerinde en büyük payı ihracat almaktadır. Özellikle 1980 sonrası ekonomide liberasyon çalışmaları sonucunda ve ihracata yönelik politikalar ve teşvikler bu tezi doğruladığı aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo : 49 Dış Borç-İşçi Gelirleri-Döviz Gelirleri İlişkisi (Milyon \$)

YILLAR	DIŞ BORÇ (1)	TOPLAM DÖVİZ GELİRLERİ (2)	TOPLAM İŞÇİ GELİRLERİ (3)	DIŞ BORÇ / DÖVİZ GELİRLEİ	DIŞ BORÇ / İŞÇİ GELİRLERİ (1/3)
1980	15709	5307	2071	296	759
1981	16559	7573	2490	219	565
1982	17857	8450	2187	211	817
1983	19238	7879	2554	244	753
1984	20823	9818	1881	212	1107
1985	25660	13199	1774	194	14464
1986	32206	12639	1696	255	18989
1987	40326	16605	2102	243	19186
1988	40722	19801	1865	206	21349

1989	41751	22049	3138	189	13305
1990	49035	25333	3325	194	14747
1991	50489	25853	2901	195	17404
1992	55592	28457	3074	195	18085
1993	67356	30434	30434	221	22732
1994	65601	32790	32790	200	24625
1995	73278	29921	29921	245	22025
1996	84703	32464	32464	235	23594
1997	92264	37473	37473	218	21817

Kaynak : HDTM.

Tablodan da takip edileceği üzere 1980 yılında toplam döviz gelirleri içinde ihracattan sonra işçi gelirleri 2. Sırayı almaktadır. İşçi gelirleri 1980’de 2071 milyon dolar iken 1981’de artarak 2490 milyon dolar seviyesine, 1988’de ise 1865 milyon dolar düzeyine inmiştir. Özellikle 5 Nisan kararlarından sonra düşüş kaydetmişse de 1997 yılında 4229 milyon dolar düzeyinde seyretmiştir.

Buna karşın turizm gelirleri 1980’de 326 milyon dolar iken sürekli artış kaydederek 1997’de 7002 milyon dolara ulaşmıştır.

2.5.6. Dış Borç Servis Oranı

Dış borç servisi, cari yılı içinde ödenmesi gereken dış borç ana para faizleri toplamından oluşmaktadır. Dış borç servisi rakamları, GSMH mal ve hizmet ihracatın gelirleri, döviz gelirleri, gibi rakamlarla oranlanarak ülkenin dış borç ödeme kapasitesinin değerlendirilmesine yarayan rasyolar elde edilir. Bu oranlar;

Dış borç servisi/ GSMH

Dış borç servisi/ Toplam döviz gel.

Dış Borç Servisi/ İhracat

Bir ülkenin dış borç ödeme kapasitesini ve bu oranlarda ülkenin uzun kısa dönemde dış borç ödeme kapasitesinin özellikle Dış Borç Servisi/ GEMH uzun dönemde , diğer iki rasyo kısa dönem de ülkenin borç ödeme kapasitesini gösterir.

Dış borç karşılama oranı olarak da adlandırılan dış borç servis oranı daha çok ülke ihracat gelirleri cinsinden ifade edilmektedir. Ülke ihracat gelirlerinin ne oranda dış borçlanma giderlerine ayrıldığını gösteren bu oranla , eğer oran büyük değer almışsa ihracat gelirlerinin dış borç giderlerini karşılama oranlarının küçülmesi anlamına gelir. Kısaca, oran aksi takdirde oranın küçük değer alması durumunda ülke ödemeler dengesinde bir iyileşme ve buna bağlı olarak da ülkenin dış ödeme gücünde bir artış görülür.

Genelde dış borç servis oranında % 10 kabul gören bir oran olmaktadır. Dış borç ödeyebilme gücü bakımından % 20 oranı ise potansiyel bir tehlike kabul edilmektedir. Dış borç servis oranı, diğer ülke ihracat ve ithalat yapısının ve bu faktörlerdeki gelişmelerle birlikte değerlendirildiğinde daha anlamlı sonuçlar elde edilecektir.

2.5.6.1. Dış Borç Servis Kapasitesi Oranı: Dış Borç Servisi

Dış borç servis oranı, dış borç faiz ve ana para geri ödemelerin GSYH'ya ya da ülke ihracat gelirlerine bölünmesiyle elde edilir.

$$\text{Dış Borç Servis Oranı} = \frac{\text{Dış Borç Anapara ve Faiz Ödemeleri}}{\text{GSMH}}$$

Formülüyle ifade edilmektedir. Bu rasyo, genellikle bir ülkenin kredibilitésinin ölçülmesinde kullandığı gibi, risk ve borç yükü analizlerinde de genel bir ölçüt olan değerlendirilmektedir.

Dünya bankası ve IMF tarafından kabul edilen eğer bir ülkenin rasyonu % 30-50 arasında ise, ülke orta derecede borçlu % 50'yi aşımı halinde ise, çok borçlu olarak kabul edilmektedir.

Dış Borçların GSMH'dan daha hızlı büyümesi bu oranın yükselmesine neden olur. Ve genellikle borç yükünün arttığını gösterir.

2.5.6.2 Toplam Dış Borç Servisi / Döviz Gelirleri İlişkisi

Tablo : 50 Toplam Dış Borç Servisi / Gayri Safi Milli Hasıla (Milyon \$)

YILLAR	DIŞ BORÇ SERVİŐİ	GAYRİ SAFİ MİLLİ HASILA	DIŞ BORÇ SERVİŐİ/ GAYRİ SAFİ MİLLİ HASILA (1/2)
1980	2766	58300	5
1981	2732	59449	5
1982	3168	54275	6
1983	3647	51564	7
1984	3493	60758	6
1985	4289	68199	6
1986	4685	76465	6
1987	5517	87671	6
1988	7158	90920	8
1989	7170	108625	7
1990	7297	152314	5
1991	7500	152138	5
1992	8088	160233	5
1993	7986	181807	4
1994	9371	131405	7
1995	10508	171864	6
1996	11418	183577	6
1997	8285	194305	4

Kaynak: HDTM.

Dış borç servisi, dış borç anapara ve faiz ödemelerinin toplamından oluşmaktadır. Bu toplamın GSMHY oranı ile dış borç servisi rasyosu elde edilmektedir. GSMH bir ekonomide belli bir dönemde genellikle bir yılda üretilen nihai malların değerlerinin ya da katma değerinin toplamını ifade eder. Dış borç servisinde bunun ne kadarının borç ödemesine ayrıldığını ifade eder. 1980 ile 90 yılları arasında sürekli artış özellikle bu yıllardaki 5 yıllık ödemesiz dönem içeren borç ertelemelerine ilişkin anapara ve faiz ödemeklerinin başlamasından kaynaklanmaktadır.

1980 yılında %5 olan bu oran 1988’de en yüksek düzeyde %8 olarak gerçekleşmiş, 1997’ye gelindiğinde %4’e kadar düşmüştür.

Tablo: 51 Dış Borç Servisi / Toplam Döviz Gelirleri (Milyon \$)

YILLAR	Dış borç servisi	Toplam döviz gelirleri	Toplam dış borç servisi / toplam döviz gelirleri (1/2)
1980	2766	5307	52
1981	2732	7573	36

1982	3168	8450	37
1983	3647	7879	46
1984	3493	9818	36
1985	4289	13199	32
1986	4685	12639	37
1987	5517	16605	33
1988	7158	19801	36
1989	7170	22049	33
1990	7297	25333	29
1991	7500	25853	29
1992	8088	28457	28
1993	7986	30434	26
1994	9371	32790	29
1995	10508	29921	35
1996	11418	32464	35
1997	8285	37473	22

Kaynak: HDTM.

Toplam döviz gelirlerinin kapsamına ihracat gelirleri, turizm gelirleri, işçi gelirleri diğer döviz gelirleri girmektedir. Oranın yükselmesi borçlu ülkeler açısından olumsuz küçülmesi ise olumlu bir gelişmedir. Ülkemizde bu oran söz konusu dönemde düşmüştür. Ülkemizin döviz gelirleri içerisinde en büyük payı ihracat almaktadır. Türkiye'nin dış borç servisi içinde toplam döviz gelirlerinin payı 1980 yılında %52 gibi çok yüksek ve olumsuz bir pozisyonda iken bu oran 1980 ve 90'lardaki istikrar tedbirleri neticesinde 1997'ye gelindiğinde % 22'lere kadar gerilemiştir.

2.5.6.3. Dış Borç Servisi / İhracat

Tablo: 52 Dış Borç Servisi / İhracat (Milyon \$)

YILLAR	Dış borç servisi	İhracat	Dış Borç Servisi / İhracat (1/2)
1980	2766	2910	95
1981	2732	4703	58
1982	3168	5746	55
1983	3647	5728	64
1984	3493	7133	50
1985	4289	8255	52
1986	4685	7583	62
1987	5517	10322	53
1988	7158	11929	60
1989	7170	11780	61

1990	7297	13026	56
1991	7500	13667	55
1992	8088	14891	54
1993	7986	15611	51
1994	9371	18390	51
1995	10508	21636	49
1996	11418	23224	49
1997	8285	26245	32

Kaynak: HDTM.

Yukarıda da dile getirildiği gibi Türkiye'nin döviz gelirlerinin en büyük payını ihracat almaktadır. 1980-97 dış borç servisi / ihracat oranının genelde yükselmesi ihracat artış hızında yavaşlama ile birlikte bu yılda cari işler dengesinin fazla vermesi ve bu fazlaların kısa süreli dış borç geri ödemelerinde kullanılması sonucu dış borç servisinde yükselmeler olmuştur. 1980'de ihracatın dış borcu karşılama oranı %95 iken 1997'de %32'lerde gerçekleşmiştir. Bu oldukça yüksektir. Önceki döneme göre ise olumlu bir gelişmedir.

2.5.7. Uluslar Arası Rezervler / Dış Borç Stoku

Tablo : 53 Uluslar Arası Rezervler / Dış Borç Stoku (Milyon \$)

YILLAR	DIŞ BORÇ (1)	ULUSLAR ARASI REZERVLER	ULUSLAR ARASI REZERVLER / DIŞ BORÇ STOKU (2/1)
1980	15709	1463	9
1981	16559	1726	10
1982	17857	2027	11
1983	19238	2257	12
1984	20823	3899	19
1985	25660	3279	13
1986	32206	4347	13
1987	40326	5212	13
1988	40722	6428	16
1989	41751	9283	22
1990	49035	11387	23
1991	50489	12250	24
1992	55592	15252	27
1993	67356	17761	26
1994	65601	16514	25
1995	73278	23923	33
1996	84703	27735	35

1997	92264	29400	35

Kaynak : HDTM.

Uluslar arası borç ödemelerinde kabul edilen her türlü aktife uluslar arası rezerv denilmektedir. Kapsam olarak para otoritesinin elinde bulunan uluslar arası standartlardaki altın, konvertibil döviz, uluslar arası ödemelerde kabul gören kısa vadeli özel ve resmi alacak senetleri bonolar ve tahviller ile İMH nezdindeki özel çekme hatları girmektedir.

Uluslar arası rezervler / dış borç stoku, dış borç ödeme kapasitesini gösteren önemli bir orandır. Oranın büyümesi olumlu yani ödemeler bilançosu açığını kapatmada rezervlerin etkin bir rol oynadığını gösterir. Küçülmesi ise olumsuz bir gelişmedir.

Türkiye’de 1980’de %9 olan bu oran sonradan artarak 1997’de %35’lere kadar çıkmıştır. Sonuç olarak 1980 sonrasında Türkiye’nin rezerv sorununun önemli olmadığı söylenebilir.

2.5.8. Dış Kaynak İhtiyaç Oranı (CİB / İhracat)

Tablo : 54 Dış Kaynak İhtiyaç Oranı (CİB / İhracat) (Milyon \$)

YILLAR	Cari işlemler dengesi	İhracat	Cari işlemler dengesi /ihracat %
1980	-3408	2910	-117
1981	-1936	4703	-41
1982	-952	5746	-17
1983	-1923	5728	-34
1984	-1439	7133	-20
1985	-1013	8255	-12
1986	-1465	7583	-19
1987	-806		
1993	-6433	15611	-41
1994	2631	18390	14
1995	-2339	21636	-11
1996	-2437	23224	-10
1997	-2750	26245	-10

Kaynak : HDTM.

Bir ülkenin yabancı sermayeye olan bağımlılığının en önemli göstergesi o ülkenin ödemeler bilançosu, cari işlemler açığının GSYİH'ye oranı olmaktadır. Bu oran ülke ihracat gelirleri cinsinden de ifade edilir. Dış borç yükü fazla olan ülkelerde negatif olan bu oran dış kaynak ihtiyacı bakımından yabancı sermayeye bağımlılığı artırır. Yani oranın yükselmesi ülke ekonomisinde dış tasarrufların nispi olarak arttığını buna bağlı olarak da dış kaynaklara bağımlılığının artmasıyla dış dünyadaki gelişmelerden kolayca etkilenebileceğini gösterir. Ülkemizde cari işlemler dengesi / ihracat 1980'den 97'ye kadar olan dönemde 1988 ve 1989 dönemleri hariç sürekli açık vermiştir. 1980'de özellikle yabancı sermayeye bağımlılığının yüksek olduğu dönemdir. 1997'ye gelindiğinde ise -10 gibi dış kaynaklara olan bağımlılığın azaldığı söylenebilir.

2.5.9. Dış Borç Maliyet Oranı (Dış Borç Faiz Ödemeleri / GSYİH veya İhracat Gelirleri)

Tablo: 55 Dış Borç Maliyet Oranı (Dış Borç Faiz Ödemeleri / GSYİH veya İhracat Gelirleri)

YILLAR	Faiz	İhracat	Faiz / ihracat (1/2) %
1980	1138	2910	39
1981	1443	4703	31
1982	1565	5746	27
1983	1511	5728	26
1984	1586	7133	21
1985	1619	8255	20
1986	2134	7583	28
1987	2387	10322	23
1988	2799	11929	23
1989	2907	11780	25
1990	3264	13026	25
1991	3430	13667	25
1992	3217	14891	22
1993	3575	15611	23
1994	3923	18390	21
1995	3211	21636	15
1996	4200	23224	18
1997	2566	26245	10

Kaynak : HDTM.

Ülke milli gelirinin veya ihracat gelirinin ne oranda dış borç faiz ödemeleri için kullanıldığını gösterir. Bu oran dış borç yükünün nispi durumunu ölçmede bir indeks olarak kullanılabilir. Oranda görülen hızlı artışlar veya oranın yüksek bir değer arzemesi, ülkede aşırı tüketimin söz konusu olduğu, yatırımların etkinliği veya üretkenliğinde sorunların bulunduğu şeklinde yorumlanabilir. Ülkemizde söz konusu dönem boyunca bu oranın düşüş kaydetmesi olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

Ülkemizde 1980 yılında faiz servisinin %39 iken bu oran ihracat gelirimizin %39'u dış borç faiz ödemeleri için kullanıldığını gösterir. Ayrıca ülkedeki aşırı tüketim seyrini de göstermektedir. Bununla birlikte yatırımların etkinliği ve üretkenlikte sorunların bulunduğu 1980'den günümüze azalış trendine girdiği gözlenmektedir. 1997'ye gelindiğinde oran % 10 olarak gerçekleşmiştir.

2.5.10. Dış Borç Birikim Oranı (Dış Borç Anapara Ödemeleri / Kullanım)

Tablo : 56 Dış Borç Birikim Oranı (Dış Borç Anapara Ödemeleri / Kullanım)

YILLAR	Anapara	Kullanım	Anapara / Kullanım (1/2) %
1980	1628	213	764
1981	1289	173	745
1982	1603	226	709
1983	2136	1645	130
1984	1907	818	233
1985	2670	1509	177
1986	2551	2552	100
1987	3130	3385	92
1988	4359	3124	140
1989	4263	2820	191
1990	4033	3679	110
1991	4070	3784	108
1992	4871	3523	138
1993	4412	4857	91
1994	5448	3349	163
1995	7297	4126	177
1996	7218	6048	119
1997	5719	9784	58

Kaynak : HDTM.

Dış borç birikim oranı dönem çersinde ödemesi yapılan dış borç anapara taksit tutarının, yine dönem çersinde kullanımı gerçekleşen dış borç gelirlerine bölünmesi ile

elde edilir. Oran bire eşitse geri ödemesi yapılan dış borç anapara tutarı kullanımı gerçekleşen dış borçlanma gelirlerine eşit demektir. Bu durumda dönem içersinde yapılan, dış borçlanma hareketleri var olan dış borç miktarını faiz borçları hariç arttırıcı veya azaltıcı yönde etki yapmaz. Oran birin değeri üzerinde bir değer alıyorsa ödemesi yapılan dış borç anapara tutarı kullanımı gerçekleşen dış borçlanma gelirlerinden fazla demektir. Böyle bir durumda ödemesi yapılan anapara taksitleri için dış borçlara gelirlerinden başka döviz kaynaklarına da başvurulmuş demektir. Kullanımı gerçekleşen dış borcu üzerinde bir ödeme yapıldığı için de dış borç miktarında bir azalma olacaktır.

Oranın birim değerden küçük olması halinde ise, kullanımı gerçekleşen dış borçlanma geliri ödemesi yapılan anapara taksit tutarından fazladır. Böyle bir durum, dış borç birikim hızının artmış olması nedeniyle var olan dış borçlanma ile elde edilen kaynağın anapara geri ödemeleri yanında ithalat gibi diğer dış ödeme yükümlülüklerini karşılanması yönünde ek döviz kaynağı oluşturur.

Ülkemizde 1980 yılında %764 olan bu oran giderek azalmış 1990'da % 110 1997'de ise % 58'e kadar düşmüştür. Yani dönem içersinde genel manada kullanılması gerçekleşen dış borç gelirinin üzerinde anapara taksidi ödenmiştir. Oran birim değer in altında gerçekleşmiştir.

2.6. Dış Borç Servis Problemleri

1980 yılından sonra ödeme güçlükleri karşısında borç ertelenmesi yolunda başvuran orta gelirli petrol üreticisi olmayan gelişmekte olan ülke sayısı önemli oranda artarken, birçok petrol ihraç eden ülke ve IMF üyesi olmayan merkezi planlı ülkelerde borç servisi ile ilgili problemlerle karşı karşıya kaldı.

Borç servisi ile ilgili problemlere; ülke şartlarına uygun olmayan iç politikalar, yetersiz dış borç yönetimi, ticari bankaların ödenebilecek rakamların üzerinde borç vermeleri ki bunu borç vermede yüksek bir düşüş takip etmiştir. Ve uygun olmayan dış şartların neden olduğu gözlenmiştir. Bazı ülkeler için bölgesel olaylar problemi hazırlandırıcı bir artışa sebep olmuştur.

Büyük mali açıkların önemli oranlara varan dış borçlarla kapatıldığı bilinen bir gerçektir. Borcun vadesi ile ülkenin amortizasyon yükümlülüklerinin karşılanması için mevcut likiti de arasındaki ilişkinin rasyonel olarak kurulamaması, hükümet kredilerinde hızlı bir artışa sebep olmuştur.

Borçlu ülkeler hatalı iç politikalarını ve dış dengesizliklerini köklü bir çözüme kavuşturmak yerine, uluslar arası sermaye piyasalarına daha geniş katılma imkanları ile borçlarını finanse etme benimsemişlerdir.

Kreditörler , bir anlamda likitedeye boğulmaları nedeniyle hatalı politika izleyen ülkelere de borç para vermeye devam etmiş ve özellikle garantisiz borç verme ile ilgili ortaya çıkabilecek riski tam olarak değerlendirememişlerdir.

Bu arada, faiz oranlarının yükselmesinin ardından, enflasyon hızının azalması nominal faiz oranlarını enflasyon oranlarının üzerine çıkarmıştır. Böylece düşük faiz oranları dönemini takip eden uluslar arası faiz oranlarındaki yüksek tırmanış, borç ödeme krizinin en önemli sebeplerinden biri olmuştur.

Enflasyona karşı mücadele için sanayileşmiş ülkelerle uygulanan kısıtlayıcı para politikaları talebin azalmasına ve temel malların fiyatlarının gerilemesine, uygulamaya konulan koruyucu politikalarda ticaret hadlerinin bozulmasına sebep olmaktadır. Bu ülkelerdeki uzun süreli durgunluk, petrol üreticisi olmayan gelişmekte olan ülkelerin mallarına olan talebi azaltırken temel ihraç mallarının fiyatlarının düşmesi ile de, gelişmekte olan ülkelerde ticari durgunluğa sebep vermiştir.

19 ekim 1987 yılında New York Borsasında görülen kriz dolayısıyla hisse senetleri sahiplerinin 500 milyar dolara varan servet kayıpları karşısında tepkileri, şüphesiz, tüketim harcamalarının kısılması yönünde olacaktır. Bunun yanında yaklaşık 370 milyar dolarlık dış borç ve yıllık 180 milyar dolarlık bütçe açığı Birleşik Amerika'nın ekonomiyi daraltıcı önlemler olması kaçınılmazdır. Bu arada 1985 yılından sonra Dünya ekonomisindeki büyüme hızının yavaşlaması da eklendiğinde Dünya ticaretinde duraklamaya doğru gidildiği sonucu çıkmaktadır.³⁴

---

³⁴ Mansur Küçük, Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi. (1986) 1982 den itibaren HDTM çalışmaktadır.

Son yıllarda gelişmiş ülkeler kendi üretim ve istihdam düzeylerini koruyabilmek için tarife dışı önlemler almakta, enflasyon ve dış pazarları kaybetme korkusu genişleyici ekonomi politikasına yanaşmamaktadırlar. Bütün bunlar; gelişmekte olan ülkelerin borçlarını ödeyebilmelerini zorlaştırmaktadır. Bu da ülkeleri yeni pazarlamaya itmekte ve rekabeti şiddetlendirmektedir.

Sonuç olarak, borç ödemeleri ile temel mal ihraç gelirleri arasındaki gelişmekte olan ülkeler aleyhine büyümektedir. Bu ülkelerin dış borç yüklerini azaltılabilmesi için sanayileşmiş ülkelerin belli bir oranda büyümeleri bu yolla ihracat artışlarını emelleri gerekmektedir. İhracat bir yandan borçlu ülkelerde istihdam, üretim ve gelir artışı sağlarken, diğer yandan borç yükünün hafifletilmesinde önemli rol oynayacaktır. Bu da ihracata yönelik üretimin artmasını verimliliğin yükselmesine ve maliyetlerin azalmasına ve dünya piyasalarında etkin bir şekilde rekabet edebilmeye bağlıdır.

Şimdi dış servis problemlerini çözmeye uygulanacak iki yöntemi ele alalım.

Dış borcun nakdi maliyeti fon ve diğer masraflarıdır.

Dış borç alan ülkelerin bu borçtan sağladığı hasıla artışı ödediği faiz ve servis masraflarından fazla ise ekonomik fayda sağladığı görülür. Toplam nüfus tüketici olarak üretim artışından faydalandığı gibi gelişen kalite ve Pazar olanaklarından da faydalanır. Böylece ülkede artan üretim ve istihdam vergi gelirlerinin artmasına da neden olur.

Ülkemizde yıllar itibariyle incelendiğinde 1985’de 25.660 milyon dolar olan dış borç stoku 1997 yılında 84.512 milyon dolar olarak gerçekleşmiş burada onikilik bir yılda % 30 artış stok bazında gelişme ve büyüme kat edilirken GSMH’da 68.199 milyon dolardan, 1997’de 194.305 milyona çıkarken % 35’lik bir artış söz konusudur.

1985 yılında % 38’lerde olan toplam Dış Borç/GSMH oranı 1986 yılında % 42, 1991 yılında % 33’e düşmüştür. Bu oranın gerilemesi borç yükünün azalması açısından olumlu olmaktadır. Yükselmesi ise borç yükünün artması demektir. Özellikle 1995’de % 50’ler seviyesine birden çıkması 5 Nisan kararlarından kaynaklanmaktadır.

1996 yılında Dış Borç stoku 84.703 milyon dolar ve Dış Borç/GSMH rasyosu oranı % 46 olarak gerçekleşmiştir. GSMH ise yine dönem içinde 183.577 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu da 1995 yılına göre Dış borç yükünün azalması açısından önem arz etmektedir. Yine 1997 de de % 47 lik bir rasyo oranı ile sağlanan olumlu gelişme süre gelmiştir.

2.6.1. Mal ve Hizmet İhracatının Arttırılması ve Geliştirmesi

Dış borç sorunun çözümüne yönelik ülke bazında alınması gereken belkide en önemli tedbir, ekonominin geri ödeme kapasitesini artırıcı kalkınma politikasının uygulanmasıdır. Burada iki alternatifini değerlendirmek mümkündür. Birincisi, mevcut uluslar arası rekabet gücüne sahip ihracat sektörü için yeni piyasaların bulunması ve bu dalda yeni yatırım ve üretim artışıyla ihracatın arttırılmasıdır. Ancak Türkiye ekonomisi açısından mevcut ihracatının arttırılması üç önemli sorunla karşı karşıya bulunmaktadır.

Arttırıcı ise döviz gelirleri kaynağı da , türkiye'nin CİB'inde son yıllarda önemli bir artış süresine giren turizm gelirlerinden elde edilenlerdir. Türkiye'nin tabii ve doğal güzelliklerini yansıtarak özellikle kitle turizm" e yönelik faaliyetlerinin yapılması stratejisi önemli olacaktır.

Ayrıca bankacılık, taşımacılık ve sigortacılık gibi diğer hizmet ihracatı gelirlerinin artış trendinde korunması ve geliştirmesi faydalı politikalar olacaktır.

2.6.2. İthalatta Tasarruf ve İthalat İkamesinin Uygulanması

Türkiye'nin ithalat fiyatının ihracat fiyatlarına kıyasla daha hızlı yükseldiği, - petrol ithalatının reel olarak çok hızlı artış gösterdiği ve -tüketim malları gerek toplam ithalat içindeki payı olarak gerekse cari olarak hızlı bir artış sürecine girdiği elde edilen bilgilerden anlaşılacağı dış ticaret hadlerinden de görülmektedir.

İlk iki sorun Türk ekonomisinin üretim yapısından kaynaklanmakta ve uzun yıllardan beri varlığını devam ettirmektedir. Üçüncüsü 24 Ocak 1990 kararları eşliğinde 1983'de bir liberasyona tutulan tüketim malları ithalatının artışıyla meydana gelmiştir.

1980-82 yıllarında 170-180 milyon dolar arasında değişen ve toplam ithalatın % 2'ini oluşturulan kalan tüketim malları ithalatı 1983'de 1987 ye kadar sırayla 242,474,905,956 ve 1.166 milyar dolar olmuş, 1996 ve 97-98 de ise sırayla 4266, 5337,2120 (Ocak-mayıs) milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Sürekli bir artış eğilimindedir. Payları ise sırayla, % 2.6, 4.4, 8,8.9, 8,2,11,25,11.8 (ocak mayıs) dır.

Söz konusu ithalat artışında, kısmen liberasyon öncesi ülkeye gayri resmi yollardan giren tüketim mallarının resmi yollardan girmesi olmuştur. Tüketim mallarının ithalatının serbestleşmesiyle, gösteriş ve tüketim eğilimi Türk toplumunda, yeni tüketim alışkanlıklarının tahrik edilmesidir. Böylece kıt döviz kaynaklarının bir taraftan israfını ve diğer taraftan tasarruf eğiliminin hızlı artışının caydırılmasını doğuracağı endişe vericidir. Diğer yönden ithalat mallarının , Türkiye'ye % 100 farkla girmesi fiyatlarının artışını engellemekten ziyade artırıcı etkide bulunduğu söylenebilir.

Petrol ithalatı reel olarak sürekli artış göstermiş ve cari olarak 1980-83 yıllarında 3-3.5 milyar, 1984, 87'de ise 2-2,5 milyar dolar seviyesinde iken 1990 da 2.697 milyar dolardan 3.881 milyar dolara birincisi, ithalatçı sanayi ülkelerin ihraç ürünlerimize uyguladıkları kata, ithalat yasakları ve "yeni korumacılık" politikalarıyla dolaylı ve kapalı caydırıcı politikalar, ikincisi, Türkiye'nin ihraç ürünlerinin fiyat endeksinin ithal ettiği sanayi ürünlerinin fiyat endeksinden yavaş gelişmesi, yani dış ticaretin hadlerinin kötüleşmesiyle doğan dolaylı reel kaynak transferi ve üçüncüsü ise ihracat endüstrisinin ithalat girdisine bağımlılığının yüksel olmasıdır.

Dolayısıyla bu üç sorunda Türkiye'nin ihracat yapısının sorunlarıdır ve bu yapının değiştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu gerekliliğin diğer bir nedeniyle, Türkiye'nin ihraç ettiği bir çok malın diğer yeni sanayileşen ülkeler tarafından da ihraç edilmesi ve bu piyasada oligopsan bir yapının oluşmasıdır. Bu sorunların çözümü, birincisinde sanayileşmiş ülkelerin yeni sanayileşen ülkelere tavsiye ettikleri liberal dış ticaretin felsefesine ters düşen korumacılığın kendileri tarafından neden uygulanmadığının araştırılmasına bağlıdır. Yani milli menfaatler ve sosyal problemler söz konusu olduğu zaman liberal ekonomi rafamı kaldırıyor? Bu sorunun ilgili sanayileşmiş ülkelerle yürütülecek müzaherelede sürekli tartışılması gerekmektedir. İkinci sorunun çözümü piyasa arz-talep yapısından kaynaklanırken, üçüncü sorunun çözümü ise

Türkiye'nin ana ve yatırım mallarında ithalata rakip endüstrilerin kurulup geliştirilmesiyle mümkün olabileceklerdir.

Birinci alternatifin karşılığı sorunları kendiliğinden ikinci alternatifin tartışmasını getirmektedir. Bu da ihracat mallarının çeşitlendirilmesi için, dünya fiyat artışları nisben yüksek olan sanayi ürünleri üretiminde gerekli yatırımın teşvik edilmesidir. Bu yönde yeni bir ihracat sanayiinin geliştirilmesinin zaruri olduğu, amprik çerçevede yaptığımız hesaplamalar sonucu, 1980'li yıllarda dış ticaretin cari dolar seviyesinde hala yıllık 3-4 milyar açık verirken 1973 fiyatlarıyla fazla verme sürecine girmesidir. Çünkü Türkiye'nin dış ticaret hacmi hızlı bir büyüme göstermektedir. Böylece dışa dayalı reel kaynak transferi mekanizması çalışmaya başlamıştır. 1980'li yıllardan bu güne dış ticaret hacmi sürekli bir artış eğilimindedir.

Söz konusu yeni ihracat sanayi, verimliliğin artırılması, alt yapının, yani emeğin ve yöneticinin eğitilmesi mümkündür. Ar-Ge faaliyet paylarının GSMH içindeki payını yükselmektedir. Üniversite-sanayi işbirliğinin sağlanması, sanayinin kısa ve uzun vadeli ihtiyacına yönelik eleman yetiştirilmesi, teknolojik bağımlılığın atılması değer bir ödeme kapasitesi 1993'de 2550, 1994, 2.432, 1995'de 2.918 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 1970'lerde toplam ithalatın % 7 sini oluşturan ham petrol ithalatı 1982'de % 40'a ulaşmıştır. 1953'de % 8,7, 1994, % 10.5, 1995'de % 8.2 dir. Oysa bir çok sanayileşmiş ülke özellikle birinci petrol şokundan sonra değişik enerji kaynakları bularak reel petrol ithalatını, dolayısıyla üretimlerinin petrole aşırı bağımlılığını azaltmışlardır.

Türkiye'nin ithalatında önemli üçüncü yapısal sorunu, dış ticaret hadlerinin kötüleşmesinde ithalat mallarının fiyatlarının ihraç malları fiyatlarından hızlı artışıdır.

Söz konusu dolaylı kaynak transferinin durdurulabilmesi için, Türk ekonomisinde üretiminin hani mallarda ithalat girdi oranının yüksek olduğu öncelikle bilinmesi gerekir. Bu hususta yeni teknolojilerin geliştirilmesi, sektör ve proje bazında teşvikler uygulanmalıdır.

Türkiye bu uygulamayı özel sektör-kamu sektörü ortaklığı şeklinde dönüştürebileceği gibi yabancı sermaye ortaklığı da tercih edilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÖLÜM DIŞ BORÇLARIN TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ

3.1. Dış Borçların Ekonomi Üzerindeki Genel Etkileri

Bilindiği gibi gelişmekte olan ülkelerin temel hedefi az gelişmişlikten kurtularak kalkınmaktır. Normal koşullarda gelişmekte olan bir ülkenin, bu temel hedefe ulaşabilmek için öncelikle iç kaynaklarına başvurması , bunu etkin bir biçimde değerlendirmesi gerekir. Sözü edilen iç kaynaklar ise tüketimin bir alternatifi olarak ülke içinde gerçekleştirilen bireysel ve kurumsal sermaye birikimlerinden oluşur. Ancak daha önceki bölümlerde vurgulanan çeşitli nedenlerle kalkınma için gerekli olan sermaye birikimi yetersiz kalmaktadır.

Diğer taraftan ekonomik kalkınma için yapılması gereken yatırımlar büyük ölçüde sermayeye ve teknolojik bilgiye bağlıdır. Sözü edilen ülkelerin ekonomik buna olanak

vermemektedir. Dolayısıyla sermaye mallarının gelişmiş ülkelerden ithali bir zorunluluk haline gelmektedir.

Sermaye mallarının gelişmiş ülkelerden ithali doğal olarak dış ödeme araçlarının elde edilmesini gerektirmektedir. Dış ödeme aracı ise normal koşullarda ülkenin yapacağı ihracat ve turizm faaliyetleri sonucunda oluşacak net döviz girişlerinden sağlanacaktır.

Dış borç ve dış yardım biçiminde gelişmiş ülkelerden veya uluslar arası kuruluşlardan elde edilen kaynaklar, bunları alan ülkenin ekonomisi üzerinde çeşitli etkileri ortaya çıkarır. Ancak elde edilen kaynakların niteliğe göre ve koşullarında farklı özellikler gösterir. Öncelikle dış borçların ülke ekonomisinde iki yönlü bir etki ortaya çıkarmaktadır. Bu etkilerden ilki devlete gelir sağlamak ikincisi ise dış ticaret açığını geçici olarak kapatmaktır. açığın geçici olarak kapanması alınan borçların belli bir süre sonra geri ödenmesi nedeniyledir. Bu anlamda alına dış borçlar verimli alanlarda kullanılmalı gerçekleştirilecek üretimde dış ticaret açığı normal yollardan kazanılma yoluna gidilmelidir. Aynı zamanda alınan borçların geri ödemesi sağlanacak olan dış ticaret fazlası ile gerçekleştirilmelidir.

Tarım ürünlerinin ve ya gıda maddelerinin dışında gerek savunma alanında gerekse diğer teknik yardımlar alanında bağış veya hibe biçiminde yardımların yapılması söz konusu olmaktadır. Şüphesiz bu tür yardımların yardım alan ülke ekonomilerine büyük ölçüde katkı sağladığı bir gerçektir.

Konuya diğer bir açıdan bakıldığında yardım yapan ülkelerin bağış veya hibe şeklinde yaptıkları yardımların kendi ülkelerinde alternatif kullanım alanları yok ise yardımın maliyetinin sıfır hatta stoklama giderleri dolayısıyla negatif olduğu söylenebilir.

Dış yardımlar dış borçlar veya krediler şeklinde olmaktadır. Buna dış yardımlar çeşitlilik gösterirler. Bağlı kredilerde, gerek ülkeye gerekse mala karşı olabilir. Bağlı yardımların yararı daha çok yardım yapan ülkeler lehine olmaktadır. Bu yararlar öncelikle , yardım veren ülkenin cari işlemler bilançosu üzerinde ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan serbest rekabet sonucu dünya piyasalarında oluşan fiyatların uygulanmaması nedeniyle para ve faiz akımında bir artış meydana gelmiştir.

Belli yatırım projesine göre verilen krediler, krediye hem alan hem de veren ülkeler bakımından yararlar sağlamaktadır. Krediyi alan ülke bunu projenin ilgili olduğu alanda kullanmak durumundadır. Böylece alınan kredilerin savurganca bir biçimde harcanması kontrol altına alınmış olur. Krediyi veren ülke ise borç verdikleri paranın hangi alanda kullanıldığını denetleye bilecektir. Böylece dönüş riski azaltılmış olmaktadır.

Genellikle az gelişmiş ülkelerde kişi başına düşen gelir miktarı düşüktür. Buna bağlı yapılabilen tasarruflarda düşük olur. Böylece tasarruf yatırım açığı ortaya çıkmaktadır. Bu açığın kapatılması yatırımların oluşması dış tasarrufla elde edilmesini gerektirmektedir. Böylece bir katkı sağlanmış olacak, gerçekleşen yatırımla kişi başına düşen milli gelir artacaktır.

Bir ülkenin dış borçlarının geri ödenmesi olanağını belirleyen ve etkileyen değişkenler , söz konusu ülkenin marjinal tasarruf eğilimi, marjinal sermaye/ hasıla oranı. İthalat eğilimi ve ihracat hacmidir.

Gelecekte ağır bir dış borç yükü ile karşılaşılması için ilk koşul marjinal tasarruf eğiliminin artmasıdır. Eğer bu eğilim artırılmazsa, iç tüketim dahi artışlar üretimdeki artışları yakından izler. Bu koşullar altından tasarruf açığında bir azalma olmayacağı gibi ihraç edilebilecek ürün fazlası da oluşmaz. İthalat ve ihracat hacimlerinin oransal artış hızları da borç yükünü etkiler. İhracat artarak, ekonomide gelişmenin gerekli kıldığı ithalat hacmini karşılayacak düzeye gelirse yeniden borçlanmaya gerek kalmaz.

Özellikle borç yükünün azalması için tasarrufların milli gelire oranının yükselmesi ve ihracatın ithalattan daha hızlı artması gerekmektedir.³⁵

Az gelişmiş ülkelere yapılan yardımlar , bu ülkenin ana para ve faiz yükü altına girmelerine yol açar. Yıllar geçtikçe de ağırlaşır. Alınan yardımların anapara faizleri yardım alan ülke için dış borcun maliyetidir. Ödemesiz dönemi ve krediye uygulanacak faiz oranı uygun koşullarda belirlenmiş ve yardımın yararı maliyetten büyük olmalıdır.

---

³⁵ Kamil TÜGEN, Dış Borçlarımız ve Ekonomik Etkileri, Hazine ve Dış Ticaret Dergisi, Sayı: 5, Ocak ,1990

3.1.1. İktisadi Faktörler Dengesine Ve Fiyatlarına Tesirleri

Dış Borçlar, borçlanan ülkenin ekonomik faktörleri dengesine ve arzında bir değişmeye sebep olur. Bu değişme , dış borcun kullanım tarzına ve maliyetine göre farklıdır. Diğer faktörler üzerindeki etkisi stok miktarları ve stokların artış durumuna bağlı olarak değişme gösterecektir.

Devletin borçlanması fiyatları olan etkisi konusunda, iki değişik görüş vardır. Bu iki görüş tanımıyla birbirine zıttır. Birinci görüşe göre; devletin borçlanması ya da borçlanmayı mali bir araç olarak kullanması ekonomi de daraltıcı rol oynayarak deflasyonist bir etki yapar. Söz konusu bu iki durum ülkemiz ekonomisinde etkileri 1980 kararları ile günümüze kadar kronik hale gelen enflasyonist ve 5 Nisan tecrübeleri gibi deflasyonist imkanlar sağlama yönünden etkileri görülmüştür.

Dış borç vasıtasıyla ortaya çıkan sermaye akımında ilk etki borçlanan ülkenin ekonomik faktörleri dengesinde ve arzında bir değişmeye sebep olduğu tabidir. Bu değişme borcun kullanışı ve tarzında ve maliyetinde farklıdır ki ülkemizde genelde konsolide bütçe açıklarının kapatılmasında ve bazı projelerde kullanılmaktadır. Dış borç doğrudan sermaye olarak yatırımlarda kullanılıyorsa aynı tarzda daha önceki, toprak, emek, teşebbüs dengesinde sermayeye göre çok emek, toprak, müteşebbis oranında bir düşme olacağı için bu faktörlerin ekonomideki paylarında bir yükselme olacaktır.

3.1.2. Çoğaltan Etkisi

Az gelişmiş bir ülkede devlet borcu olarak sermaye akımının tesiri belirli şartlarda değişik çoğaltan tesiri ortaya çıkar.

Çoğaltan etkisinin analizi belli otonom değişkenlerin azalıp çoğalması ve nakti milli gelir seviyesine olan tesirleri gösterir. Çoğaltan analizlerin uygulanmasında ekseriye, kaynakların tam istihdam seviyesinde olmadığı zaman olumlu tesiri olduğu farz edilmiştir. Bir çok yazar dış ticaret çarpanının ülke ekonomisi üzerindeki tesirlerini inceleyip ortaya çıkacak durumu formüleştiren izahını yapmıştır. Bu konuda J.M Keynes Colin, Clark ve R.F: Horrod, E. Domar, yazarlar akla gelen ilk isimlerdir. Polak ve

haberler'in görüşlerine göre en uygun dış ticaret çarpanını formüle eden Colin Clark olduğu görülmektedir.

$$C.Clark'ın Formülü(1) Y=(V+X) \frac{1}{1-c+q^d.ef} \text{ dir.}$$

Bu formülde Y milli gelir V=iç tasarruf yatırımlar X=ihracat C=Marjinal tüketim meyli, q=Marjinal ithalat meylidir. De ve f sırasıyla tüketim malları iç yatırım için sermaye malları ithalatı ve yabancı sermaye için sermaye malı ithalatını gösterir.

C. Clark'ın formülü genel bir formüldür. Biz bu formülü kullanarak dış borcun ekonomi üzerindeki etkisini göstermeye çalışalım. Az gelişmiş ülkelerin iç tasarrufları ile yapılan yatırımları sabit veya stonom yatırımlar olarak kabul etmek zorundayız. İkinci olarak dış borcun doğrudan doğruya yatırım için kullanıldığını farz ediyoruz.

Bu durum dış borcun ülke milli geliri üzerinde iki yönlü tesiri olacaktır. Birinci tesiri, yatırım olması nedeniyle gelir. Üzerinde etkisi, ikinci tesiri yatırımlardan dolayı ihracat üzerindeki etkisi, kayıpların çarpan üzerindeki etkisini belirtmemiz gerekir. Bu nedenle ihracat gelirlerinin çarpan tesirleri borç servisleri, nispetinde azalacaktır. Bu kayıpları formülde gösterebilmek için ihracat gelirlerinden borçların taksit ve faizlerini düşmemiz icap eder. Dış devlet borcu eski borçların iflası faizleri için ödenmeyip yatırımda kullanıldığında ve sadece yeni borcun taksit ve faizleri göz önünde alındığında yukarıdaki formül

$$(2) Y=(V+X) \frac{1}{1-c+q^d.ef} -F$$

F= Dış borçların yıllık faiz ve taksididir.

Dış borcun ekonomi üzerindeki etkisini daha açık bir şekilde göstermek için milli gelir analizlerinde kullanılan genel formülü kullanmak gerekmektedir. Genellikle milli gelir analizindeki kullanılan formül

$$(3) Y=C+I+G+(X-M) \text{ dir.}$$

Bu formülde Y =nakdi Milli Geliri, C =Tüketim Harcamaları I =İÇ Yatırım harcamalarını, G =Devlet harcamalarını, X =İhracatdır. Bu formül devlet dış borç sermaye bakımını olarak ülkeye girdiğinde:

(4) $Y=C+I+G+(X-M)-F$ dir. Bu formül (1) de olduğu gibi ihracat gelirlerine ilave edilen bir gelir gibi ekonomi üzerinde tesir gösterecektir.

4 Nolu formülde faktörler bağımsız değişken değildirler. Formülü açıklığa kavuşturmak için.

$$(5) I=0 \quad (6) G=0 \quad (7) C=(d+e)Y$$

(8) $M=qd$ Y_1 kabul ettiğimizde ve (F) belli bir sonunda söz konusu olacağı için formül (4) den

$$Y=(qd+Ce)Y+(x-qd) \text{ elde edilir. Çünkü birinci dönemde } F=0 \text{ dır.}$$

Çarpan formülü bulmak için $Y=(qd+Ce)Y+qd=x$ 'den hareket ederek $Y=((1-(qd+Ce))+qd) = x$ olur ve

$$(9) Y= x \frac{1}{(1-(qd+Ce))+qd} \text{ dir.}$$

Bu denklem dış borcun birinci devrede milli gelirden husule getirdiği gelir artışını ifade etmektedir. Artım gelirin ikinci devrede ve daha sonra ki tesirlerini göstermek için elde edilen gelirden borç taksit ve faizlerini çıkarıp çoğaltan katsayısı ile çarpmamız icap eder.

$$(10) Y_2= (x \frac{1}{1-(qd+Ce)+qd}) -F \frac{1}{1-(qd+Ce)+qd} \text{ dir.}$$

Bu denklem dış borcun milli gelir üzerindeki olumlu ve olumsuz tesirini göstermektedir.

$$\text{Eğer } F_1 X_1 \frac{1}{1-(q_d+Ce)+q_d} .$$

Dış borçlarda elde edilen gelir artışına tesir eden faktörlerden maliyetini belirttiğimiz formül daha açıklığa ve hangi şartlarda dış borcun olumlu ve olumsuz tesiri olacağı söylenir.

Diğer yönden tüketim ve ithalat eğiliminin büyük ve küçük olmasında gelir artışına farklı tesir eder. Eğer ithalat eğilimi tüketim eğiliminden büyükler çarpan katsayısının değeri küçülecektir. Dış borçla elde edilen sermayenin yatırımlarında kullanıldığı faraziyesinden hareket ettiğimiz için yatırım ithalat mallarına karşın talebin eğilimi artırıcı tesiri olmalıdır ki, gelir artışına tesiri yüksek olsun. İthalat eğiliminin yüksek ve düşük olması ülkenin sosyal iktisadi şartlarına bağlı olduğu kadar uygulanan yatırım politikası ile ilgilidir. Yatırım ihracatı artırıcı veya azaltıcı maliyetinde değişkenliğin de dış borcun gelir artışına tesirini farklı yapar.³⁶

Eğer ülke iktisadi şartların gerektirdiği yatırım çarpanı katsayısı büyükse dış borcun gelir artışı üzerindeki tesiri aynı yönde yüksek olması beklenir.

3.1.3. Yabancı Para Politikalarının Dış Ticaret Hadleri Üzerindeki Etkileri

Dış borçların , yatırım yoluyla döviz kurlarına ve döviz rezervlerine ne yönde tesir edeceğini ve ticaret hadlerini üzerindeki etkilerini göstermeye çalışacağız.

Dış borçlarla yapılan yatırım sonucunda sağlanan ihracattan yabancı para arzını direkt artırıcı tesiri, yabancı para talebindeki artıştan daha hızlı olmaktadır. Bu durumu şöyle izah edebiliriz. Farz edelim ki; borçlanan ülke ihracatı 1000 para birimidir. Dış borç yolu ile sağlanan sermayenin o dönem içinde yatırım dönüştürüldüğü ve bu yatırım sebebiyle ihracat artışı 1000 para biriminden 1250 para birimine yükselsin . yine farz edelim ki , başlangıç döneminde GSMH 4000para birimidir. GSMH 250 para birimi artarak 4250 para birimi olacaktır. Bu devre sonunda GSMH artış yüzdesi 6.25 olacaktır.

---

³⁶ Kamil Tügen , Dış Borçlanmamıza ve Ekonomik Etkisi, Hazine ve Dış Ticaret Dergisi, Sayı: % Ocak ; 1990

Eğer marjinal ithalat oranı (eğilimi) 1 ise GSMH de 250 birimlik artış tamamen ithalatla massedilecektir. Ve dış ticaret bilançosu dengesinde her hangi bir değişme olmayacaktır. Ancak bu durum incelenecektir. Bilhassa az gelişmiş ülkelerde bu büyümenin kapasite noksanlığı oranında daha yüksek olacağı şüphesizdir.

Diğer yönden dış bor taksitlerinin ve faizlerinin dış ticaret bilançosu üzerindeki tesiri aksi yönde olacaktır. Dış borçla yapılan yatırımın borç taksitlerinin ödeme devresi uzun veya birkaç yıllık ödemesiz dönemden sonra başlıyorsa ve faiz hadleri düşükse olumsuz tesiri az olacağı bilinir.

Olumlu ve olumsuz yöndeki tesirin farkı ülkenin iktisadi gelişmesini sağlaması bakımından önemli olduğu gibi dış ticaret bilançosu üzerinde de ihracatın artırılması ile ekonominin dolaylı gelişmesine yol açar.

Bütün bunlar ekonominin döviz ihtiyacını azaltıcı ve giderici yöndedir. Dış ticaret bilançosunda böyle olumlu bir yönde eğilim devamlı olacağını farz ettiğimizde neticenin sabit ve değişken döviz kurlarına göre nasıl olacağı üzerinde duralım.

Ticaret hadlerinde ülke ekonomisi lehine değişmenin olması (ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına göre daha fazla olması veya yükselme göstermesi) develüasyon ve revalüasyonların ortaya çıkardıkları tesirleri gibi düşünülür. Revelüasyon sonucu yabancı para ile ihracat fiyatları yükselir. 1995 yılı develüasyonu buna bir örnektir. Bu tarihten sonra ülkemizde ihracatta artış gözlenmiş bu tamamen yukarıda bahsedilen ihraç malları fiyatlarının düşmesi ile gerçekleşmiştir.

3.1.4. Dış Borçların Ticaret Hadlerine Yaptığı Etki Dolayısıyla Dış Ticaretten Elde Edilen Kazançlar

Ticaret hadlerinin ülke ticareti lehine dönmesi kalkınmış ülkelerden ülkeye yabancı sermaye akımının ortaya çıkaracağı sonuç gibi bir durum hasıl eder ihracat maddesindeki fiyat artışları ülkenin ihracat gelirlerini artırarak dolayısıyla bu ülke kalkınması için gerekli olan sermaye mallarını satın alma imkanını sağlar.

Ticaret hadlerinde meydana gelen gelişmenin sermaye birikimi bakımından fayda sağlayamayacağı, böyle bir gelişmenin ne kalkınma faaliyetleri bakımından ne de sermaye malları ithalatı bakımından faydalı olmayacağı iddia edildiği gibi, ticaret hadlerinin lehine dönüşmesinin bütün gelişmiş ülkelerin lehinde olacağı kanaatinin olduğudur. Bir çok doğru tarafları bulunmasına rağmen bu iddiayı genellemek mümkün değildir.³⁷

Ticaret hadlerinde meydana gelen gelişmenin sermaye birikimi bakımından fayda sağlamayacağı böyle bir gelişmenin ne kalkınma faaliyetleri bakımından ne de sermaye malları ithalatı bakımından faydalı olmayacağı iddia edildiği gibi ticaret hadlerinin lehine dönüşmesinin bütün gelişmiş ülkelerin lehinde olacağı kanaatinin olduğudur. Bir çok doğru tarafları bulunmasına rağmen bu iddiayı genellemek mümkün değildir.

Bir ülkenin yüksek ihracat fiyatlarından sağladığı ihraç karları o ülkenin nakdi gelir akışını geliştirir. Nakdi gelir akımı sebebiyle ülkede gelir artışı olacaktır. Ticaret hadlerinin gelişmesi fakir ve az gelişmiş ülkelere döviz kazandırır. Fakat kazandırılan bu dövizlerin alınan tedbir ve iktisadi , mali politikalarla sermaye birikiminin de kullanılır olması icap eder.

3.2.1. Dış Borçlanmanın Diğer Etkileri İktisadi Büyümeye Etkileri

a-Gelişen bir ekonomide, iç tasarruflar çoğunlukla öngörülen yatırım artışlarını finanse edecek büyüklükte değildir. Bu finansman ancak dış kaynakların ithali yoluyla mümkün olabilir.

$S=I=C_x-C_m$ eşitliği yatırım tasarruf farkına eşit bir yabancı finansman gereğini ifade eder.

S=Tasarruf

C_x = Kapital ihracı

I= Yatırım

C_m = kapital ithali

---

³⁷ Ebru ARISOY, Dış Ticaret Hadlerinin Gelir Etkisi, Dış Ticaret Dergisi, Ekim 1997

Bu eşitlik; $I=S-(C_x-C_m)$ halinde yazıldığında yurt içi ve yurt dışı tasarruflarının toplamına eşittir.

Gelişen ülkelerin bir çoğunda dış kaynaklara ithalatı azaltmanın veya ihracatı artırmanın mümkün olmadığı durumlarda döviz açığını kapatmak üzere başvurulduğu görülecektir. Ancak, bu ülkelerin ihtiyaç duydukları kadar ithal ederek aşırı sermaye girişinden kaçınmaları gerekir. Bu ölçünün bazı kriterleri ise şöyledir;³⁸

i-ülkenin yatırım kapasitesine göre dış kaynak sağlanmalıdır. Özellikle kamu harcamalarının finansmanında yabancı kaynaklara başvurulması hem iç hem de dış denge açısından tehlikeli sonuçlara yol açabilir.

ii- dış kaynaklara , dış dengenin sağlanması için başvurulması halinde ülkenin ithal ihtiyaçlarının iyi tespit edilmesi gerekir. Yatırım kapasitesini sınırlayan ham madde ana malı ve yatırım malları ithalinin , döviz gelirleriyle finanse edilemeyen kısmı için dış kaynaklara başvurulması ayrıca alınan dış borçların ödemeler bilançosuna yüklediği borç taksit ödemeleri de dikkate alınmalıdır.

Bu açıdan Türkiye gibi gelişen bir ülkede sermaye ithalinin gayri safi yurtiçi hasılayı ne ölçüde artırdığı önem taşımaktadır. Aynı şekilde arttığı önem taşımaktadır.

B-Sermaye Girişi, Ekonomik Büyüme Ve Tüketim.

Neoklasik bir üretim fonksiyonunda üretim emek ve sermayeye bağlıdır. Yani;

$Q=q(K,L)$, $Q=$ Üretim, $K=$ Sermaye $L=$ Emek

İşgücü ve ülke içi sermaye stokunun sabit olduğu farz edildiğinde ülkeye sermaye girişi üretim kapasitesini etkileyen en önemli unsur olacaktır. bir başka deyişle gayri safi yurt içi hasılasındaki artışın tüketimden sonra kalan kısmı bizi özellikle ilgilendirmektedir.

---

³⁸ Tefvik Ertüzan, İktisat Politikasında Modeller Giriş,s.176

Burada artışın ne miktarda olacağı marjinal tüketim eğilimi= $\Delta C/\Delta Q$ tarafından belirlenecektir.

Madem ki ortaya çıkan fazla yani tasarruf miktarı gelire tüketim arasındaki farktır. O zaman tasarruf fonksiyonu.

$$S = q(k, L) - c(q(K, L)) \text{ şeklinde yazabiliriz.}$$

Matematiksel olarak yukarıdaki eşitlikten fonksiyonun türevi alınarak

$$\sum sk = \sum qk(Q/S) (1 - \Delta C/\Delta Q)^{48}$$

eşitliği türetilebilir.

$\sum sk =$ Üretimin sermaye ithaline nispette esnekliği eşitlikten anlaşılacağı üzere tasarrufların sermaye girişlerine nispetle esnekliği iki durumda sıfıra eşit olacaktır.

Bu analizde ortaya çıkan iki temel sonuç ;

-Marjinal tasarruf eğiliminin çok düşük olması halinde ,

-Üretimin sermaye ithaline nispette esnekliğinin çok düşük olması halinde borç servisinin yapılması için gerekli olan bir fonların tasarrufları ortaya çıkarılmasında güçlüklerle karşılaşılacaktır.

İlk durumda yani $\sum qk=0$ olması halinde ise üretimde bir artış söz konusu olmadığından hiçbir şekilde bir fazla ortaya çıkmayacaktır. Bu analizde ortaya çıkan iki temel sonuç

Marjinal tasarruf eğiliminin çok düşük olması halinde,

Üretimin sermaye ithaline nispetle esnekliğinin çok düşük olması halinde borç servisinin yapılması için gerekli olan bir fazlanın ortaya çıkarılmasında güçlüklerle karşılaştığı söylenebilir.

Sermaye ithalinin büyümeye katkısı ne kadar çok olursa potansiyel fazlada o kadar artacaktır. Ancak, bu fazladan bir kısmı tüketime gideceğinden gerçek fazla oranı potansiyel fazladan daha küçük olacaktır.

a) İş tasarruflar yeterli olduğu zaman bile ülkenin dış borç stoku artmaya devam edebilir.

b) İkincisi, dış borç stokunu azaltmak için mutlak suretle dövize ihtiyaç olacağından sermaye girişleri büyümeyi temin etse bile yeterli döviz bulunmaması halinde yine dış borç problemi ortaya çıkabilir. Türkiye’de dış borçlar ve büyümeye arasındaki ilişkiyi belirlemek için sermaye ithalinin ülkenin üretim düzeyini belirten esnekliklere bağlı olarak artırmak suretiyle dış borç servisi için imkan yaratması söz konusu olabilir. Türkiye açısından amprik bir değerlendirme yapmakta fayda vardır.

Ödemeler dengesi cari işlemler açığının gerçekte bir sonuç olduğu bu sonucun nedenlerinin iyi anlaşılması gerekmektedir. Dış şoklar bir tarafa bırakılırsa kamu otoritesinin bilinçli bir şekilde bu değişkenlere hakim olmaları dış borç stratejisinde önemli yer teşkil etmektedir. Alınan dış borçların verimli yatırımlarda bulunması ve reel büyüme hızının dış borçlar için ödenen reel faiz oranından büyük tutarak toplam dış borçlar / GSMH oranının belli bir sınıra çekilmesi bu stratejinin temel kaynakları olacaktır. Bu hususlar esasen,

a) Borçların geri ödenebilmesi,

b) Ülkenin kredibilitesi açısından son derece önemlidir. Bu noktada Türkiye’nin dış borçlarının kısaca 1980-97 döneminde gelişimin rakamsal bir analizi yapmak faydalı olacaktır. İkinci bölümde tablo 50’lerde 1980’de 15.8 milyon dolar olan dış borç stoku sürekli artarak 1997’de 92 milyon dolar civarında olmuştur. Bun kişi başına yaklaşık olarak 1400 dolar civarında olduğu anlamına gelir. Kamu sektörü tasarruf açığının ise özellikle 1987 yılından itibaren önemli oranda arttığı görülmektedir. Tablo ..... de görüleceği üzere dış borçlar / gayri safi milli hasıla oranı söz konusu dönemlerde %59’dan %47’ye düşmüştür. Bu durum Türkiye’nin kredi değerliliği açısından olumlu bir gelişme sayılabilir. Aynı dönemde dış borç / ihracat oranında benzeri bir iyileşme görülmüştür. Türkiye’de 1987 yılında GSMH oranının %8’lik bir bölümü dış borç

---

⁴⁸ Gerold.Scott.Externaldept, Growth and Debt-service capocty in sub-sahoron Africa ush 48. The American Economist. Spring 1994

ödemelerine giderken 1997 yılında %4'lik gibi daha az bir bölümü ayrılmaktadır. Öte yandan dış borçlarda ortalama efektif faiz oranı %7-8 arasında dolaşmakta ortalama vade ise gittikçe kısalmaktadır.

Bütün bu rakamlar toplu olarak ele alındığında Türkiye'nin dış borç miktarı yüksek görünmekle birlikte ülkenin temel ekonomik büyüklükleriyle karşılaştırıldığında bu konuda en azından kısa vadede önemli bir uyarı görülse de uzun vadede bu pek söylenemez. Bu rasyolar değerlendirildiğinde ve diğer borçlu ülkelerle karşılaştırıldığında bu rahat konum daha da belirgin hale gelmektedir.

Ancak ekonominin iç dengeleri azaltılmayan kamu açıkları, kronik enflasyon olgusu ve uluslar arası konjoktürdeki hızlı gelişmeler dikkate alındığında aynı zamanda endişe vericidir. Daha kötü olan durum ise iç tasarruf yetersizliğinin sürekli artmasıdır. Ayrıca alınan dış borçlar yatırımdan çok iç tüketimi finanse edilmesidir. Bu konuda daha belirgin bir ifade şu ölçülerle olabilir.

i. GSM'nin büyüme oranı Türkiye'de, GSM büyüme hızı 1980'de %-2.7, 1997'de %9 olarak gerçekleşmiştir. Teorik olarak Domar tipi bir modelde eğer ülkedeki reel büyüme hızı dış borçlara ödenen reel faizden büyükse büyüme hızının nedenli önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

ii. Dış kredi kullanımında bir diğer krater sermaye / hasıla katsayısının büyüklüğüdür. Oranın küçük olması sermayenin daha verimli alanlara yatırıldığı anlamına gelir. Türkiye'de bu oran 1960'da üç iken 1980-91 döneminde 5.4, 1992-1995 döneminde ise 7.6 olmuştur.³⁹

iii. Kamu kesimi borçlanma gereği ve bütçe açıklarındaki artış 1987 yılından itibaren konsolide bütçe gelirlerinde istikrarlı bir artış konsolide bütçe açığı gittikçe artmıştır.

---

³⁹ Hüsnü Kızılyallı, **Türkiye Ekonomisinin Ana Sorunları**, Banka ve Ekonomik Yorumları Dergisi, S.28, , 1995

Bütün bu tespitler Türkiye açısından dış borçlar ve ekonomik büyüme ilişkisinde göz önünde alındığında önemli fikirler vermektedir.

3.2.2. Dış Borçların Yatırımlar Üzerindeki Etkisi

1982 yılı itibarıyla borçlanma problemi gerek tarihi ve gerekse diğer ülkelerle ilişkilerdeki gelişmeler sebebiyle pek çok ülkede yatırım oranlarının önemli ölçüde azalmasına yol açmıştır. Yüksek borç yüküne sahip ülkelerde yatırımların GSMH'ye oranı 1971-81 döneminde %24 oranında iken bu oran 1982-87 döneminde %18'e düşmüştür. Borç krizine bağlı olarak yatırımlarda ortaya çıkan bu önemli azalış uzun süre tartışılmıştır. Yatırımlardaki bu azalış hem borçların ödeme kapasitelerinin düşmesine hem de yabancı sermaye hareketlerinin tamamen ülkeden çekilmesine yol açmıştır.

Dış borçların yatırımlar üzerindeki borçlanma şartlarının değiştirilmesi ve kredi oranlarının belirlenmesi şeklinde iki yolla yatırımı etkileyebilmektedir.

Birinci yöntem olan borçlanma şartlarının değiştirilmesinde borçlu ülkelerin borçlarının tamamını ödeyemediği bu sebeple belli ödeme miktarlarının borç veren ülkelerle borçlu ülkeler arasındaki anlaşma süresine bağlı olarak belirlediği durumdur. Burada ödenecek borç miktarı çoğunlukla borçlu ülkenin borçlanma anlaşmasından doğan borcundan çok ülkenin ekonomik performansına bağlıdır.

Artan dış borç yükü yatırımlara teşviği azaltarak ve mali kaynaklar yeterli olmamasına rağmen sermaye hareketlerini teşvik ederek sürekli geleceğe ait üretim üzerinde "vergi" gibi bir etki oluşturacaktır. Borçlanma şartlarının değiştirilmesinin yatırımlarda teşviği azaltıcı etkisi, hükümeti ekonomiyi düzenlemeye yönelik politikalar uygulama konusunda cesaretsizlendirmektedir. Ve ayrıca özel sektörü de sadece yurt içinde faaliyet göstermesine yol açmaktadır.

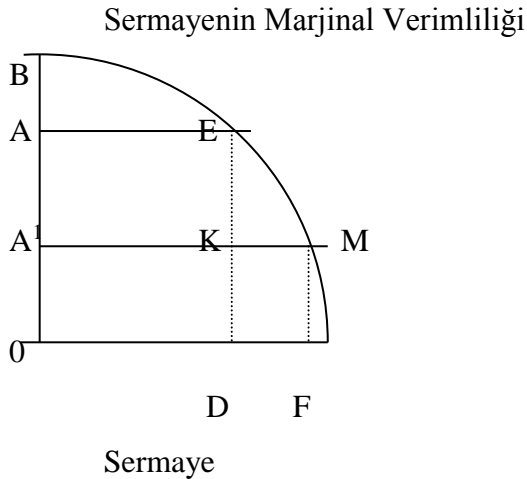
İkinci yöntem "kredi oranlarının belirlenmesi" dir. Bu etki yeterli ekonomik gelişme göstermeyen borçlu ülkenin yeni dış borçlar elde etmemesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Tasarruf-yatırım dengesinin sağlanabilmesi için yurt içi faiz oranlarının

ülkenin yatırım imkanlarını belirleyecek şekilde uluslar arası mali piyasalardaki faiz oranlarında yüksek olması gerekir.⁴⁰

Bu iki yöntem birbiri ile bağlantılı olarak beraberde ortaya çıkabilmektedir.

3.2.3. Dış Borçların GSMH ve Gelir İlişkisi

Dış borcun, nakdi maliyeti faiz ve diğer servis masraflarıdır. Dış borç alan ülkelerin bu borçtan sağladığı hasıla artışı ödediği faiz ve servis masraflarından fazla ise iktisadi fayda sağlayacaktır. Dış borç yolu ile artan sermaye, işçiye daha fazla alet, teçhizat ve diğer üretim araçları sağlamada yardımcı olduğundan verimi yükselecektir. Aynı zamanda toprak ve diğer üretim faktörlerinin üretimdeki nispi değeri de artacaktır. Yukarıda söylenenleri basit bir şekilde açıklayacak olursak; birinci durumda ülkenin işçi ve sermayesi tam istihdam durumundadır. Şekil 4'te görüleceği gibi ülkenin kendi kaynaklarından sağladığı sermaye miktarı OD'dir. Bu sermaye ve ülkenin mevcut iş gücü tabii kaynak kombinasyonundan elde edilen toplam hasıla OBED'nin kapladığı alan kabul edilsin. Sermayenin marjinal verimliliği BE'dir. Mevcut sermayenin toplam geliri OAED'dir. Milli hasılanın BAE kadar kısmı işçiye ücret ve tabii kaynak sahiplerine kira olarak ödenen kısımdır.

Şekil : 4

⁴⁰ Metin Meriç, **Dış Borçların Yatırımlar Üzerindeki Etkileri**, Dış Ticaret Dergisi, Eylül, 1997.

Eğer yabancı sermaye DF kadarsa teknolojiye ve diğer iktisadi faktörlerde değişme olmadığında yeni işletmenin kurulacağı veya sermaye artırımını ile kapasitelerinde genişletme uyularak sermayenin marjinal verimliliği azalacaktır. Ülke sermayesi ve yabancı sermayenin marjinal verimliliği FM olacaktır. DKMF kadar ücret ve tabii kaynak sahipleri gelirden ibarettir. Kalan bu kısım EKM yabancı kaynak istihdam edilmesinden dolayı elde edilen net fazladır.

Sermayenin marjinal verimliliğinin düşmesiyle birlikte ülkenin yerli sermayesinin kazancının daralması OAED'den OAMF seviyesine inecektir. Artan milli hasıla da sermayeye düşen payın azaldığı kadar içinin ve tabii kaynak sahiplerinin geliri artacaktır.

Şimdi bu kısımda 1980-1997 yılları arasında Türkiye'nin dış borçlanmasına ilişkin verilerin gayrisafi milli hasıla ve yıllık dış kredi kullanımları üzerindeki etkilerini istatistiki açıdan inceleyelim. Bu amaçla kullanılan modelde bağımlı değişkenler GSMH ve YDKK yanı sıra bağımsız değişkenler olarak toplam döviz gelirleri, cari denge, toplam dış borç servisi, dış borç stoku, dış ticaret açığı yıllık ithalat ve ihracat miktarları kullanılmıştır. Söz konusu bağımsız değişkenlerden bağımlı değişkenler ile istatistiki açıdan anlamlı ilişkileri olanların tespiti amacıyla kuruloğrusal regresyon denklemlerinden en iyi istatistiki neticeler,

a) GSMH'nin bağımlı, toplam döviz gelirlerinden, cari dengenin, yıllık kredi kullanımları ve toplam dış borç servisinin bağımsız değişkenler olduğu doğrusal regresyon denklemi ile,

b) Yıllık dış kredi kullanımlarının bağımlı, toplam dış borç servisi, toplam döviz gelirleri, GSMH ve cari dengenin bağımsız değişkenler olduğu kabul edilmektedir. Bu şekilde tespit edilen denklemler adimsal çoklu regresyon denklemi ile ele alınmaktadır. Önce bu yöntemde bağımlı değişken ile en fazla korelasyona sahip olan bağımsız değişken regresyon denklemine alınmakta daha sonra sırası ile korelasyon yüksekliğine göre diğer bağımsız değişkenler regresyon denklemine dahil edilmektedir.

1) Gayri Safi Milli Hasılayı Etkileyen Faktörler : Gelişmekte olan ülkelerde, yurt içi tasarruf oranlarını hedeflenen büyüme hızına ulaşabilmek için yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle hedeflenen büyüme hızının gerçekleştirilmesi için ihtiyaç duyulan toplam tasarruf

miktarının, yurtiçi tasarruflar ile karşılanamayan kısmı için dış tasarruflara ihtiyaç duyulmaktadır. Genel olarak bu amaçla yapılan dış borçlanmanın GSMH üzerindeki etkilerini 1980-1997 yıllarında istatistiki açıdan incelenecek olursa.

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla (Bağımlı Değişken)

TDG: Toplam Döviz Gelirleri (Bağımsız Değişken)

CD: Cari Denge (Bağımsız Değişken)

YDKK: Yıllık Dış Kredi Kullanımı (Bağımsız Değişken)

TDBS: Yıllık Dış Borç Servisi (Bağımsız Değişken)

Tablo: 57 Çeşitli Yıllık Veriler (Milyon Dolar)

YILLAR	GSMH	TDG	CD	YDKK	TDBS
1980	55.801	5.743	-3.408	2.400	1.053
1981	56.240	8.509	-1.916	1.893	1.326
1982	51.543	10.068	-952	2.050	2.293
1983	49.683	9.459	-1.923	1.577	2.310
1984	48.228	11.562	-1.407	2.436	2.265
1985	51.477	13.131	-1.013	2.746	3.516
1986	56.592	12.155	-1.465	2.554	3.378
1987	66.221	16.538	-806	4.324	4.611
1988	68.850	19.710	1.596	7.182	6.079
1989	77.283	21.917	966	4.276	6.048
1990	108.755	25.386	-2.611	4.610	6.108
1991	152.012	25.861	272	5.976	7.551
1992	160.703	28.489	-943	7.123	8.511
1993	181.807	30.434	-6.433	9.206	8.227
1994	130.887	32.790	-2.631	5.291	9.993
1995	171.864	41.494	-2.339	6.293	11.897
1996	183.601	50.215	-2.437	8.912	11.418
1997	194.305	52.070	-2.750	13.265	12.418

KAYNAK: Hazine ve Dış Ticaret Verileri

- Bağımsız Değişkenlerin (TDG, CD, YDKK, TDBS) GSMH üzerindeki etkilerini ölçmek amacıyla kurulan doğrusal regresyon denklemi.

$$\text{GSMH} = a_0 + a_1 \text{TDG} + a_2 \text{CD} + a_3 \text{YDKK} + a_4 \text{TDBS} + e \text{ olarak öngörülmüştür.}$$

Bağımlı değişken GSMH ile en fazla korelasyona sahip bağımsız değişkenler sırasıyla TDG, CD, YDKK ve TDBS'dir bu uygulamada şu sonuçlar alınmıştır.

$$\text{GSMH} = 2.614 + (1.464) a_1 + (-6.631)a_2 + 7.237a_3 + 3.061a_4 + e$$

Zaman Aralığı: 1980-1997

Gözlem Sayısı: 18

Bağımlı Değişken: GSMH, Bağımsız Değişkenler TDG, CD, YDKK, TDBS

	<u>Standart Hata</u>	<u>T İstatistiği</u>	<u>sig (Anlamlılık)</u>
$a_0 = 2614$	12.448	0.210	0.837
$a_1 = 1.464$	1.957	0.748	0.468
$a_2 = -6.631$	2.608	-2.543	0.025
$a_3 = 7.237$	5.049	1.433	0.175
$a_4 = 3.061$	2.932	1.044	0.315
$R = 0.959$	$F = 36.871$		
$R^2 = 0.919$	$SİG = 0.000$		

Denklem sonucuna göre TDG, CD, YDKK, TDBS'nin GSMH'yi istatistiksel bakımdan %95 güven aralığında önemli ölçüde etkilemekte ve modelde GSMH'de meydana gelen değişikliklerin %92'sini açıklamaktadırlar. TDG'nin katsayısı pozitif olup değeri 1.464'dür. yine beklendiği gibi CD'nin katsayısı negatif değeri -6.631, YDKK'nın katsayısı pozitif değerli olup 7.237'dir. TDBS'nin ise 3.061 olarak gerçekleşmiştir.

Şimdi bağımlı değişken GSMH ile en fazla korelasyona sahip bağımsız değişkenler sırasında TDG, CD, YDKK ve TDBS'dir. Bu nedenle ilk adım sadece TDG bağımsız değişkenin GSMH ile regresyon denklemine sokulacak daha sonra sırası ile diğer bağımsız değişkenler denkleme dahil edilecektir.

Adım 1

$$\text{GSMH} = a_0 + \text{TDG } a_1 + e$$

Regresyon denkleminin çözümünde elde edilen sonuç;

Zaman Aralığı: 1980-1997

Gözlem Sayısı: 18

Bağımlı Değişken: GSMH, Bağımsız Değişkenler TDG

	<u>Standart Hata</u>	<u>T İstatistiği</u>	<u>sig (Anlamlılık)</u>
$a_0 = -3.672$	12.041	-0.308	
$a_1 = 5.193$	0.577	9.846	
$R = 0.92$	$F = 96.946$		
$R^2 = 0.85$	$SIG = 0.764$		

$$GSMH = -3672 + 5.193 TDG + e$$

Denklemin sonucuna göre TDG, GSMH'yi istatistiksel bakımdan %95 güven aralığında önemli ölçüde etkilemekte ve bu modelde gayri safi milli hasıla da meydana gelen değişikliklerin %85'ini tek başına açıklamaktadır. Denklemin sonucuna göre TDG'nin katsayısı 5.193 olup işareti pozitifdir.

Adım 2 :

İkinci adımda bir önceki dönemle TDG'nin etkileşimine CD'yide katarak ikinci derecede en fazla koralasyona sahip değeri katmış olacağız.

$$GSMH = a_0 + TDG a_1 + Cda_2 + e$$

Zaman Aralığı: 1980-1997

Gözlem Sayısı: 18

Bağımlı Değişken: GSMH, Bağımsız Değişkenler TDG, CD

	<u>Standart Hata</u>	<u>T İstatistiği</u>	<u>sig (Anlamlılık)</u>
$a_0 = -8977$	10.883	-0.825	0.422
$a_1 = 4.939$	0.479	10.315	0.000
$a_2 = -6.3$	2.692	-2.340	0.034
$R = 0.947$	$F = 64.773$		
$R^2 = 0.89$	$SIG = 0.000$		

$$GSMH = -8.977 + 4.939 TDG a_1 + (-6.3) Cda_2 + e$$

Denklem sonucuna göre Cd, GSMH'yi istatistiksel açıdan %95 güven aralığında önemli ölçüde etkilemekte ve GSMH'deki değişikliklerin %89'unu TDG ile birlikte CD açıklamakta değeri 6.3 olup beklendiği gibi işareti negatiftir.

Adım 3:

Üçüncü adımda bir önceki denkleme, bağımlı değişkenle üçüncü derecede en fazla koralasyona sahip YDKK ilave edilerek bağlanırsa regresyon denklemi sonucunda sonuç;

$$\text{GSMH} = a_0 + \text{TDG } a_1 + \text{Cda}_2 + \text{YDKK } a_3 + e$$

Zaman Aralığı: 1980-1997

Gözlem Sayısı: 18

Bağımlı Değişken: GSMH, Bağımsız Değişkenler TDG, CD, YDKK

	<u>Standart Hata</u>	<u>T İstatistiği</u>	<u>sig (Anlamlılık)</u>
$a_0 = 2.134$	12.480	0.171	0.867
$a_1 = 2.002$	1.894	1.057	0.308
$a_2 = -6.965$	2.597	-2.682	0.018
$a_3 = 8.003$	5.011	1.597	0.133
$R = 0.95$	$F = 48.496$		
$R^2 = 0.91$	$SIG = 0.000$		

$$\text{GSMH} = 2.134 + (2.002)\text{TDG } a_1 + (-6.965)\text{CD } a_2 + 8.003\text{YDKK}a_3 + e$$

Denklemin çözüm sonucu elde edilen, bağımsız değişkenlerin katsayısı beklenen doğrultuda olup YDKK'nın işareti pozitif olup değeri 8.003'tür. %99 güven aralığında GSMH'deki değişmelerin %91'ini açıklamaktadır.

Adım 4:

Buradaki TDBS'nin modele dahil edilmesi ise baş tarafta yapmış olduğumuz;

$$\text{GSMH} = a_0 + a_1 \text{TDG} + a_2 \text{CD} + a_3 \text{YDKK} + a_4 \text{TDBS} + e \text{ olarak öngörülmüştür.}$$

Denkleminde görülecektir ki TDBS'nin değeri 3.061 olup işareti pozitifdir. GSMH içindeki değişikliklerin %95 güven aralığında %92'sini açıklamaktadır.

2 Yıllık Dış Kredi Kullanımını Etkileyen Faktörler:

Bu kısımda ise yıllık dış kredi kullanımını etkileyen faktörler incelenirken Türkiye'nin 1980-1997 yıllarındaki YDKK bağımlı, toplam dış borç servisi, toplam döviz gelirleri GSMH, cari işlemler dengesi bağımsız değişkenler olarak ele alınmıştır. Söz konusu denklemimiz

$$YDKK = b_0 + TDBSb_1 + TDG b_2 + GSMH b_3 + CD b_4 + e \text{ dir.}$$

Bu bölümde de GSMH'yi etkileyen faktörlerin incelenmesinde kullanılan adımsal çoklu regresyon denklemi kullanılacaktır.

$$YDKK = b_0 + TDBSb_1 + TDG b_2 + GSMH b_3 + CD b_4 + e \text{ dir.}$$

Regresyon denkleminin çözümünden elde edilen sonuç

Zaman Aralığı: 1980-1997

Gözlem Sayısı: 18

Bağımlı Değişken: YDKK, Bağımsız Değişkenler TDBS, TDG, GSMH, CD

	<u>Standart Hata</u>	<u>T İstatistiği</u>	<u>sig (Anlamlılık)</u>
$b_0 = -210.884$	1131.8	-0.186	0.85
$b_1 = 4.8$	0.494	-0.97	0.92
$b_2 = 0.25$	0.178	-0.702	0.49
$b_3 = 2.5$	0.024	1.044	0.31
$b_4 = 6.7$	0.289	0.232	0.82
$R = 0.89$	$F = 11.759$		
$R^2 = 0.78$	$SIG = 0.000$		

$$GSMH = -210.884 + (4.8) TDBS b_1 + (0.25)TDG b_2 + 2.5 GSMHb_3 + 6.7 CDb_4 + e$$

Bağımsız değişkenlerin katsayı değerleri sırasıyla yukarıda olup işaretleri pozitiftir. Diğer bağımsız değişkenlerle beraber CD'nin YDKK deki değişmelerin %78'ini %95 güven aralığında açıklamaktadır. Değeri 6.7 olup işareti pozitiftir.

Adım 1 :

$$YDKK = b_0 + TDBSb_1 + e \text{ dir.}$$

Regresyon denkleminin çözümünden elde edilen sonuç

Zaman Aralığı: 1980-1997

Gözlem Sayısı: 18

Bağımlı Değişken: YDKK, Bağımsız Değişkenler TDBS,

	<u>Standart Hata</u>	<u>T İstatistiği</u>	<u>sig (Anlamlılık)</u>
$b_0 = 841.708$	749.122	1.124	0.278
$b_1 = 0.716$	0.106	6.745	0.00
$R = 0.86$	$F = 45.493$		
$R^2 = 0.74$	$SİG = 0.000$		

$$GSMH = 841.708 + (0.716) TDBS b_1 + e$$

Denklemin sonucuna göre TDBS, YDKK'yı istatistiksel açıdan %99 güven aralığında önemli ölçüde etkilemekte ve kurulan model doğrultusunda YDKK'ında meydana gelen değişikliklerin %74'ünü tek başına açıklamaktadır. TDBS'nin katsayısı 0.716 olup işareti pozitifdir.

Adım 2 :

İkinci adımda bir önceki denkleme TDG ilave edilerek kurulacak denklem ;

$$YDKK = b_0 + TDBS b_1 + TDG b_2 + e \text{ dir.}$$

Regresyon denkleminin çözümünden elde edilen sonuç

Zaman Aralığı: 1980-1997

Gözlem Sayısı: 18

Bağımlı Değişken: YDKK, Bağımsız Değişkenler TDBS, TDG

	<u>Standart Hata</u>	<u>T İstatistiği</u>	<u>sig (Anlamlılık)</u>
$b_0 = -114.289$	1100	-0.104	0.91
$b_1 = 0.217$	0.438	-0.495	0.62
$b_2 = 0.192$	0.164	1.175	0.26
$R = 0.87$	$F = 23.97$		
$R^2 = 0.76$	$SİG = 0.000$		

$$\text{GSMH} = -114.289 + (0.217) \text{TDBS } b_1 + (0.192)\text{TDG } b_2 + e$$

Denklemin sonucuna göre TDBS ve TDG'nin kat sayılarının işareti pozitif olup değerleri sırası ile 0.217 ve 0.192 olmuştur. %99 güven aralığında istatistiki açıdan YDKK'nın % 76 gibi önemli bir bölümünü açıklarken TDG %85 güven aralığında %76 oranında açıklayıcıdır.

Adım 3:

Üçüncü adımda denklem YDK ile TDBS, TDG ve GSMH arasında kurulacaktır.

$$\text{YDKK} = b_0 + \text{TDBS}b_1 + \text{TDG } b_2 + \text{GSMH } b_3 + e \text{ dir.}$$

Regresyon denkleminin çözümünden elde edilen sonuç

Zaman Aralığı: 1980-1997

Gözlem Sayısı: 18

Bağımlı Değişken: YDKK, Bağımsız Değişkenler TDBS, TDG, GSMH, CD

	<u>Standart Hata</u>	<u>T İstatistiği</u>	<u>sig (Anlamlılık)</u>
$b_0 = -221.23$	1091.88	0.203	0.84
$b_1 = 8.8$	0.414	0.197	0.84
$b_2 = 0.125$	0.47	0.726	0.48
$b_3 = 2.2$	0.019	1.159	0.26
$R = 0.89$	$F = 16.796$		
$R^2 = 0.78$	$SİG = 0.000$		

$$\text{GSMH} = -221.23 + (8.8) \text{TDBS } b_1 + (0.125)\text{TDG } b_2 + 2.2 \text{GSMH}b_3 + e$$

Denklemin çözümünün sonucunda elde edilen bağımsız değişkenlerin katsayılarının işaretleri beklendiği gibi GSMH için pozitif olup değeri 2.2'dir. YDKK'daki değişikliklerin %85 güven aralığında diğer değişkenlerle birlikte %78'ini açıklamaktadır.

Adım 4:

Bu bölümde dahil edilecek CD ise baş tarafta tüm değişkenlerin dahil edildiği modelde izlenebilir.

Değerlendirme : Toplam döviz gelirleri, cari denge yıllık dış kredi kullanımları ve toplam dış borç servisinin bağımsız değişkenler; GSMH'nin ise bağımlı değişken olarak yer aldığı adimsal çokluğru regresyon denkleminin çözümü ile elde edilen sonuçlara göre yıllık dış kredi kullanımlarının ve toplam dış borç servisinin GSMH üzerindeki etkisi istatistiksel açıdan güvenilir değildir. Bunun yanısıra toplam döv,iz gelirleri ve cari denge ile GSMH arasındaki ilişki %99 güven aralığında istatistiki açıdan güvenli olup bu iki bağımsız değişkenin birlikte GSMH'da meydana gelen değişiklikleri açıklayabilme oranı %89'dur. Teorik olarak dış borçlanmanın GSMH'yı arttırıcı yönde bir etkide bulunabilmesinin temel koşullarından birisi dış borçlanmanın yatırım projelerinin finansmanında kullanıldığı varsayımı ile bu yatırımların iç karşılıklarının borçlanma nedeni ile kulanılan maliyetten büyük olmasıdır.

Dış borçlanmaya ilişkin verilerin GSMH'da meydana gelen değişiklikleri açıklamakta yetersiz kaldıkları regresyon sonuçlarına göre tespit edildikten sonra yıllık dış kredi kullanımlarını belirleyen faktörler toplam dış borç servisi olduğu ve %99 güven aralığında yıllık dış kredi kullanımlarında meydana gelen değişikliğin %74'ünü tek başına açıklayabildiği sonucuna varılmıştır. Bu sonuç şaşırtıcı olmaktan uzak olup Tablo 59 incelendiğinde 1980-97 yılları arasında gerçekleşen dış borç servis tutarının aynı yıllarda kullanılan dış kredilerden daha yüksek olması nedeni ile söz konusu yıllarda negatif net transferlerin gerçekleştiği görülmektedir. Bu durumun böyle sonuçlanması dış borç alan ülkenin ekonomisine hiçbir katkıda bulunmadığı anlamını taşımaktadır. Her ne kadar oranlar bunu gösterse de dış kredi ile birlikte kredi alan ülkelerin üretim yapısında, teknolojisinde ve bunların ekonomiye kazandıracağı ivme ile istatistiksel açıdan görülemeyecek kalifiye iş gücü yetiştirilmesi sevk ve idare alanlarında olumlu sonuçlar oluşturmaktadır.

3.2.4. Dış Borçların Enflasyonist ve Deflasyonist Etkileri

Borçlanma ile finansman, vergileme ile finansmana göre daha az anti enflasyonisttir. Böylece tam istihdam dönemlerindeki geniş çaplı borçlanmalar enflasyonist baskıların sürmesini sağlar.

Günümüz ekonomistlerin çoğu da Johnn F. Due ile aynı görüşte olup, borçlanmanın ekonomi üzerindeki enflasyonist etki yaratacağı görüşünü ileri

sürmektedirler.⁴¹ Bu görüş sahipleri tezlerini ileri sürerken devletin borçlanma yolu ile topladığı kaynakların kullanım biçimi ekonominin sunum düzeyi, para arzı, kredi düzeyi, talep düzeyi konularında çeşitli varsayımlar yaparak ekonomik modellerini oluşturmaktadırlar. Borçlanma yolu ile sağlanan kaynakların devletçe kullanım şekline göre örneğin borçlanmanın yalnız başına tahvil satışı olarak düşünülmesinin deflasyonist etki yapacağı doğrudur. Ancak devlet tahvil yada bono satış karşılığı topladığı kaynakları mal ve hizmet satın almakta kullanılır ve ekonomiye geri dönüşümü sağlarsa fiyatları yani enflasyonu arttırıcı etki yapacaktır.⁴²

Devlet borçlanması, eşit tutarlarda alınacak vergiye oranla toplam talep üzerinde daha az daraltıcı etki yaratır. Çünkü vergi borcu genellikle tasarrufa ayrılacak gelirden çok tüketime gidecek gelirlere karşılır. Yani vergiler tüketim düzeyi üzerinde daraltıcı etkide bulunur.

Ülkemizde borçlanma yoluyla sağlanan kaynakların genelde bütçe açıklarının kapatılmasında yada borcu borçla kapatmak yolundaki izlenimleri çok az düzeyde yatırım ve yeni mal ve hizmet olmak yolunda kullanılması tahvil satışlarında tam manasıyla dışa açılmaması ve siyasi istikrarı koruyamaması borçların tasarruflardan oluşması tüketimi kısmayacak dolayısıyla gelir ve servet etkileriyle enflasyonu arttıracaktır.

Devlet borçlanmasının ekonomide deflasyonist etkiler yaratacağını savunanların başında ROLPHE gelmektedir. Bunlara göre devlet borçlarındaki artış bireysel tüketim harcamalarını azaltacağı varsayımını savunurlar. Devletin borç adı altında para toplaması likiditeyi azaltır. Bu ise ekonomide deflasyonist bir etki yaratır.

3.2.5. Dış Borçların Para ve Kredi Politikası Üzerindeki Etkileri

Dış borçların bu yöndeki etkileri özellikle Merkez Bankalarının ekonomik dengenin sağlanmasında zaman zaman açık piyasa işlemlerine başvurulduğunu biliyoruz. Bu anlamda devlet borçlarının çokluğu Merkez Bankalarının bu görevini kolaylaştırmaktadır. Başka bir deyişle borçların fazla miktarlara ulaşması Merkez Bankasının açık piyasa işlemlerinin kullanması yönünde seçme olanakları ve likidite

---

⁴¹ John F. Due, **Government Finance Economics of Public Sector**: A.G.E. S. 227-228

⁴² A. Plerner **Economics of Employment Mc., Growthill book Co. INC.** Chicoga, s. 280, 1951

kolaylıkları yaratmaktadır. Ancak bu gibi önemli ve teknik bir konuda Merkez Bankası hükümetin politikalarından uzak olduğu sürece gerçekleşir. Bu nedenle Merkez Bankaları özerk olmalıdır. Öte yandan yine taleple ilgili olarak kamu borçları ekonomik dengenin sağlanmasında başka yönlerden de etkili olabilir. Örneğin özel kesim kredileri yanında gelirlerinde en önemli dalgalanmalar görülebilir. Bu ise talep düzeyi üzerinde etkili olur. Buna göre kamu borçlarının özel kesime sağladığı faiz ödemeleri özel kesim gelirleri içinde oldukça değişmez bir görünüş gösterdiğinden denge sağlayıcı şekilde etkili olur.

2.5.6. Dış Borçların Ödemeler Üzerindeki Etkileri

Cari işlemler dengesi ve dış borç stokunda ortaya çıkan artış ve azalışlar arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. buna göre dış borç stokunda görülen yıllık artışlar cari işlemler dengesindeki açığın finanse edilmesi için uluslar arası rezervlerin değişmediği varsayımı altında dış borç stokunda bir miktar artış olması gerekmektedir. Dış borç stokundaki bu hareketlenmede ödemeler dengesinde kısa ve uzun vadeli sermaye hareketleri kısmını etkilemektedir.

Buraya tablo gelecek 58

Dış borçlanmanın ödemeler dengesindeki etkileri şu şekilde ifade edilmektedir.

$$C = (G + R - T) + (1p - sp)$$

Bu eşitlikteki ifadeler aşağıdaki şekildedir.

CA: Cari işlemler dengesi, G: Kamu harcamaları, R: Kamu kesimi transfer harcamaları, T: Kamu kesiminin gelirleri, Vergiler 1p: Özel kesim yatırımları, SP: Özel kesim tasarrufları,

Buna göre cari işlemler dengesindeki bir artış veya azalış, ilgili ülkenin net kamu harcamaları ile özel sektör tasarruf-yatırım farkı toplamından oluşmaktadır. Burada yatırım dengesini sağlayan ülkelerin cari işlemler dengesi dolayısıyla dış borç sorunları büyük ölçüde denetim altına alınmış olmaktadır.

Diğer taraftan döviz rezervlerindeki artışta dış borçlanma ile beraber değerlendirildiğinde ilgili ülkenin dış borçlanması ve döviz hareketleri konusunda daha net bir değerlendirme yapılabilmektedir. Zira dış borç artışında cari işlemler dengesinin dışında etkili olan bir diğer kalemde altın dışı rezerv artışı olarak görülmektedir. Bu

çerçeve de sözü edilen ilişki biraz daha geliştirilirse; $ADB = CA + AR + EC + ACR$ şeklinde olmaktadır. Bu eşitlikte, ADB: dış borç artışı, CA : Cari işlemler dengesi, AR: Altın dışı rezerv artışı, EC: yurt dışına açılan döviz kredileri, ACR: çapraz kur farklarıdır.

Bu doğrultuda, Türkiye'nin cari işlemler dengesi ve dış borçları incelendiğinde 1980 yılından 1997 yılına kadar olan dönemde dış borç stokunda görülen 68.803 milyon dolarlık artışın %34'ü cari işlemler dengi açıklarının finansmanında kullanılırken %52'side altın dışı rezervler olarak Merkez Bankası ve bankacılık sektöründe tutulmuştur. Cari işlemler dengesinin özellikle 1993 yılında verdiği açık ve dış borç stokunda görülen artış birbirine paralel bir gelişme içindedir. Aynı dönemde Merkez Bankasının rezervlerinde bir miktar azalış görülürken bankaların döviz rezervleri önemli oranda artış göstermiştir. Diğer taraftan söz konusu dönemde cari işlemler dengesinde ithalat kaleminin kompozisyonunda yatırım mallarından tüketim mallarına kayması ile daha önce ekonominin genel dengesi kapsamında gözlenen özel kesim ve kamu kesimin tüketiminde görülen artış ilişkilendirilir.

Dış borçlar 1995'te 73278 milyon dolar iken bu oran 1997'de 92.264 milyon dolara yükselirken, cari işlemler dengesi de 1995'te 2.339 milyon dolar açık verirken 1997'de 2.750 milyon dolar fazla vermiştir. Döviz rezervlerinde 1995'te 23.923 milyon dolar iken 1997'de 29.823 milyon dolara yükselmiş Merkez Bankası ve banka rezervlerindeki artışlar gözlenmiştir. Özellikle altın dışı rezervlerde artışlar önemlidir.

Önemli bir husus da Türk ekonomisindeki kur politikasına değinmekte ve bu konuda Türk Lirasının ABD dolarına, Alman markına bağımlılığı nedeniyle dolar değer kaybettiğinde veya mark düştüğünde TL'de değer kaybetmekte, fakat dolar ve mark değer kazandıkça TL'de değer kazanmamakta hatta çapraz kurlar nedeniyle yine değer kaybetmektedir. Kısaca Türk ekonomisinin dolarlardan bağımsız olarak diğer paraların kendi aralarındaki dalgalanmalar ne yönde olursa olsun TL'nin değerini düşürme zorunluluğu doğurmaktadır. Buna içerdeki enflasyon ve borçlanma perspektifindeki durumda etkilenince TL daha hızlı düşüş sürecine girmektedir. Dolar değerindeki oynamaların dolayısıyla TL'deki düşmelerin en önemli sebeplerinden biriside ABD'nin ve Almanya'nın son yıllardaki dış ticaret açıklarıdır.⁴³

---

⁴³ Hikmet ULUĞBAY, **Dış Borçların TL Üzerindeki Etkileri**, Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Kasım, 1993

3.3. Dış Borç Stratejisi

Türkiye gibi dış borç tutarı uluslar arası ölçülere göre yüksek sayılabilecek bir ülkede dış borç stratejisi ve bunun uygulanması önceliklerin başında gelecektir.

A- Makro Ekonomik Politikalar : Dış borcun doğuş yada artış nedenlerinin başında ödemeler dengesinin cari işlemler açığının gelişimi ve düzeyi gelir. Dış borç stratejisinin çözülmesinde iki konu önem taşır. Bunlar geçmişteki oluşumlardan dış borç idaresi ve yeni borçlanma yollarının bulunmasıdır. Bunların üzerindeki temel varsayım ise makro ekonomik politikaların dış borç stratejisinin bir parçası olduğu gereğinin daima göz önünde tutulacağını belirtmek gerekir. Domar tipi modelde eğer ülkede büyüme hızı dış borçlara ödenen reel faizden büyükse dış borç / GSMH oranı belli bir sınırdan kalır.

Bunun yanısıra dış borçlanmada;

- a- Borçların geri ödenebilmesi,
- b- Kredibilite en önde gelen kavramlardır.

Dış borçların geri ödenebilme kabiliyetini belirleyen etmenler ise genelde

- a- Faiz dışı cari işlemler dengesi,
- b- Reel faiz oranları
- c- GSMH'nin büyüme hızı
- d- Dış borcun başlangıcındaki düzeydir.

Bir ülkenin borç ödeme gücünün devamı ile harcamalarının cari veya şimdiki değerlere indirgenmiş değerlere aşmamış olması gerekir.

B- Mevcut Dış Borçların İdaresi : Dış borç stratejisinde ekonominin mevcut borçlarının idaresi ve bunun teknik detayları üzerinde önemle durulması gerekir.

Dış borçların

- a- İyi bir şekilde kaydı
  - b- Ortalama vadesi
  - c- Ortalama faiz oranları ve efektif maliyeti
-

d- Değişken sabit faizli oranların birleşimi

e- Kısa vadeli borçların toplam içindeki oranları

f- Kısa vadeli kur riskinin durumu

g- Bütün bu gelişmelerin iyi bir şekilde analizi gibi konuların bilinçli bir şekilde takibi, yorumlanması ve olumlu gelişmeler için yapıcı uygulamalara baş vurulması dış borç idaresini kalitesini tayin eder. Bu noktalar yalnız borç verenlerin değerlendirmelerini etkilemekte kalmayıp ekonominin önemli kazançlar sağlamasına neden olur.

C- Yeni Borçlanmalar: Cari işlemler açığı uygun bir düzeyde tutulduğu takdirde yeni borçlanmalar yoluyla mevcut borçların idaresinin daha kolaylaşacağı kuşkusuzdur. Buna ek olarak piyasa, yatırımcı, döviz kompozisyonu, faiz ve vade gibi konularda çeşitlendirilmeye gidilmesi ve istenilen yönde geliştirilmesi de olasıdır.⁴⁴

Dış borç stratejisindeki son gelişmelere gelince kreditor ülkeler ve uluslar arası finans kuruluşları ve bu ülkelerde borç ve borç ödeme yükünün azaltılarak yeterli büyümenin sağlanmasına imkan tanıyacak ve uluslar arası kredi kaynaklarından kredi temin edebilme yeteneğini artıracak borç stratejisi uygulamasında görüş birliğine varmışlardır. Bu strateji ülke ekonomik yapılarına göre değişecektir. Bu strateji kapsamında çok borçlu orta gelirli ülkeler tahvil sayılarıyla yeni para sağlamışlar yüksek faizli borçlarını düşük faizli daha ucuz kredilerle değiştirmişlerdir.

1988'de ticari bankalar Brezilya ile 82 milyar dolarlık refinansman anlaşmasına varmışlar ancak bu ülkede şu ana kadar gözlenen net borç azalması önemli bir miktara ulaşmıştır. Ayrı bir tedbirde İMF bünyesinde bu amaçla kullanılmak üzere bir fon tahsis edilmiş olmasıdır.

Meksika'nın 1989'daki borç miktarı GSMH'nin %52'sidir. Kalkınma hızı %0.1, yatırımlar GSMH'nin %19'u kadardır. Bu dönemde Meksika'dan dışarıya 40 – 50 milyar dolayında sermaye kaçıışı olmuştur. Halkı satın alma gücü %50 azalmıştır. Meksika sahip olduğu imkan ve kaynaklarını harekete geçirmek ve istikrar sağlamak amacıyla 1987'de %50 olan enflasyonunu %18'e indirmiştir. Bu durum Meksika ile 450'ye yakın banka arasında borç ,indirimi konusunda yapılan görüşmeler sonucunda olmuştur. Bu kararlar;

---

⁴⁴ Metin ERDEM, **Devlet Borçları**, Ekim Kitabevi yayınları, s. 76, Bursa, 1996.

- a- Faiz değişikliği olmaksızın anaparalarda %35'lik bir indirim olacak
- b- Ticari bankaları elinde olan tahviller yenileri ile değiştirilecek, sadece yeni tahvillerin faiz oranları mevcut %10'un üzerindeki orandan %25'e düşürülecektir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç olarak yapmış olduğumuz bu çalışmamızı özetleyecek ve de ulaşılan gerçekleri ortaya kısaca koyacak olursa;

Uluslararası sermaye akımlarının uzunca bir geçmişı olmakla birlikte bu günkü manada, anlam ve önemini II: Dünya savaşı sırasından sonraki dönemde kazanmıştır.

Savaş öncesi dönemde ve savaş sırasında daha çok gelişmiş ülkelerin sömürgelerine akan veya savaşın finansmanında kullanılan uluslar arası sermaye akımları bu dönemden sonra gelişip yaygınlaşmış ve ekonomik etkinliğini belirgin bir şekilde hissettirmeye başlamıştır. Özellikle büyük bunalımdan sonra hızı büyük ölçüde yavaşlayan uluslar arası sermaye hareketleri savaş sonrası dönemde öncelikle savaştan zarar gören ve eski ekonomik yapılarını kaybeden sanayileşmiş ülkelerin, yeniden yapılanmaları ve eski güçlerini kazanmaları amacı ile ABD tarafından yürürlüğe konulan Marshall yardımları ile yeniden canlılık kazanmaya başlamıştır.

Savaş öncesi sanayileşmiş ülkelerin savaş nedeni ile harap olan ekonomik ve sanayi yapısının, Marshall yardımlarının da etkisi ile yeniden güçlenmesi ile birlikte gelişmekte olan ülkelerin dış finansman ihtiyacının karşılanması sorunu sanayileşmiş ülkelerin gündemindeki yerini almıştır.

1973-1974 arasında yaşanan petrol fiyatlarının hızla yükselmesi sonucu, bir yandan petrol ihraç eden ülkelerin döviz rezervlerinde büyük artışlar meydana gelirken diğer yandan da petrol ihtiyacı ülkelerin ödemeler dengesi açıkları giderek büyümüştür.

Gelişmekte olan ülkelerin dış borçlanmalarına ilişkin verilerin yer aldığı bir yandan gelişmekte olan ülkelere sağlanan dış finansman olanaklarında 1982 yılından itibaren bir azalmanın söz konusu olduğu diğer yandan ağırlaşan kredi koşullarının bir sonucu olarak yapılan anapara ve faiz ödemelerinin hızlı bir artış içerisinde olduğu görülmektedir. Böylece gelişmekte olan ülkeler kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi için ihtiyaç duydukları dış finansmanın sağlanması bir yana 1985 yılından itibaren yıllık dış kredi kullanımları ile mevcut dış borç stokuna ilişkin anapara ve faiz ödemelerini dahi yapamaz duruma gelmişlerdir. Bu tarihten itibaren net sermaye transferi gelişmekte olan borçlu ülkelere doğru yön değiştirmiştir.

Türkiye’de dış borçların tarihsel gelişimi diğer gelişmekte olan ülkelere benzer niteliklere sahiptir. Osmanlı’dan devir alınan büyük bir borç yükü yanında Cumhuriyetin ilanından günümüze hedeflenen ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi için Türk ekonomisinin en önemli sorunlarından biri olan iç tasarruf yetersizliği nedeni ile dış finansmana duyulan ihtiyaç olmuştur. Petrol fiyatlarında meydana gelen artışlar dünya ekonomisinin içinde bulunduğu dış ticaret açığının dışsal nedenlerini oluştururken

enfilyonist ekonomi politikası ve başarısız sanayileşme politikaları gibi olgular da içsel nedenleri oluşturmaktadır.

Bu çalışmamızın temel amacı da ekonominin temel dengesi ve ödemeler dengesine dış borcun nasıl etkilediğini ortaya çıkarmaktır. Bunu izlerken de çeşitli rasyolarla olayların irdelemesine çalışılmıştır.

Bu konuda oransal analizlerden ve ekonomik etkiler dolayısıyla kurulan represyon analizlerinden bu yöndeki çalışmalar izlenebilmiştir. Bu durum rasyolar bazında bazen olumlu bazen olumsuz verilere rastlanılmıştır. Bu durum ülke içinde veya uluslar arası ülkelerde yaşanan ekonomik krizden kaynaklanmaktadır.

Bir ülkenin dış borçlarını ödeyebilme kabiliyeti optimum borçlanma düzeyinin belirlenmesinde büyük önem taşımaktadır. Ülkenin dış borcunu ödeyebilme kabiliyetini etkileyen faktörler faiz dışı, cari işlemler dengesi, reel faiz oranları, GSMH büyümeleri ve dış borcun başlangıcındaki düzeyi olarak belirleyebiliriz.

Bütün bu çalışmanın ışığı altında ülkemizde bir taraftan kamu açıklarının finansmanı, diğer taraftan ekonomik dengelerin iyileştirilmesi yönünden yatırımlar ve diğer girdilerin finansmanı için kullanılan dış krediler faydalı olmaktan çıkmış ülkenin ödemeler miktarı 1976 yılında 1.2, 1980 yılında 2.5, 1985 yılında 4.4, 1990'da 4.6, 1997'de 4.7 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Ekonomide gözle görülür ciddi bir ilerleme sağlanamadığı takdirde bu borç miktarı önümüzdeki yıllarda maksimum olan 4-5 milyar dolarlık yıllık borçlanma oranına ulaşacaktır. 1980 sonrası dönemde dış borç servis sorunu ile karşılaşmaması ancak bu amaçla hazırlanan Baker planına dahil edilmemiştir. Plana dahil edilmemekle birlikte planın ana ilkeleri olan kamu kesmine daha az özel kesime daha çok ağırlık verilmesi tasarrufların akışlarını sağlayacak yatırım artışını vergi ve iş gücü piyasası reformları ile bu amaca hizmet edecek finansal kurumların organize edilmesi amacıyla dış ticaretin liberalize edilmesi için gerekli önlemleri zaman dilimi içerisinde almıştır.

Bu bağlamda dış borçların yükü bakımından faiz vade ve ödemesiz dönem bakımından dış borçlanma koşulları giderek ağırlaşmaktadır. Dış borç yükündeki artış oranı GSMH artış oranından daha fazladır.

Bununla beraber kredilerin getireceği yarar ile maliyetin iyi hesaplanması verimli olanlarda kullanılması, vade ve faiz oranları gibi ödeme koşullarının iyi planlanması gerekir. Ülkenin iç statik durumu kadar vade ve faizlerde beklenmedik değişiklikler karşısında ani ve doğru kararlar almak zorunlu olmuştur.

Öneriler faslına gelindiğinde dış borçların faiz yapısında genelde kısa vadeli borçların çoğunluğu ve ABD doları cinsindedir. Bu toplam borçların döviz kompozisyonunun tam tersi bir tablo ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla ülke rezervlerinin döviz cinsinden kompozisyonu yolu ile bu dengesizliğin giderilmesi önemli kazançlar sağlayabilecektir.

Cari işlemler açığı uygun tutulduğu takdirde yeni borçlanmalar yoluyla mevcut borçların idaresinin daha kolaylaşacağı kuşkusuzdur. Buna ek olarak piyasa, yatırımcı, döviz kompozisyonu faiz ve vade gibi konularda çeşitlendirilmeye gidilmesi ve istenilen yönde geliştirilmesi de olasıdır.

Yeni borçlanmalar ile strateji çizilirken Türkiye'nin bazı gerçeklerinin de göz önünde tutulması gerekir. Örneğin mevcut borçların %80 civarındaki kısmı kamu ve kamuya ait kuruluşların borçlarından oluşmaktadır. Olumsuz yön olarak burada geri ödemelerin ve faiz kaynağının vergi gelirleri olması bu ise kamu finansmanına orta dönemde sağlıksız etkiler yapmaktadır. Bizim gibi ülkelerin bütçe açılarının finansmanı için uluslar arası piyasalardan fon bulmaları oldukça zordur.

Dış borç stratejisinde belirlenen teknik konular kısaca şu şekilde özetlenebilir.

1- Kayıt dışı ekonomi: Vergi oranlarının düşürülerek verginin tabanını yaymak ve yayacak vergi reformları gerçekleştirilmelidir. Ayrıca büyük açıklar veren sosyal güvenlik kuruluşları yeniden yapılandırılmalıdır. Emeklilikte yaş sınırı desteklenmelidir.

2- Yerel Yönetimler: Yerel yönetimler yeniden düzenlenmeli ve mali yapıları sağlıklı ve güçlü bir hale getirilmeli merkezi yönetimin baskısından uzaklaştırılmalıdır.

3- Özelleştirme : Hızlı bir özelleştirme programı uygulamaya konulmalı ve özelleştirmeden elde edilecek gelirler devletin iç ve dış borçlarının azaltılmasında kullanılmalıdır. Böylece konsolide bütçeye faiz yükü getirdiği baskı azaltılmalıdır.

4- Devlete Ait Lojman ve Dinlenme Tesisleri: Devlete ait bu tesislerin satılması elde edilecek gelirlerin yine devletin borçlarının azaltılmasında kullanılması çalışmaları desteklenmelidir.

5- Brokrasi: Türkiye’de ekonomik ve sosyal hayatın her aşamasında zaman, enerji ve kaynak kaybına neden olan büyük, hantal ve merkeziyetçi yapı yeniden düzenlenmelidir.

6- Devletin Ekonomi İçindeki Payının Küçültülmesi: Devlet küçültülerek asli görevine çekilmeli ve bu görevleri etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi sağlanmalıdır. Pazar ekonomisindeki rolü düzenleyici, denetimci, gözetimci olmalıdır. Bu açıdan rekabeti koruma yasası piyasa ekonomisi kuralları içerisinde etkin bir biçimde uygulanmalıdır.

7- Dışa Açık İhracata Dönük Sanayileşme Politikası v e Kambiyo Politikası : Bu politikalar ısrarlı bir biçimde uygulanmalı bu anlamda gerçekçi kur politikası serbest kambiyo rejimi politikaları özenle uygulanmalıdır.

8- Tarım Politikası : GATT kararlarına ve AB’ye uyumlu bir tarımsal politikası destekleme ve alım programları uygulanmalı GAP süratlendirilmeli DAP harekete geçirilmelidir. Buralardan elde dilecek gelir GSMH’yi yükseltecek iç tasarrufları artıracaktır.

9- Ekonomik ve Sosyal Konseyi Kararlaştırılan ve Kesimler Arasında Uzlaşma ve diyalog sağlanarak sosyo-ekonomik kararlar üzerinde meydana gelen tartışma ortamı asgariye indirilmiş olacaktır.

10- Sektör Kurulları: Sektörel düzeyde sorunları belirlemek ve tespit edilen sorunları süratle çözmek için kamu ve özel sektör temsilcilerini bir araya getirmeyi amaçlayan bu kurullar oluşturulmalıdır.

11- Gümrük Birliği: Türk ekonomisinin rekabet düzeyinin artırılması ve Türk ekonomisinin dışa açılmasının önemli bir aracı olduğundan birliğin Türkiye’yi etkin kaynak kullanmaya ekonomik istikrara ve rasyonel düşünmeye zorlayacak bir disiplin dışsal olarak gereklidir. Bu bağlamda birlikten ülkemize destek sağlanmalı bu mali destek KOBİ’lere aktarılmalıdır.

12- Toplu Sözleşmeler: Ücretle emeğin marjinal verimliliği ilişkilendirilmeli ve emek piyasası esnek hale getirilmelidir. Kamu kesiminde uygulanacak toplu sözleşmelerde kamu kuruluşlarının kapasite kullanım oranı, aşırı istihdam durumu ve kârlılık durumu göz önünde bulundurulmalıdır.

13- Bölgeler Arası Gelişmiş Farklılıkları ve Göçün Önlenmesi: Türkiye zaman zaman dar boğazlara girse bile hızlı bir gelişme sürecinden geçmektedir. Bu sürecin problemleri de yok değildir. Bölgesel gelişmişlik farklılıkları gibi sonucunda gelişmemiş bölgelerden gelişmiş bölgelere göç konusu ile sermaye ve iş gücü göçü olmakta kalkınmada öncelikli yörelerdeki kamu yatırımlarına ağırlık verilmeli özel sektör yatırımlarının bu alanlara teşvik edilmelidir.

Bunların yanında dış borç stratejisinde daha önce saymış olduğumuz 7 maddenin önemle ele alınması gereklidir.

Ülke bazında önerilerimiz; Yurt içi tasarruflarının artırılması bunun için enflasyonun düşürülerek mevduatlara pozitif reel faiz elde edebilme imkanının sağlanmasıdır. Gerçekçi döviz kuru politikası uygulanarak tasarruf sahibi açısından döviz talebi cazibesinin engellenmesi ve kriz yaratıcı spekülasyon sermaye hareketlerinin önlemesidir. Sermaye piyasasının cazibesi artırılarak tasarrufların altın, gayri menkul gibi alanlara yönelmesi değiştirilmelidir. Kamu sektörü harcamalarını kısarak yatırımların verimliliği artırılmalı tasarruf artırıcı maliye politikası olarak vergilendirilmeyen vergilerin vergi kapsamına alınması suretiyle yapılmalıdır. Yatırımlar öncelikler sırasına göre yapılmalı dolaysız yabancı yatırımlar teşvik edilmeli. Dış borçlanmanın ödemelerine karşı yabancı sermaye yatırımlarının da amortisman ve kâr transferi söz konusu ise de ikincisinde bir kâr olayının gerçekleşmesinden sonra döviz transferi yapılabilir.

CİP gelirlerinin artırılması ve giderlerinin kontrol altına alınması için mal ve hizmet ihracının artırılması Türk sanayicisinin sanayi ürünleri üretiminde yönlendirilmesi dünya ile entegrasyona gidilmesi, çok uluslu şirketlere dahil olunması verimliliğinin artırılması, beşeri alt yapının geliştirilmesi üniversitelerle iş birliği yapılarak projeler uygulanmalıdır.

Türk ekonomisinin gerek teknolojik dışa bağımlılığının azaltılmasında gerekse yeni üretim alanlarında faaliyetlerin geliştirilmesinde araştırma ve geliştirme yatırımlarının etkisi kısa vadeli olmadığı, bilakis uzun vade de neticeler alınabileceğinin bilinmesi de ayrıca önemlidir.

Öte yandan borç-geri ödeme kapasitesini artırıcı diğer bir döviz geliri kaynağı da, Türkiye'nin CIB'nde son yıllarda hızlı bir artış gösteren turizm hizmetlerinden elde edilen gelirlerdir. Bir noktada fiziki ve beşeri alt yapının geliştirilmesi de gerekmektedir.

-İthalatta Tasarruf ve İthal ikamesinin uygulanması.

-Çağdaş borç yönetiminin uygulanması

Ülke dışındaki öneriler ise globalleşen dünya da artık ekonomik ve siyasi oluşumlar içerisinde yer alınarak gerekli destek ve Pazar konusunda uluslar arası ekonomik arena da yer almak için ülke içindeki yapısal sorunlar çözümlenmeli ve entegrasyonlara uygun tedbirler alınmalı, kreditorlerle iyi bir iletişim kurulmalı, ülke içinde önemli yatırım projelerinin ülke ekonomisi ve çevre dünya için gerekliliği iyi bir şekilde anlatılıp gerekli kaynak sağlanmalı. Alınan borçlar ödeme şekilleri iyileştirilmeli, ödemeleri zamanında ve yerinde yapılmalı veya ertelenmesi uygun şartlarda gerçekleştirilerek güvenirlilik olgusu geliştirilmelidir.

Ayrıca bu husus da önemli gelişmeler kaydeden ülke ekonomik hamleleri incelenerek ülke bünyesine uygun projeler geliştirilmelidir. Bu husus da, Brezilya, Arjantin, Meksika önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Yap-İşlet-Devret modelinin cazibedarlığı sağlanmalı, yabancı sermaye çekici projeler tanıtılmalı, siyasi ve ekonomik istikrar sağlanmalıdır.

Bu çalışmamızın amacı olan Dış Borçlarımızın tarihsel gelişiminde ve bugünkü oranlarında, ülke ekonomik dinamiğinde kısa dönemde her ne kadar 100 milyar dolar civarında olsa da ekonomi ve ödeme açısından sorun teşkil etmese de ki bu çalışmamız süresince ortaya konulmuştur. Uzun dönemde de bu öneriler çerçevesinde önemli gelişmeler ortaya konarak gerek oransal azaltımı da gerekse ülke borç ödeme kapasitesinin artırılması ve de ülke için tasarruf alternatifi özelliğinin önemini koruyacaktır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

AÇBA Sait, **Devlet Borçlanması**, Adem Yayınları, Ankara, 1999.

BOZOK Z. Zafer, **Dış Yardım ve Ekonomik Etkileri**, Türkiye'ye 1960-1970 Hacettepe Üniversitesi yayınları, Ankara , 1972.

BROWLEE.O.H. **Az Gelişmiş Ülkelerin Dış Yardımın En Etkin Şekilde Kullanımını Önleyen Bazı Politikalar Tedbirleri**, (Çeviren Nuri Karacan)

İktisadi Gelişme ve Dış Yardım, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü, Yayın no: 40, İstanbul , 1969.

ELLYNE I.Mark, Hans FLİNCH, **Issues in the measurement of External Frinance and Development**, March, 1990

ERDEM Metin, **Devlet Borçları**, Ekin Kitapevi Yayınları, Bursa, 1996

İNCE Macit, **Devlet Borçları** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler fakültesi yayınları, Ankara, 1974

JACQUES Freyssinet, **Az Gelişmişlik İktisadı** (Çevirenler, Tezer Öcal Mehmet Ali Kılıçbay) Gazi Üniversitesi yayım No: 73, Ankara Üniversitesi yayınevi, Ankara, 1985.

KARLUK S.R, **Türkiye Ekonomisi**, Birlik matbaası, Eskişehir, 1994

LERNER A.P, **Economics of Employment mc. Grow Hill Book, co, INC,** chicago, 1991

KEPENEK Y.N.YENTÜRK, **Türkiye Ekonomisi**, Geliştirilmiş Altıncı Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul , 1994.

MOOSURE u.n, **Economics Development of Under Developmend Countries**
Report by a Group of Expert Appointed by the secretery general of, The New York,
1951

MİCHAEL C, Ahe and vou othan David Aransan Trade talks, **The Council on
foreign Relation**, inc, 1985

PRİMOĞLU Abdulbaki, **Türkiye'nin Dış Borçları İle İlgili Bir Tahlil
Denemesi**, (1963-1980) Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1982

RANGER Nurkse, **Az Gelişmiş Ülkelerde Sermaye Teşekkülü**, (çev. Salih
Adak) menteş Kitapevi, İstanbul, 1964

SAVAŞ Vural, **İktisat Politikasına Giriş**, Ar yayınları, 1982 SEYİTOĞLU Halil,
Uluslar arası İktisat , Ankara, 1991

SEYİDOĞLU Halil, **Ulusla Arası İktisat**, Ankara, 1991

ŞAHİN Hüseyin, **Türkiye Ekonomisi**, Geliştirilmiş Altıncı Baskı Ezgi Kitapevi,
Bursa, 1995.

TURAL Aziz, **Devlet Borçları**, Maliye Bakanlığı yayınları, Ankara, 1992

TURALYunus, **Dış Borçların Yapısı ve Dış Borç Yöntemi**, HDTM, KAF

TÜRK İsmail, **İktisadi Gayeli Mali Yardımlar**, Ankara Siyasal Bilgiler fakültesi
yayın, No: 76, Ankara 1990

ÜSTÜN Dikeç, **Dış Yardımların Konsorsiyumu ve Türkiye'ye Yardım
Konsorsiyumu**, gazi Üniversitesi İ.İ.B.F Yayın no: 26. Gazi Üniversitesi Basın yayın
Yüksek Okulu Basım Evi, Ankara, 1984

WOLF A.Harold, **Monetary and Fiscal Policy**. Chorles E.merrill Books Inc:
Columbuy, ohio,1996.

YAŞA Memduh, **Devlet Borçları**, Serbest matbaası, istanbul, 1971

YAŞA Memduh, **Devlet Borçları**, A.ü:Hukuk Fakültesi Yayın no: 42 Ankara, 1978

YILDIZ Rıfat, **Dış Borçlanma ve Türkiye'nin Dış Borçlarının Tahsili**, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1988

YILMAZ Salih, **Dış Borçlar ve Ekonomik Etkileri**, Doktora tezi Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1992

ZILLIOĞLU n. Osman, **Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Borç Sorunu**, Anadolu Üniversitesi yayınları, Eskişehir, 1984

MAKALELER

ADANURAKLAN Nejla, **Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları**, Dış Ticaret Dergisi, Ekim , 1997

ALLALI Bedreddine (Çeviri: Aydın Bostan), **Gelişmekte Olan Ülkelerin Borç Ödeme Çıkmazı**, Planlama Dergisi, Sayı: 5, kasım, 1985

ARISOY Ebru, **Dış Ticaret Hadlerinin Gelir Etkisi**, Dış Ticaret Dergisi, Ekim, 1997

ATAN Evren, **Uluslar Arası Para ve Sermaye Piyasalarından Kaynak Bulma Sorunu**, İkinci Türkiye İktisat Kongresi, Dış İlişkiler Komisyonu Teblileri, 2-7 Kasım, İzmir, 1981

AYAŞ Eşref, **Modern Dış Borç Yönetimi**, Hazine ve Dış Ticaret Dergisi, Mart, 1993.

BERKSOY Turgay, **Türkiye'nin Son On Yıllık Dış Borç Gelişiminde Bazı Gözlemler**, Banka ve Ekonomik Yorumlar, Ocak, 1990.

BOİN Olivier, David O. Conner, **The Wold Economy in 2020**, OECD Araştırma Merkezi, Dış Ticaret Dergisi, s. 10, Temmuz, 1998.

BULUTOĞLU Kenan, **Türkiye’de Özel Kesimin Borçlanması**, Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Kasım, 1984.

CANEVİ Yavuz, **Yabancı Sermayeyi Çekmekte Geç Kaldık**, Forum Dergisi, Şubat, 1994.

ÇİLOĞLU İsmail, **Teşvik Sisteminin Değerlendirilmesi**, Hazine Dergisi, s. 8, Ekim, 1997.

CANGÖZ M. Coşkun, **Dış Borçların Makro Ekonomik Dengelerle Etkileşimi**, Hazine Dergisi, s. 4, Ekim, 1996.

COŞKUN İsa, **Türkiye’de Yaabncı Sermaye Rejimi ve Yabancı Sermayeye Sağlana Teşvikler**, s. 65. Mayıs, 1998.

DENİZ Saadet, **Dış Borçların TL Üzerindeki Etkileri** , Dış Ticaret Dergisi, s.7, Kasım, 1993/3.

DERDİYOK Türkmen, **Türkiye’de Dış Borç Yönetimi**, HDTM. EAD. GN MD., 1993.

DOĞANAY İsmail, **Anayasa Mahkemesinin 28 Haziran 1995 Tarihli İptal Kararından sonra Yap-İşlet-Devret Modelinin Artık İşlerlik Durumunun Kalmadığı**, Yaklaşım Dergisi, s. 44, Ağustos, 1996.

DUE F. Johonn, Gowermend Finance Economics of sector

DÜĞER İ. Hakkı, **24 Ocak Kararlarının Uygulanma Sonuçları**, E.A.Ü., İ. İ. D.F. Dergisi, cilt;1, s. 2, Haziran, 1983.

KARACA Yüksel, **Türkiye’de Dış Borçların Ekonomik Etkileri**, İslam Kalkınma Bankası, Yıllık Raporları, 1994-1995.

KIZILYALLI Hüsni, **Enflasyon ve Kalkınma**, Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Eylül, 1998.

KIRIM Arman, Fikret Şenses, **Türkiye’de 1980 Sonrası Ekonomik Politikalar-Sanayileşme Etkileşimi ve Sanayide Yeniden Yapılanma Gereklere**, ODTÜ Gelişme Dergisi, cilt;18, s. 1-2, 1991.

KURUŞ Bilyas, İzak Alltıyaz, **Türkiye Ekonomisindeki Son Durum**, Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Haziran, 1997.

KÜÇÜKKALAY A. Mesut, **Planlı Dönemde Yurt Dışı İşçi Göçü İstihdamı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri**, Hazine ve Dış Ticaret Dergisi, s.11, Ekim,1998.

MERİÇ Metin, **Dış Borçlanmanın Yatırımlar Üzerindeki Etkileri**, Dış Ticaret Dergisi, s. 7, Ekim, 1997.

MİRAS Fuat, **Ekonomide Eksiler ve Artılar**, Forum Dergisi, Ekim, 1997.

NEFCİ Salih, **Dış Borçlanma**, Hürriyet Gazetesi, 31 Temmuz, 1995.

ÖZTÜRK Pınar, **Dış Borçlanma ve Borç Ödeme Kapasitesi**, Maliye Dergisi, Mart-Nisan, 1979.

SAKINÇ Süreyya, **İMF Programlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri ve Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Değerlendirilmesi**, Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Nisan, 1988.

TOKGÖZ Erdinç, **Türkiye’nin Dış Borçları**, Hacettepe Ün. İ. İ. B. F, Yay., Sektör Raporları, 1987.

TÜGEN Kâmil, **Dış Borçlarımız ve Ekonomik Etkileri**, Hazine ve Dış Ticaret Dergisi, s.5, Ocak, 1990.

ULUĞBAY Hikmet, **Dış Borçlanmanın TL Değeri Üzerindeki Etkileri**, HDTM Dergisi, s.7, Kasım, 1993/3.

KONFERANS

AYGÜÇ Öztim, **Türkiye’de Dış Borçlanma Politikası Türk Ekonomisinde Tasarruflar ve Dış Finansman Sorununun Ekonomik-Sosyal Etüd Konferansı**, 21-24 Ocak, 1974.

ERÇEL Gazi, **Türkiye’de Dış Borçlanma Birikiminin Kaynakları**, İzmir... İktisat Kongresi Sunuş Tebliğleri.

SÜRELİ YAYINLAR

HDTM Yayınları, Aralık, 1990.

HDTM Dergisi, Şubat, 1989.

HM. Hazine İstatistik yıllığı, 1996.

HM, Hazine Aylık İstatistiği, 1998.

HM, Hazine Dış Ticaret Bülteni, 1997.

Finans Dünyası Dergisi, **Özel Sermaye Akışı**, Mart, 1997.

İstanbul Sanayi Odası Dergisi, **Türkiye’nin 500 Büyük Sanayii Kuruluşu**, Özel Sayısı, 366, Eylül, 1996.

İstanbul Ticaret Odası, Ekonomik Raporları, s: 36, Ocak, 1997.

DTM, Dış Ticaret Dergisi, s: 9, Yıl:3, Nisan, 1998.

DTM, Dış Ticaret Dergisi, 75. Yıl Özel Sayısı, Ekim, 1998.

DTM,T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Dış Ticaret Göstergeleri, Mayıs, 1998.

DTM,T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Aylık İstatistikleri, Temmuz-Ağustos, 19987.

T.C.M.B., Yıllık Raporları

T.C.M.B., Üç Aylık Bülteni.

T.C.M.B., Türkiye'nin Ödemeler Dengesi İstatistikleri.

HDTM., Dış Borçlar Bülteni, Kamu Finansmanı Genel Müdürlüğü, 1990